

U svome predavanju *Četvrti i peta ofanziva na svetlosti nekolikih bitnih neprijateljskih dokumenata*, održanom 1948 i objelodanjenom u Zborniku Filozofskog fakulteta I, Beograd 1948, D. Nedeljković želi, da isključivo u svetlosti bitnih neprijateljskih dokumenata Hitlerove i Mussolinijeve prepiske o njima i saslušanja njihovog komandanta generalobersta Aleksandra Löhra, sačuvanih u Arhivi dokumenata Državne komisije, Inv. br. 10989, pokaže »potpuno nesnalaženje ogromne snage neprijatelja, koja je neprestano tučena, jer neprijatelj ne može da shvati niti novu strategiju i taktiku, niti novi kov i herojstvo naše mlade narodne vojske«.

Prvi plan o »potpunom uništenju partizana« — što je Löhr označio kao cilj spomenutih ofanziva —, poznat pod nazivom Weiss I., predviđao je opkoljavanje i uništenje Narodno-oslobodilačke vojske na prostoru Bihać—Bosanski Petrovac. Löhr priznaje, da je posljedica neuspjeha bilo »dovlačenje novih nemačkih snaga i novih štabova na teritoriju Jugoslavije. Umesto da su bile neke jedinice iz Jugoslavije odaslane na Istočni front, pokazala se potreba za dovlačenjem«.

Smatrajući, da je »poslednji čas da se pobuna uguši, ako se ne želimo izložiti opasnosti da budemo napadnuti s leđa u času iskrcavanja...« (iz pisma Mussoliniju krajem veljače), Hitler je dao izraditi plan Weiss II., koji je — prema Löhru — trebao »produžiti akciju Weiss I. i uništiti partizanske snage zapadno od reke Neretve«. Ali operacije po novom planu nisu još ni započele, kad je prema »matematički točnim predviđanjima Maršala Tita italijanska divizija »Murge« bila na prostoru Prozor—Jablanica uništena«.

Zbog neuspjeha i toga plana došlo je do teških sukoba između njemačkog i talijanskog saveznika; uz ostalo, na sastanku generalâ — kaže Löhr — »došlo je do međusobnog zastrašivanja revolverimac«.

Trećim planom, nazvanim Schwarz, koji je — prema Löhru — predviđao

»stvaranje obruča, njegovo stezanje i zbijanje partizanskih snaga na prostoru između kanjona Pive i Tare, potpuno opkoljavanje i uništavanje«, pripremljena je peta ofanziva. Među neprijateljskim vojskama, koje dostižu broj od 130.000 ljudi, nalazi se i I. alpinska divizija, koja je iz južne Rusije dovezena na Kosovo. »Ova divizija — kaže Löhr — pretpela je u borbama na Kavkazu teške gubitke i bila je u to vreme na reorganizaciji u južnoj Rusiji. Divizija je bila ponovo naoružana i popunjena. Brojno stanje oko 18.000 vojnika«. Ovoj se premoći u ljudstvu i materijalu suprotstavilo 20.000 boraca, koje je njemačka komanda, »zbog njihove manevarske pokretnosti i borbene udarnosti« (Nedeljković), procijenila za čitavu trećinu više.

Ni peta ofenziva nije postigla cilja. »Prvobitni zadatak — kaže Löhr —, naima da se oslobode nemačke snage, koje su bile vezane u Jugoslaviji, i pošalju na Istočni front, uopšte nije bio postignut, nego naprotiv, bilo je potrebno na kraju akcija dovesti nove nemačke snage i formirati nove nemačke komande« (tako je dovedena iz Rusije i II. tenkovska armija).

Ovi, u mnogome dragocjeni podaci, dopunjuju prikaze, koji su dosada dati o IV. i V. ofenzivi. Poslije kratkog i u svojoj sažetosti klasičnog opisa, koji je maršal Tito dao još u proljeće 1944 u *Borbi naroda porobljene Jugoslavije*, napisanoj za američku štampu, o njima je najviše podataka iznio V. Dedijer u II. dijelu svoga *Dnevnika* (1946).

Daljnje priloge, koji izlažu osobito tok operacija, dali su V. Terzić i D. Kladarin. General-lajtnant V. Terzić, koji je u vrijeme ovih ofanziva bio načelnik Vrhovnog štaba, objelodanio je potkraj 1948 u Knjižnici za narodno prosvjećivanje 61• (izd. Kolarčeva narodnog univerziteta, Beograd) knjižicu pod naslovom *Četvrti i peta neprijateljska ofanziva* (str. 99), snabdjevenu s više korisnih karata o pojedinim etapama borbe. — General-major Đ. Kladarin obradio je posebno *Četvrtu neprijateljsku ofanzivu* u februarskom broju 1949 »Crvene Zvez-

de«, organa Glavnog odbora Saveza boraca Narodno-oslobodilačkog rata (str. 24—40).

Historičar, prema tome, raspolaže danas već s dovoljno podataka, da može pristupiti prvom pokušaju znanstvene obradbe, u kojem bi stekao dovoljno pouzdanu podlogu za daljnji rad. Taj, dakako, ovisi prije svega o dokumentarnoj građi, koja još nije u cijelosti pristupačna. Međutim, ni svi podaci, osobito o brojčanoj snazi pojedinih vojničkih jedinica, nisu u svim prikazima isti; vrijedi to napose za brojčane podatke u prilogama Terzića i Kladarina. Pred historičara se dakle postavlja i ta zadaća, da provjeri pojedine navode i tako omogućiti što točniju rekonstrukciju toka događaja.

J. Šidak

Da se donekle ublaži oskudica u udžbenicima nacionalne povijesti, naše su prosvjetne vlasti još 1946. dale poticaj za rad na historijskoj čitanci, koja bi učenicima i nastavnicima učinila pristupačnima najznačajnije dokumente i tekstove za upoznavanje prošlosti svijeta naših naroda. Međutim, iz više razloga, koji su bili i sadržajne (neujednačenost u izboru tekstova) i tehničke (preobilje priloga) prirode, ovako zamišljena čitanka nije ugledala svijetlo. Jedinствену čitanku trebalo je da zamijene čitanke pojedinih narodnih republika, pa je tako već 1948. izašla u redakciji Dušana i Radoslava Perovića te D. Prljevića *Istoriska čitanka*, za koju je tekstove odabrao širi krug srpskih povjesničara (2. izdanje izašlo je 1949).

U predgovoru se ispravno određuje svrha ovakvog izdanja uopće, bez obzira na teškoće u pogledu udžbenika, koje i danas još traju. Osnovna mu je zadaća, »da svojim materijalom pruži mogućnost da se izvesna pitanja iz istorije srpskog naroda bolje osvetle ili prodube, bilo čitanjem odgovarajućih tekstova na samom času uz nužne nastavnikove komentare, bilo njihovim proučavanjem kod kuće prema nastavnikovim uputama. Tekstovi, prema tome, imaju da posluže na prvom mestu kao ilustracija pojedinih pitanja iz methodske jedinice koja se u datom trenutku obrađuje.«

Polazeći s toga gledišta, redakcija je s pravom zauzela različito gledište prema izboru tekstova prije i poslije sre-

dine XIX. st.; u prvom dijelu položila je težište gotovo isključivo na dokumentarni materijal, u drugom na tekstove iz literature, »koji spadaju među prve pokušaje marksističkog tumačenja novije istorije srpskog naroda«. Pri tom je, i opet opravdano, dodijelila novijoj povijesti — od početka XIX. st. do I. Svjetskog rata — veću pažnju i više prostora nego ranijoj, što, barem dijelom, treba zacijelo objasniti i većim brojem oduženih tekstova iz literature.

Međutim, premda su tekstovi za to razdoblje srpske povijesti odabrani doista s odličnim poznavanjem materije i s mnogo razumijevanja za ono što je historijski značajno, nerazmjer je u raspodjeli tekstova prema trima osnovnim razdobljima očevidan. Od sveukupnih 266 strana svega se po tridesetak strana odnosi na doba od doseljenja do pada pod Turke i na razdoblje turske vladavine. Taj se nedostatak osjeća tim više, jer se baš ovo posljednje razdoblje od puna tri i po stoljeća najmanje poznaje, pa mu se ni dosad u udžbenicima nije posvećivala dostojna pažnja.

Redakcija je ispravno postupila, što se u skladu s uobičajenim tipom historijske čitanke ograničila na to, da tekstove popratni svega s najnužnijim napomenama i objašnjenjima, ne ulazeći u komentiranje njihova sadržaja.

Ova će čitanka moći da u mnogom pogledu posluži kao uzor i poticaj za druge, na koje naši nastavnici još uvijek uzalud čekaju, ali će specifičnosti u razvoju svakog od naših naroda nametnuti sastavljačima pojedinih čitanaka i posebne zadaće, koje će morati da dođu do izražaja i u raspodjeli građe i u karakteru odabranih tekstova. U hrvatskoj povijesti, na primjer, ispunjena su stoljeća XVI.—XVIII. bogatim unutrašnjim zbivanjima, koja se mogu prikladno ilustrirati tekstovima, ali za XIX. st. nedostaju takova dragocjena svjedočanstva suvremenika, kao što su Vuk Karadžić ili prota Nenadović, a pogotovu se — još i danas! — osjeća u hrvatskoj historiografiji nedostatak marksističkih priloga.

Ali i tada, kad bismo najzad raspolagali historijskim čitankama za svaku narodnu republiku, preostaje jedna zadaća, koja nije ni u kom pogledu manje hitna. Naprotiv, osjeća se sve više potreba za odabranim tekstovima iz najnovijeg vremena naše zajedničke povijesti, od 1918.

do kraja Narodno-oslobodilačkog rata, a možda više od svega za jednom jedinstvenom čitankom iz NOB-e.

J. Šidak

Pod naslovom *Jedno sporno pitanje iz srpskohrvatskih odnosa šezdesetih god na prošloga veka* (Istoriski časopis I, 1—2, Beograd 1948) prof. Viktor Novak riješava na osnovi novih dokumentarnih podataka pitanje kratkotrajne političke suradnje između Strossmayera i, vjerovatno, narodne stranke s jedne, a min. I. Garašanina i kneza Mihajla s druge strane 1866.

Poslije sviju teških iskustava u 60-im godinama, osobito poslije 1865. kada su pruske pobjede 1866 naglo utirale put austrougarskoj utagodbi, biskup Strossmayer je bio uvjeren, da program narodne stranke, kojega »glavne misli ostaju jedne te iste«, treba da se prilagodi novim »događajima i okolnostima« (pismo Račkom 13. VII. 1866). U čemu je bila ta promjena, dokazuje pismo A. Oreškovića, agenta Garašaninova i bivšeg narodnjaka iz Granice, koji poslije pregovora sa Strossmayerom izvještava kneza Mihajla 25. VIII. 1866 o rezultatima pregovora ovim pismom:

»Vaša Svjetlost, Najmilostivij Gospodaru.

Biće poznato Vašoj Svjetlosti da je Gospodin Strossmayer pristao na učinjen mu preko mene predlog od Gospodina Ministra Garašanina, tičući zajedničke radnje između Trojedne Kraljevine i Srbije da se osnuje jedna jugoslavenska država nezavisna i od Austrije i od Turske.

Dočim je Gospodin Štrosmajer izrazio Gospodinu svoje na to podpuno privođenje, meni je ustmeno poručio da Vašoj svjetlosti izjavim od njegove strane da ako se ozbiljno uzradi o tome da Vaša Svjetlost bude na čelu tog velikog preduzeća, on će ne samo na tu svrhu upotrebiti sav svoj upliv u Hrvatskoj; i sve svoje sile uložiti, nego će biti gotov u svoje vreme i kao Vaš Minister javno Vas podpomoći u konačnom izvedenju istog djela. Tim obeznanjem on misli da Vam daje najsigurnije jamstvo za lojalnost i postojanost njegove radnje.

Pošto sam dobio izričan nalog da ovu izjavu lično dostavim Vašoj Svjetlosti, mislim da ću nalog vjerno ispuniti a neću postojeće konvencije povrijediti

kad učinim taj saobštaj Vašoj Svjetlosti u zapečaćenom pismu preko Vašeg prvog Ministra.

Vaše Svjetlosti vjerno odani Orešković.

25. avgusta 1866. u Beogradu.

Prof. Novak smatra sigurnim, da su i Strossmayer i čitava narodna stranka, a pre svega Mrazović i Rački, bili također saglasni za takvu akciju koju je Narodna stranka spremala svuda gde je imala svoje tajne odbore naročito u Vojnoj Krajini i u Dalmaciji.

Da su glavni vođe narodne stranke, osobito Strossmayer i Rački, imali stalno pred očima jedan maksimalistički nacionalni program, koji je trebalo s vremenom ostvarivati u etapama, o tome govori, u znatno izmijenjenim prilikama, na pr. pismo Račkoga biskupu o pitanju suradnje sa Slovincima 1870. Rački zastupa tada misao trijalizma kao najpogodniji oblik te suradnje i kaže izričito: »mi dakako ne možemo umah učiniti toga skoka, ali nam je nastojati, da savez s Ugarskom tako razmaknemo, kako bi se to i još drugo s vremenom postiglo« (Šišić, Korespondencija Rački—Strossmayer I. 120). Sam je Strossmayer još 1874. postavio kao »najkrajnji cilj zajedničkih težnja i zajedničkoga rada narodnoga kod Hrvata, Srba, Bugara i Slovenaca... njihovo ujedinjenje u nezavisnu i slobodnu narodnu i državnu zajednicu Jugoslovensku« (usp. V. Novak, *Štrosmajerova koncepcija o Federativnoj Jugoslaviji*, Republika, Beograd, 15. XI. 1945). Međutim, gore citirani zaključak o organizovanoj suradnji narodne stranke 1866/7 ipak zahtijeva jaču argumentaciju.

Čitava je ova akcija doživjela uskoro slom: knez Mihajlo, ionako tijesno povezan s mađarskim magnatima, sklopio je u kolovozu 1867 s mađ. predsjednikom Andrássyjem sporazum, prema kojem se Srbija trebala proširiti »na Bosnu i Hercegovinu mimo Hrvata koji su takode polagali prava na te pokrajine« (Novak), a kasniji namjesnik Blaznavac predao je — kako se po svemu čini — Andrássyju biskupovu prepisku s knezom. Prof. Novak je već 1935 u prilogu *Kako i zašto je nestala prepiska između Mihaila i Štrosmajera* (Politika 7. I.) iznio mišljenje, da je ta »prepiska došla do ruku Andrássyja nesumnjivo već za života Mihailovaca, dakle još 1867.

J. Šidak

Stjepan Antoljak: *Misija kneza Dolgorukova u Crnoj Gori.* (Zbornik za proučavanje Petra II. Petrovića Njegoša, sv. 3., izdanje Istoriskog instituta N. R. Crne Gore, Cetinje 1949.)

Prilično obilna građa za proučavanje pojave »cara« Šćepana Maloga u Crnoj Gori povećava se sada sa 60 dosada neobjavljenih dokumenata iz zadarskog arhiva, koji su nastali kao izvještaji mletačkog izvanrednog providura u Kotoru Pasquala Cigogne svojim pretpostavljenima. Mletačke su vlasti upravo u stopu pratile kretanje kneza Dolgorukova od njegova iskrcavanja kod Spiča, kao i sav njegov rad u Crnoj Gori 1769. Iako se prije držalo, da mletačke vlasti u Kotoru nisu mogle ništa doznati o događajima u svom najbližem susjedstvu, ovi dokumenti to opovrgavaju, jer se iz njih vidi, da je mreža njihovih uroda bila veoma gusta. Providur je bio obaviješten, da su članovi ove misije dovezli na dva (a po jednoj vijesti na tri) broda veliku količinu oružja i municije i da namjeravaju izgrađivati utvrde. Znao je također, kako je uhvaćen i zatvoren Šćepan Mali. Dolgorukov, međutim, u jednom pismu providuru označava kao svrhu svog dolaska ponovno potvrđivanje zaštite ruskog carstva nad Crnom Gorom i pomoć u borbi protiv neprijatelja cijeloga kršćanstva. Ujedno piše, da su Crnogorci dobrovoljno položili prisegu i obećali vjernost petrogradskom dvoru. Ali dok knez piše providuru o prijateljstvu Rusije i Venecije, njegovi ljudi vrbuju mletačke podanike za svoju službu. Providur je to točno znao i zato je izbjegavao svaki dodir sa članovima ove misije.

Crnogorci su zbilja oduševljeno dočekali Dolgorukova i pomagali ga, što god je trebalo. Da se vani ne bi ništa doznalo, oni su pobili neke Skadrane, kad su se približili obali, sigurno radi uhodarenja, ali su neki uspjeli pobjeći. Nekim svojim sunarodnjacima su zapalili kuće zato što nisu htjeli pomoći kod prenosa stvari Dolgorukova i njegove pratnje. Vidi se, da su se turske vlasti veoma mnogo interesirale o stanju u Crnoj Gori, pa je zato opravdana konstatacija prof. Antoljaka, da je za potpunije poznavanje ovog pitanja potrebno uz ostalo istražiti i proučiti carigradske arhive, a vjerojatno će se naći turskog materijala i na našem teritoriju. Turski su predstavnici dapače u pribiranju vijesti stajali u vezi s mletačkim

vlastima i predlagali međusobnu izmjenu svega što doznaju o prilikama u Crnoj Gori.

Iz ovih se dokumenata može ponešto doznati i o susjednim turskim pokrajinama Bosni i Hercegovini, o turskim pripremama za rat, kao i o gotovo neprekidnim pograničnim borbama turskih podanika s pripadnicima crnogorskih plemena.

S. M. T.

Povijesne spomenike grada Zagreba počeo je izdavati I. K. Tkalčić, najbolji poznavalac prošlosti Zagreba. On je izdao XI svezaka (Zagreb 1889—1905) i svakom je svesku dodao opširan uvod, u kojem je sakupio, prema tematici, građu čitavog sveska. Nakon njegove smrti preuzima izdavanje spomenika E. Laszowski (svezak XII—XVIII, Zagreb 1929—49), ali on prekida sa sastavljanjem uvoda, tako da je velik dio povijesti Zagreba ostao široj javnosti nepoznat.

Najnoviji svezak Laszowski-Dobronić, *Povijesni spomenici Grada Zagreba*, sv. XVIII, Zagreb 1949, str. 426, sadržava zapisnike sjednica gradske uprave 1604.—1700. Te su sjednice održavane obično jednim ustaljenim redom, tako da i protokol donosi redovito najprije kontradikcije ili protestacije. *Contradictio* ili *protestatio* je »ustanova sredovječnog prava, po kojem su se rođaci i susjedi mogli protiviti nekom prijenosu nekretnina (kupnji, prodaji itd.) i time ga spriječiti« (Dobronić: Uvod, str. IX). Prigovorom ili kontradikcijom zapriječila bi stranka izdavanje i pečaćenje isprava o završenom nekom pravnom poslu; notar je inače nakon završena pravna posla izdao ispravu i zapečatio je varoškim pečatom. Po kontradikcijama upoznajemo veoma često stanovnike varoši, njihove rodbinske odnose, prodaju i kupnju nekretnina itd. Velika je šteta što iz tih zapisnika ne možemo saznati cijene nekretninama u pojedinim godinama, jer bi nam cijene pokazivale promjenu u novčanoj vrijednosti tokom stoljeća.

Nakon kontradikcija zapisivane su restauracije, t. j. godišnje obnove varoškog činovništva. Restauracije se u XVII. st. razlikuju od prijašnjih po tom, što se prije redovito mijenjala čitava uprava, a od novog statuta 1609. mijenjaju se samo pojedine časti unutar senata i zastupstva. Do promjene članstva

u senatu ili zastupstvu dolazi samo u slučaju smrti, oboljenja ili delikta kojeg člana.

Zasebnu cjelinu protokola čine statuta ili odredbe varoške uprave. Izdavane su obično poslije izbora činovništva. Opseg im nije svake godine jednak. Ima godina, kad se ne upisuje ni jedna nova odredba, a kadkad se potvrđuju statuta prošlih godina. Notar je obično odredbe bilježio sažeto.

Najnoviji se XVIII. svezak znatno razlikuje od dosadašnjih svezaka Laszowskog svojim uvodom, koji je sastavila Dr. Lelja Dobronić: »Uređenje i djelovanje uprave zagrebačkog Gradeca u XVII. st.« (str. I—LVI). U »Zapisnicima sjednica gradske uprave« donosi ona najprije nekoliko podataka o samom zapisniku (Protocollum restaurationum, contradictionum et statutorum civitatis Zagrabiae), a zatim tumači značenje gore spomenutih institucija, koje čine glavni sadržaj zapisnika (restauracija, kontradikcija i statuta). Nadovezujući na Tkalčićeve Uvode i Klaićev »Statut grada Zagreba od god. 1609. i njegova reforma od god. 1618« (1912), ona nas upoznae s uređenjem gradske uprave u XVII. st. Ona konstatira, da je »iz zapisnika sjednica XVII. vijeka vidljivo, da se gradska uprava tog vremena znatno razlikovala od one u XVI. vijeku«, i upozorava na novo uređenje gradske uprave, koje je posljedica novog statuta od 1609., kao i činjenicu, da su senatorska i zastupnička čast bile otad doživotne. Slijedi tumačenje pojedinih časti u upravi (str. XII—XVI). Najvredniji je dio uvoda prijevod odredaba varoške uprave, kojim najvažniji dio materijala postaje pristupačan široj javnosti, pa je zbog toga ovaj uvod jedan od najvrednijih uvoda u svim prethodnim svescima. Prema karakteru materijala, prijevod je ili doslovan, ili samo ekscerptiran. Statuta su veoma raznolika, jer ih upravo donosi »za sva područja javne i privatne djelatnosti« (str. IX); ona reguliraju život u varoši, pa su prema tome najbolji izvor za poznavanje društvenih i ekonomskih prilika u Gradecu u XVII. st. U varoške se zapisnike unosio popis novih građana, pa je on uz navedene statute najznačajniji dio materijala. Iz godine u godinu saznajemo, koga je varoš primila među svoje građane i kakve im je uvjete postavljala. Novoprimiteljni građani mogu se svrstati u

dvije grupe: 1. sinovi građana, koje varoš prima bez taksa, nakon položene prisege, i 2. extranei, došljaci, koji mogu postati građanima tek nakon ispunjenih uvjeta (moraju prije svega u varoši posjedovati kuću ili zemljište, dokazati svoje podrijetlo, a ako su kmetovi, moraju donijeti od gospodara litterae exemptionales itd.). Uvod završava kratkim sadržajem izvanrednih točaka dnevnoga reda sjednica gradske uprave (XLVIII—LV).

Zapisnicima je dodan index, koji je podijeljen na index personarum et locorum i index rerum, zatim popis hrvatskih riječi (423), profesija u Gradecu (424) i lokaliteta u Zagrebu i izvan njega. Svojom točnošću i opširnošću ističe se ovaj index pred indexima prethodnih svezaka.

Povjereništvo za prosvjetu i kulturu N. O. grada Zagreba dobro je uradilo, što je omogućilo, da se nastavi s izdavanjem ovih spomenika, jer doista »politička, ekonomska i kulturna prošlost grada Zagreba, njegova uloga u novom državnom i društvenom uređenju, diktiraju potrebu, da se ovom pitanju posveti najveća pažnja« (Predgovor, str. V). Povjereništvo dapače sprema izdanje preostalog dijela ovog protokola, koji obuhvaća materijal od 1700.—48., a koji je također priredio E. Laszowski.

N. K. - T.

Kruno Prijatelj, Barok u Splitu. Split 1947. god. (Doktorska disertacija)

Razdoblje baroka u Dalmaciji vrlo je malo obrađivano u našoj povijesti umjetnosti, jer je to bilo vrijeme teških borba s Turcima, vrijeme osromašenja, opadanja ekonomske i kulturne snage, pa i umjetnički spomenici baroka zaostaju za djelima renesanse i starijih razdoblja dalmatinske umjetnosti. Pisac je postavio sebi zadatak da prouči upravo ovo razdoblje, da ispita, jesu li se i koliko nastavile u baroku stare domaće umjetničke tradicije u Dalmaciji.

U uvodnim poglavljima svoje radnje Prijatelj nam daje prvo vrlo preglednu i jasnu sliku čitave barokne umjetnosti Dalmacije u okviru zapadno-evropskih umjetničkih nastojanja toga razdoblja, a zatim, ograničivši se samo na splitsko područje, razlaže društveno-ekonomske prilike Splita u XVII. i XVIII. st., koje su presudno utjecale na karakter umjet-

ničkih spomenika tog perioda. — Ističe, kolike je mogućnosti umjetničkog razvitka pružalo širokim narodnim masama društveno uređenje bivših dalmatinskih autonomnih komuna, dok je u doba baroka vlast malobrojnih plemićkih obitelji, uspostavljena prema mletačkom sistemu, sve više slabila zbog općeg osiromašenja zemlje, iscrpljene borbom s Turcima. Od sredine XVI. st. sve očitiije su suprotnosti između građanstva i plemstva u Splitu. U XVIII. st. prelaze doduše neke obogatjele građanske obitelji u gradsko vijeće, da ondje dijele vlast s aristokracijom, ali ni ti građani ne predstavljaju interese čitavog puka nego samo trgovačkog staleža. Pokušaje pučana, da preko bratovština dođu do udjela u vlasti, onemogućuje Venecija, koja favorizira aristokraciju. Prvo splitsko gospodarsko društvo, osnovano 1767., radi doduše na unapređivanju poljodjeljstva, ribarstva, trgovine i obrta, ali ne postizava svoju svrhu, jer nije bilo povezano sa selom.

Zatim Prijatelj prikazuje, kako se takva društvena struktura baroknog Splita odrazila u karakteru umjetničkih spomenika tog doba. Glavni je naručitelj feudalac, koji zbog svojih sve više ograničenih mogućnosti zaposluje tek osrednje majstore. Ipak i među tim majstorima ima takvih, koji su značajni kao nastavljači tradicija domaćih radionica. Pisac uklapa splitske majstore u niz ostalih dalmatinskih umjetnika tog razdoblja, graditelja, kipara, slikara i majstora umjetničkog obrta, pa time postaje njihovo značenje izrazitije i jasnije.

U svom prikazu Prijatelj ne zapada u pristrano, nezasluzeno hvaljenje naših majstora, nego vrlo kritički određuje pravo njihovo mjesto, razjašnjava njihovu ovisnost od jačih inostranih umjetnika, ali pravilno ocjenjuje kako negativne tako i pozitivne njihove strane, a naročito ima stalno u vidu posebno značenje, koje je djelovanje domaćih majstora imalo upravo u našoj sredini. Eruđicija, koju posjeduje ovaj mladi naš povjesničar umjetnosti, omogućuje mu da se vrlo sigurno snalazi u složenoj problematici dalmatinskog baroka, da jasno razlikuje mnogostrane komponente i da odgovarajućim, pomno biranim izrazima formulira sud o pojedinim djelima.

U prvoj skupini umjetničkih spomenika splitskog baroka, koja obuhvaća ar-

hitektonska djela, autor slijedi ponajprije nastavak renesansnih tradicija u XVII. st., u nizu aristokratskih palača (Milesi, Cindro, Tartaglia), koje tek u nekim elementima pokazuju utjecaje baroka. Jedino stara, porušena nadbiskupska palača bila je prava barokna građevina. — Upoznajemo zatim glavne značajke vrlo čednog, ali razumno usklađenog i lijepog tipa težačko-ribarskih kućica tog doba. — Sredinom XVII. st. nastali su oko Splita obrambeni bastijoni. — U XVIII. st. onemogućile su teške ekonomske prilike nastajanje bilo kakvih vrjednijih spomenika svjetovne arhitekture. Slično je bilo i s crkvenim građevinama tog doba; poznata su dva projekta za gradnju velikih splitskih crkava sv. Dujma i Gospe od Zdravlja u prvoj polovini XVIII. st., ali su i ti ostali neizvedeni iz naprijed navedenih razloga. Nastale su samo neke skromnije građevine: zvonik crkve sv. Križa, crkva sv. Filipa i čednija, jednostavna Gospa od Zdravlja umjesto zamišljene monumentalne. — U nizu plastičnih spomenika baroknog Splita ističe Prijatelj, pored skupine drvenih oltara, raspelo fra Fulgencija Bakotića u Poljudu, koje pokazuje osim gotičkih tradicija izrazit barokni naturalizam. Na seriju prosječnih baroknih kipova i grupa nadovezuje autor zanimljiva djela primijenjene umjetnosti u drvu: »standarde«, znakove bratovština, »alandare«, znakove za redatelje procesija i velike svijećnjake, »stanice«. — Među mramornim su radovima najznačajniji Morlaitnerov oltar sv. Dujma iz 1767. i oltar na Pojišanu iz 1793.—1794. — Uz šablonske grobne spomenike nalazi se 1633. nad grobom splitskog mornara Sirišćevića neobičniji rustični reljef broda na moru punom dupina.

U poglavljima, koja je posvetio slikarskim djelima, Prijatelj je obradio pored radova Palme Mladega, Giambattiste Pitterija i drugih stranih slikara naročito djela domaćih majstora Mateja Ponzonija, Marka Capogrosso i Mihe Luposignolija.

Studijem arhivskih podataka Prijatelj je veoma unaprijedio naše poznavanje radova baroknog zlatarstva u Splitu. Razjašnjen je udio Mark Antonia Trevisanija u preoblikovanju svetačkih poprsja splitske katedrale 1698.—1704., a posebno su zanimljivi dokumenti o djelovanju domaćih splitskih majstora Gel-

minija (1690.), Ottavija (1702., 1704.) i Šilovića (1731.—1745.).

Autor je još jednom detaljno i pravilno odredio značenje minijaturiste Razmilovića, koji je djelovao sredinom druge polovine XVII. st., a čiju su važnost neki stariji pisci zanosno preuveličili. Pri kraju nalazimo sumaran pregled sačuvanog tekstila i pokućstva splitskog baroka.

U zaključku pisac naglašava još jednom značenje studija domaćih baroknih spomenika i upozorava na to, kako su u isto doba u boljim prilikama u inozemstvu neki naši najbolji umjetnici i znanstveni radnici, kao na pr. Fridrik Benković, Ivan Lucić ili Ruđer Bošković postigli rezultate, koji daleko nadmašuju ono, što je nastalo u skućenim mogućnostima u domovini.

Promatrana ovako s različitih gledišta i u širokom vidokrugu, prikazala nam se barokna umjetnost Splita i Dalmacije u mnogo potpunijoj, dokumentarnijoj i stvarnijoj slici, negoli ikada dosad. U nizu bilježaka autor je natuknuo, da ima već gotove ili bar skicirane radnje o mnogim specijalnim pitanjima iz tog razdoblja umjetnosti Dalmacije. Možemo uistinu samo poželjeti, da se i ta djela što prije objelodane. Međutim, kako još ne postoje štampani inventari naših umjetničkih spomenika, bilo bi dobro, da autor barem u bilježkama uz svaki spomenik, koji objavljuje, navede njegove dimenzije i osnovne podatke o materijalu i tehnici. Time će veoma vrijedni stručni sudovi dra Prijatelja dobiti nužnu dopunu, kojom će objelodanjeni novi materijal postati upotrebljiviji za daljnje studije ostalih historičara umjetnosti.

Ivan Bach

Pod naslovom *Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV. stoljeća* (Istorisko-pravni zbornik 1/2, Sarajevo 1949.) objelodanio je Hazim Šabanović jedanaest turskih dokumenata iz XV. st., iako ih je iz toga vremena nađeno u Bosni još i više, ali oni zasada još nisu publicirani. Originali odnosno prijepisi ovih isprava nalaze se većinom u franjevačkom samostanu u Fojnici, a i odnose se dobrim dijelom na život bosanskih Franjevaca u prvo doba turske uprave u Bosni. Ovdje ima dragocjenih podataka i za agrarne odnose, pa se među ostalim vidi, da su franjevci nesmetano

uživali jedan bivši kraljevski mlin u Fojnici, dok je Ivan Nosanović morao za uživanje jednoga takvog mlina platiti državi odštetu.

Svi su dokumenti objavljeni u turskom originalu i hrvatskom prijevodu, a priloženi su i dobri faksimili. Šabanović je uložio mnogo truda oko ediranja tih isprava i pokazao solidno znanje turske paleografije i na onim mjestima, koja su veoma zamršena i gotovo nečitljiva. Ima doduše slučajeva, koje je možda i previše smjelo rješavao, ali i to je bolje negoli ostaviti nepročitano. U prijevodu Ahdname Mehmeda II. (28. V. 1463?) potkrala se, međutim, štamparska pogreška, tako da u sultanovoj zakletvi pri kraju dokumenta, iza riječi: »i tako mi našeg velikog vjerovjesnika (Muhameda)« treba dodati: »i tako mi stodvadeset i četiri hiljade vjerovjesnika«. Ispraviti treba i pogrešan naslov citirane P. Donata Fabianicha knjige, koji točno glasi: Firmani inediti dei sultani di Constantinopoli..., Firenze 1884. Druge manje pogreške lako će čitalac i sam zapaziti.

Prvih deset dokumenata osvjetljava pravne i socijalne prilike u Bosni u prvo doba nakon turske okupacije, a jedanaesti, koji sadržava tekst ahdname, od svih je najzanimljiviji, pa mu je i Šabanović poklonio posebnu pažnju. U ahdnami sultan Mehmed II. zajamčuje bosanskim redovnicima osobnu, vjersku i imovinsku slobodu, zaklinjući se pri tom teškim kletvama, malo neobičnim u vladarskim ispravama osmanlijske države. Uostalom, ahdnama je dosada već dvadesetak puta objavljivana, počevši od druge polovine XVIII. st., u turskom originalu i različitim prevodima. Također je ta povelja bila mnogo puta predmet raspravljanja, često veoma oštih, jer su jedni dokazivali njezinu autentičnost, a drugi je pobijali. Genezu mišljenja o ahdnami u našoj historiografiji do 1930. izložio je dr. Josip Matasović u svojim »Fojničkim regeštama« (Spomenik Srpske akademije nauka LXVII.), zadržavši se i sam dugo na tom pitanju. Prof. Matasović iznosi veoma uvjerljive prigovore autentičnosti ovoga privilegija: Nema mu spomena u zapadnjačkim izvorima o turskom osvojenju Bosne, a ni bosanski se fratri njime ne služe do početka XVII. stoljeća. Međutim, otkad oni počinju upotrebljavati ahdnamu, stvara se oko njezina postanka čitava legenda,

povezana s imenom fra Anđela Zvizdovića, kome ju je tobože Mehmed II. darovao. Kasnije su na temelju ovog lista fratri zadobili još veće povlastice od turskih vlasti, među ostalim potpuno oslobođenje od poreza i koješta drugo. Podvrgavajući diplomatskoj kritici ahdnamu prof. Matasović je došao do ovog zaključka:

»Fraze sankcije podudaraju se baš u nekoliko izraza (sa sankcijom fermana izdanih Dubrovčanima; op. S. M. T.), tako i u suštini stvari, da se sultan-pobjeditelj kune haračnicima i pobjedenicima! A to je ono, što je najnevjerovatnije, te nije isključeno, da su i ove dubrovačke isprave kao i sama fojnička ahdname, možda upravo i zajedničkom saradnjom Dubrovčana i franjevac učinjene mnogo kasnije u odbojne svrhe protiv turskih nasilja i osnovne neravnopravnosti kršćana u islamskoj državi. Svakako, ako se i neda bez pogovora dokazati falsifikat, fojnička ahdname ostaje ipak prilično sumnjiva«.

Slično mišljenje je imao i Vjekoslav Klaić, koji je tvrdio da bi ovakvu ahdnamu usprkos islamskoj toleranciji mogao sultan izdati jedino u slučaju da je bio pozvan da zauzme izvjesnu zemlju, ali kao osvajač nikako (po usmenom saopćenju H. Kreševljakovića).

Kasim Gujić je pokušavao da u prilogu »Osvajač Bosne sultan Mehmed II. i bosanski Franjevci« (Zagreb 1935), obori argumentaciju prof. Matasovića, dokazujući da je fojnički primjerak ahdname originalan i autentičan, a služio se je za to razlozima dr. Čire Truhelke, koji tvrdi da su obje ahdname Mehmeda II. (Dubrovčanima i bosanskim redovnicima) »pisane na istim i jednakim divanskim papirima. Isto tako i carska tura na objema ahdnamama (fojničkoj i dubrovačkoj) potpuno su jednake. Radi toga dr. Č. Truhelka odlučno i s pravom tvrdi, da je fojnička ahdnama original i autentična«. »U samostanu u Fojnici čuva se ahdnama kao kakav sveti amanet. Da je ahdnama krivotvorena, sigurno je ne bi tako ljubomorno kao kakvu svetinju čuvali fojnički Franjevci. Cijelo Gujićevo izlaganje o vanjskim oznakama ovih dvaju dokumenata je besmisleno, kad se ima u vidu da je dubrovačka ahdnama sačuvana samo u prepisu, iako u dubrovačkom arhivu ima više od 40 originalnih dokumenata Mehmeda II. O stilističkim slično-

stima dubrovačke i fojničke ahdname izrekao je sud već prof. Matasović.

Još je manje mogao osporiti opravdanost mišljenja prof. Matasovića fra Jozo Zvonigradski, koji se služio uglavnom razlozima franjevačkih apologeta XIX. st. glede autentičnosti ahdname i uloge fra Anđela Zvizdovića (»Riječ za Zvizdovića i Ahdnamu«, Franjevački vijesnik za 1932.).

Ozbiljnije dokaze protivne stavu prof. Matasovića iznio je sada Šabanović, osobito na temelju dvaju fermana XV. st. (broj 6 i 9 njegova izdanja), u kojima se ahdnama prvi puta spominje i potvrđuje. Uz to on navodi jedno pismo zvoničkog sandžak-bega Iskendera iz 1576., kojim se franjevcima potvrđuju sve povlastice darovane im od Mehmeda II. do Sulejmana II. S pozivom na arapskog pisca Đorđa Zejdana, Šabanović dokazuje da je po propisima islamskog ratnog prava i šerijata »o odnosu islamske vlasti prema lojalnim građanima kršćanske ili jevrejske religije posebno, sultan Mehmed II. trebao, ako se držao tih ustanova, izdati i bosanskim franjevcima upravo onakvu ahdnamu kakav je sadržaj fojničke...« On dalje navodi primjere da su turski sultani zbilja tako i postupali. Na kraju on ipak ne zastupa odlučno mišljenje o autentičnosti ahdname kad kaže: »Prema svemu tomu ipak se na osnovu do sada poznatih izvora ne može sasvim kategorički ni braniti ni osporavati postojanje fojničke ahdname, ali ipak izgleda da je ona autentična. Činjenica što u onovremenim izvještajima i kronikama nema spomena ahdnami i povlasticama koje ona sadržaje, tačnije, koje su na temelju ahdname stečene, mogla bi se obrazložiti time što su sve te izvještaje i kronike (koje navodi prof. dr. Matasović) pisali ljudi kojima iz vjersko-političkih razloga nije nikako išlo u račun da ističu neku naklonost i toleranciju silnog zavojevača, sultana Mehmeda II., koji je bio pregazio tolike kršćanske države i postao strah i trepet čitave srednje Evrope«.

Šabanović na temelju duljih istraživanja zaključuje, da je ahdnama postojala, ali se nije sačuvala u originalu nego u više prepisa, koji se međusobno i u tekstu razlikuju. Zato se i njegov tekst razlikuje od dosada objavljenih.

Osim onih triju dokumenata, koje navada Šabanović da se je u njima sačuvao spomen ahdname i povlastica u njoj

navedenih, ima takvih dokumenata još i više iz kasnijega vremena. Od dosada publiciranih turskih dokumenata na ahdnamu se pozivaju slijedeći fermani:

Mehmeda III. od 1600. god.
Ahmeda I. od 1606. i 1612. god.
Osmana II. od 1619. god.
Murata IV. od 1626. i 1629. god.
Ibrahima I. od 1640. god.
Mehmeda IV. od 1652 i 1673. god.
Mustafe III. od 1759. god.
Abdul Hamida I. od 1782. i
Selima III. 1794. god.

Osim ovih fermana (kojima će biti potrebno utvrditi točnu dataciju pa i autentičnost), citira se ahdnama često i u vezirskim bujurulidijama počevši od spomenutog pisma zvoničkog sandžak-bega Iskendera od 1576. pa dalje. Iz svega se vidi jedno: da se ahdnama u XV. st. citira dva puta, u XVI. jednom ili najviše dva puta (ako se prepostavi citat u fermanu Murata III. od 1591.), a svi ostali spomeni ovog privilegija idu u XVII. stoljeće. Karakteristično je, da se to vremenski prilično podudara sa Šabanićevim mišljenjem o postanku fojničkog »originala«, a k tomu i s vremenom, kada je na našem teritoriju nastalo najviše falsifikata. Stoga će biti zadaća daljih istraživanja, da se utvrdi vjerodostojnost svih dosada poznatih prijepisa ahdname i svih isprava, u kojima se ona spominje ili potvrđuje (naročito onih najstarijih iz XV. i XVI. st.). Kako se može objasniti ona gotovo potpuna šutnja od preko jednog stoljeća? Navodi to na pomisao o sličnoj sudbini ahdname, kakvu imadaše isprava o izboru Ferdinanda Habsburga od 1527., koja je bila dugo zaboravljena.

Na kraju treba spomenuti još nešto. Dosada se nitko nije obazirao na starije turske pisce, a zanimljivo bi bilo znati, da li koji od njih ima kakva spomena o ahdnami. I to je jedan od pravaca, kojim treba poći u daljem proučavanju ovog problema.

S. M. Traljić

Šestu stogodišnjicu *Dušanova zakonika* Srpska akademija nauka proslavila je 15. i 16. XII. 1949. jednim svečanim skupom i radnom sjednicom Odeljenja društvenih nauka. Tim su povodom održali svoja predavanja akademici J. Radonić, M. Kostrenčić, N. Radojčić i G.

Ostrogorski, dopisnik M. Dinić i naučni saradnici I. Sindik i N. Vučo.

Prema izvodima referata u »Glasniku SAN« I, 1949, sv. 3, J. Radonić prikazao je *Međunarodni položaj Srbije za vlade cara Dušana* i zaključio, da je Zakonik »objavljen stoga, što se osvojenjem čisto grčkih oblasti Akarnanije, Etolije i Tesalije ukazala potreba da se Zakonikom fiksira državno i krivično pravo koje se tako mnogo razlikovalo od vizantiskog«.

Govoreći *O Dušanovu zakoniku kao odrazu stvarnosti svog vremena* M. Kostrenčić je istakao upadljivu vremen-sku koincidenciju, kada se uz Dušanov zakonik pojavljuju i zakonici u Poljskoj, Češkoj i Ugarsko-Hrvatskoj (na str. 346 u izvodu se referata triput spominje pogrešno »Austro-Hrvatska«!). Ova činjenica »nameće misao da su istovetni ili bar slični konkretni društveni odnosi u tim pojedinim zemljama izazvali potrebu donošenja zakonskih zbornika u svakoj od njih, a da ne može biti reči o nekom uzajamnom podražavanju. Iako svaka od tih zakonodavnih radnji nosi pečat vlastitih stvarnih prilika, ipak one sve imaju i mnogo zajedničkih crta. Ako uporedimo njihove tekstove, može se utvrditi da su svi zakonodavci stajali pred istim problemom državnog i društvenog života i tražili njihovo rešenje«. Prema tome — »Dušanov zakonik daleko je od toga da diše duhom vizantizma, već je on u celosti i u pojedinosti ideološka nadgradnja stvarnosti u tadašnjoj srpskoj državi... U protivnom, ako bi se htelo dokazati da je Dušanov zakonik ponikao po ugledu na vizantiske zakone, onda bi trebalo izvaditi iz Dušanova zakonika srž njegovu i suštinu, odbaciti sve što je specifično i karakteristično u njemu, da bi se na taj način omogućilo dokazivanje vizantiskog uticaja u zakonodavnom radu Dušana«.

Vizantisko pravo u Dušanovom zakoniku bilo je predmet referata N. Radojčića. Pobijajući mišljenje »romantičara« u prošlom stoljeću, da je zakonik »sasvim samostalna obrada starog srpskog prava«, i nadovezujući na istraživanja T. Zigelja o utjecaju bizantskog prava na Zakonik, »predavač je istakao na nekoliko članova Dušanova zakonika koje su i kakve su zakone Srbi preuzimali od vizantiskog prava i na koji su ih način sljubili sa srpskim običajnim

pravom, koje sačinjava pretežan deo Dušanova zakonika.

G. Ostrogorski je u referatu *Dušan i njegova vlastela u borbi sa Vizantijom* konstatirao, da su »glavni pokretač osvajačkih ratova protivu Vizantije u Dušanovo doba, kao i pre njega, bila velika srpska vlastela« i da je »proces osvajanja vizantiskih zemalja bio praćen procesom eksproprijacije vizantiskih dinata u korist pobednika srpske vlastele«.

M. Dinić je u referatu *Dušanova carska titula u očima savremenika* pokazao, »da nepriznavanje ili priznavanje carske titule zavisi uglavnom od srednjovekovnog shvatanja njenog značaja« u predstavnika pojedinih država.

Proučavajući tragove *Dušanova zakonodavstva u Grblju i Paštrovićima* I. Sindik utvrđuje, da Grbaljski zakonik, u kojem se — s nekim skraćenjima — sačuvao i Zakonik, nije samo običan prepis »nego i prerada, što očigledno znači da je priređivač hteo da tekst učini razumljivim narodnim sudijama«. To dokazuje, »da je prerada Dušanova zakonodavstva zaista izvršena zbog praktične primene u narodnim sudovima«, premda se zbog oskudne arhivske građe »ne može rekonstruisati evolucionni proces razvitka narodnog prava u Grblju u vezi sa Dušanim zakonodavstvom«. — Paštrovski zbornik, doduše, »pripada također mladoj redakciji Dušanova zakonodavstva, i odlikuje se, uglavnom, istim osobinama kojim i Grbaljski«, ali se »samo iz jednog dokumenta — i to ne sasvim ubedljivo — može utvrditi da su se narodne sudije u svojim presudama pozivale na Dušanovo zakonodavstvo« (podatak je iz 1800).

U svom referatu *Dušanov zakonik i manastirske povelje kao izvor za proučavanje poljoprivrede u srednjovekovnoj Srbiji* N. Vučo istakao je, prije svega, prirodni karakter tadašnje privrede i značenje manastirskih velikih imanja, »koja su postala najuglednija i najbolje organizovana feudalna gazdinstva u Srbiji«. Zbog velikog broja podložnika i mogućnosti da razviju podjelu rada, velika vlastelinstva XIII.—XIV. st. imala su tu prednost u odnosu prema »ranijim sitnim individualnim seljačkim gazdinstvima«, što su »mogla da prošire i stvore nove grane u poljoprivredi i zanatstvu, da racionalnije i produktivnije is-

koriste radnu snagu svog podložnog ljudstva«. Usprkos povećanoj eksploataciji kmetova (meropaha) proizvodnja je donekle porasla i na njihovim baštinama. U tom sistemu privrede Dušanov je zakonik »mnogo učinio da se učvrste upravo odnosi koji su činili suštinu feudalnog načina proizvodnje, odnosi koji su doprineli da se razviju proizvodne snage u Srbiji«.

J. Š.

Vl. Mošin: Vlastareva sintagma i Dušanov zakonik u Studeničkom »Otečniku« — Povodom šestogodišnjice Dušanova zakonika — Studenički palimpsest — Pos. otisak iz 42 knj. Starina Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1949. god.

Pripremajući svoje, još i danas najbolje, izdanje Dušanova zakonika od g. 1898., Stojan Novaković je savjesno prikupljao, analizirao i ocjenjivao rukopise ovog spomenika. Njemu je tada bilo poznato dvadeset rukopisa i u predgovoru ih je poredao prema starini teksta, koju je, kako kaže, sam poređenjem utvrdio; na prvom mjestu stručni, na drugom prizrenski, na trećem atonski, na četvrtom studenički i onda dalje do najmlađeg, koviljskog, pod brojem dvadeset.

On je, dakle, poznao »studenički prijepis« i svrstao ga među četiri najstarija, tada poznata, rukopisa Dušanova zakonika. Ali upravo taj rukopis bio mu je poznat tek posredno: on sam nije ga vidio niti ga je imao u rukama. Po njegovu pričanju nalazio se je studenički prijepis tada u Sarajevu, u posjedu zlatara Jovana Jošilovića, a prepisao mu ga je kasniji mitropolit Hadži-Sava Kosanović. Tim se, dakle, prijepisom prilikom svog izdanja i služio Novaković, koji je i na sam rukopis gledao očima ne svojim, nego Kosanovićevima. Tako je i došlo do izvjesnih griješaka u ocjeni, za koje nije odgovoran Novaković, već — ako hoćemo — Kosanović. I za studenički rukopis može se reći: habent sua fata libelli. Otac Makarije, kako kaže jedan zapis u rukopisu, »priložio« je studenički prijepis »velikoj crkvi studeničkoj. Unatoč prokletstvu, što se u istom zapisu baca na onoga, tko bi taj rukopis oduzeo studeničkom manastiru, našao se ipak netko tko je to učinio, i tako se rukopis, kako opet veli Novaković,

»nekim načinom dokoturao do Sarajeva«. Ali i tu ne svršava njegovo putovanje, jer je on 1937. darom A. Poljanica dospio u arhiv Jugoslavenske akademije, gdje je danas pohranjen pod br. XIII. 4.

Povodom šestogodišnjice Dušanova zakonika izdao je viši naučni suradnik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije u Zagrebu Vladimir Mošin Vlastarevu sintagmu i Dušanov zakonik u onom obliku, u kojem oni dolaze u studeničkoj redakciji.

Studenički rukopis ima ukupno 273 numerirana lista, a u svojoj cjelini naziva se »Otečnik«. Sastavljen je iz dva osnovna dijela, koja po svojoj nutarnjoj sadržini nemaju ništa zajedničko: prvi je Otečnik u užem, prāvom smislu, ispunjen štivom duhovno-religioznog karaktera (nabožne priče, hagiografije, moralne pouke i sl.), dok drugi dio sadržava pravne zbornike, skraćenu sintagmu Matije Vlastara i Dušanov zakonik. Ta su oba dijela, po mišljenju Mošinovu, već u XV. v. uvezana u jednu cjelinu. U predgovoru svom izdanju prof. Mošin je ispitao cijeli rukopis, analizirajući ga s paleografske i lingvističke strane, a jednako je obratio pažnju i na vodene znakove papira, na kojem je Otečnik pisan. Tako mu je pošlo za rukom da ispravi neke griješke, koje su se u gledanju na taj rukopis u literaturi ponavljale, a pokrivao ih je autoritet Novakovića, koji se je opet oslanjao na podatke, što ih je dobio od Kosanovića.

Zanimljivi su rezultati, do kojih je autor došao. Oba dijela Studeničkog rukopisa, t. j. Otečnik u užem smislu, kao i oba pravna zbornika, pisana su po dvojici pisaca, i to naizmjenice (Mošin naslućuje, da je jedan od pisaca bio otac Makarije, t. j. onaj koji je »priložio« Otečnik studeničkom manastiru, a drugi njegov poslužnik), tako da oba dijela imaju iste grafijske i paleografske osobine. Tako je i došlo do toga, da su oba dijela, inače toliko disparatna, spojena u jednu rukopisnu cjelinu, i to već u XV. v., t. j. u isto vrijeme, kad je rukopis i napisan. Vodeni znakovi, utvrđeni na papiru rukopisa, upućuju na treći decenij toga stoljeća, a taj rani datum prijepisa može još i više podići važnost ove verzije skraćene sintagme Vlastareve i Dušanova zakonika.

Dalji korisni posao svršio je prof. Mošin time, što je sredio Studenički ruko-

pis. Cijeli naš Otečnik, pisan i sastavljen u 2. četvrtini XV. v., bio je u XVIII. st. restauriran, ali restaurator nije svoj posao obavio kako treba. Njegova nevjesta, ruka i neupućenost pobrkali su prvobitni red listova rukopisa: tako, te su pojedini listovi ušiveni na krivo mjesto. Prof. Mošin pokušao je da uspostavi prvotan red ispreturanih listova, stavljajući ih na mjesto kako treba. Kod tog posla oko rekonstrukcije je utvrdio, da je nekoliko listova iz rukopisa izgubljeno (od tog više njih u Otečniku, jedan u tekstu sintagme Vlastareve, a jedan u Dušanovu zakoniku).

Jednako su zanimljivi i rezultati, do kojih je došao prof. Mošin u pogledu redakcije Sintagme i Dušanova zakonika u ovom rukopisnom zborniku. Spomenuli smo već, da je u Studenički rukopis ušla t. zv. skraćena sintagma Matije Vlastara, no da ona ovdje čini, prema drugim sačuvanim tekstovima skraćene sintagme, zasebnu jednu verziju. Ta se zasebna verzija karakterizira time što: 1. daje novu sistematizaciju građe, prema pravnim predmetima, i sređuje ih u novi red; 2. izostavlja niz odredaba iz kanonskog prava; 3. unosi niz glosa iz Prohirona za građansko pravo (imov. odnose); 4. vraća nekoliko odredaba iz Potpune sintagme, koje su inače izostavljene iz Skraćene sintagme; 5. ponovo formulira niz odredaba, unoseći katkad i stvarne izmjene. Iz svega ovog zaključuje autor, da ova recenzija ima karakter zvanične prerade Skraćene sintagme, a svrha joj je bila: sastavljanje preglednog priručnika za svjetovni sud. S tim u vezi postavlja prof. Mošin pitanje: nije li ta varijanta Skraćene sintagme u Studeničkom prijepisu plod one zakonodavne djelatnosti despota Stefana, na koju se aludira u njegovu životopisu.

Dušanov zakonik ušao je u studenički rukopis u vrlo krnjem obliku, jer se danas u njemu nalazi tek 61 član od 201 člana, koliko ih ima Novaković u svom izdanju od 1898., kod čega ipak treba imati u vidu, da taj broj od 61 člana treba povisiti za kojih dvadesetak članova (od čl. 81—101), koji su se nalazili na jednom danas izgubljenom listu. Na postavljeno pitanje, koja je materija iz Dušanova zakonika ušla u Studenički prijepis, odgovara prof. Mošin, nakon što je ispitao uvrštene i izostavljene članke, da je ispuštena sva materija, koja nema bližega praktičkog značenja za manastir,

u prvom redu za manastirski senjerijski sud, drugim riječima: izostavljeno je sve, što se odnosi na državno pravo, cara, vlastelu, visoko svećenstvo, gradove, dužnosti seoskog stanovništva, fiskalna pitanja, pa i carske sudove, a ostalo je samo ono, što se odnosi na uređenje manastira, samostalnost crkvenih sudova, način kažnjavanja pojedinih krivičnih djela i ponešto što se odnosi na proces i moglo se primijeniti u manastirskom sudu. Na osnovi toga može se zaključiti, da je taj izbor učinjen u manastiru, za manastirske potrebe, pa prema tome da redakcija ima privatni karakter.

Dalje je pitanje, koje postavlja prof. Mošin: kako to, da je studenička prerada Sintagme učinjena za potrebe svjetovnog suda, dok je studenički izvod iz Dušanova zakonika imao pred očima potrebe manastirskog suda? On misli, da bi se to dalo objasniti pretpostavkom, da je studenička verzija skraćene sintagme zapravo prijepis zvanične prerade, učinjene vjerojatno u doba despota Stefana, dok je izbor iz Dušanova zakonika, izvršen od studeničkih kaludera za manastirske potrebe.

U nastavku pripoćuje V. Mošin tekst Vlastareve sintagme i Dušanova zakonika prema Studeničkom rukopisu. Prijepis je izrađen s poznatom stručnom akribijom autora.

Rad prof. Mošina predstavlja važan prilog kritici tekstova, koji su nam se sačuvali o Sintagmi Matije Vlastara i Zakoniku cara Dušana.

M. K.

Ejnar Dyggve, *L'influence des Goths à Salone.* (Byzantion, Revue internationale des études Byzantines XIX, 1949, str. 72—77.)

Prof. Dyggve, dobro poznat po svome radu na ruševinama naše Salone, dao je ovaj referat na VII. kongresu bizantskih studija u Bruxellesu 1948. On skreće pažnju na baziliku s krstionicom, koja je postojala unutar zidina Salone, pored davno poznate gradske biskupske bazilike, a koju je on otkrio 1931. Ta nas nenadana iskopina dovodi do zaključka, da je Salona unutar svojih zidova imala dvije biskupske crkve, budući da je u to vrijeme obred krštenja bio još u nadležnosti biskupa. Dakle, dva baptisterija znače dvije glavne crkve, dvije dijeceze i, prema tome, dva biskupa u istom gradu. Kako je moguće protumačiti tu či-

njenicu? Jedino tako, da je ovdje, pored prvotne ortodoksne nicejske općine, nastala tako velika heretička općina, da je mogla raditi otvoreno i da je imala dovoljno snage da dade snažni vanjski izražaj svojoj organizaciji gradnjom biskupskih objekata. S historijskog stanovišta ima samo jedno moguće rješenje: da je ta crkva sa svojom krstionicom pripadala jednoj arijanskoj općini.

S obzirom na stil Dyggve misli, da je i crkva i krstionica sagrađena nešto malo prije 500. U to je vrijeme provincija Dalmacija s glavnim gradom Salonom došla 480 pod vlast Odoakrovu, a 493 za Teodorika pod vlast Ostrogota, dakle arijanskih gospodara. Poznato je, da je u Saloni oko 480 i kasnije bilo sukoba s arijancima, pa je zato gore iznesena hipoteza, po mišljenju Dyggvea, historički dobro obrazložena.

Da bi tu hipotezu još više podupro, autor navodi, kako je u Milanu i Carigradu dolazilo do sukoba, kad su arijanci zahtijevali da im se odstupi za bogoslužne čine koja od nicejskih crkava u gradu; kako su u vizigotskim velikim gradovima bila istodobno dva biskupa, jedan nicejski, a drugi arijanski. Teoderik je u Raveni riješio pitanje na taj način, da je dao sagrađiti crkvu sv. Teodora za potrebe arijanaca, iako nije dirao u organizaciju i pravni status nicejske crkve u Raveni. Slično je stanovište Teoderik mogao zauzeti i u Saloni. S tim u vezi autor postavlja pitanje: nije li biskup Januarije, što se spominje u jednom pismu Teoderikovu oko 507, reproduciranom u Kasiodorovim *Variae*, bio u stvari arijanski biskup u Solinu? Upće bi, po mišljenju Dyggvea, trebalo preispitati Bulić-Bervaldijevu kronotaksu solinskih biskupa, jer je njihov broj u poređenju s drugim gradovima, primjerice s Akvilejom, Padovom i Veronom, srazmjerno vrlo velik, tako da se nameće pitanje, nisu li u tu kronotaksu pored nicejskih biskupa ušli i arijanski?

Dalje autor uspoređuje obje sačuvane krstionice, a napose njihove submerzione piscine, u dvjema solinskim bazilikama. To ga uspoređenje dovodi do zaključka, da među njima nema bitnih razlika ni u dispoziciji ni u konstrukciji ni u dekoraciji. Arijska je, istina, manja, ali to nije bitno. Mogao je konstatovati tek jednu razliku: stube, koje se spuštaju u nicejsku piscinu, idu od zapada prema istoku, dok u arijanskoj krstionici idu

od sjevera prema jugu. Da li bi u tom detalju bila skrivena kakva bitna razlika, imat će da riješe historici crkvenih obreda.

Ako su arijanci imali u Solinu svoju vlastitu biskupsku crkvu, to su oni morali imati, kaže autor, i svbje vlastito groblje. On upozoruje na natpis nađen na groblju u Manastirinama, gdje se kaže: in lege sancta christianana, i naslućuje, da bi takvo naglašavanje moglo biti u vezi s postojanjem groblja druge vjerske općine — coemeterium legis Arianae.

Na kraju Dyggve ističe mogućnost, da je u Solinu, pored arijanske biskupske crkve, i koja od mnogih bazilika unutar gradskih zidova pripadala arijancima kao župna crkva, te se zato poziva na Ravenu, gdje je pored biskupske i dvorske arijanske crkve bila još jedna arijanska župna crkva. Ali gotsko vladanje nije mnogo utjecalo ni na stil građevina, ni na civilizaciju grada uopće. Što se pak tiče trajanja arijanske crkve u Saloni, moguća su jedino naslućivanja. Već je 535 Salona na strani Justinijana i služi kao baza u ratu s Ostrogotima, kojih kraljevstvo je oboreno 555, tako da je zavisnost Salone od arijanskih Gota trajala od 481 do 535.

Ne znamo, koji bi se opravdani prigovor mogao zasad iznijeti protiv ove hipoteze prof. Dyggvea. Njegovo je zaključivanje logički povezano: obred krštenja je u to vrijeme u nadležnosti biskupa — bazilika s krstionicom govori za to, da je to biskupska crkva: u Saloni su otkopane dvije bazilike s krstionicama — znači, da su u Saloni bila dva biskupa, dvije dijeceze, dvije općine vjernika dviju različitih kršćanskih sekta, a prema tadašnjim prilikama jedino je moguće, da je jedna od tih ona, koja je slijedila nicejsko odnosno nicejsko-carigradsko vjeroispovjedanje homouzijske, a druga koja je slijedila arijansko vjeroispovjedanje alouzijske. Vjerojatnost hipoteze pojačana je još i tim, što se Salona u to doba nalazi pod gospodstvom Gota, izrazitih arijanaca. Jer, na kraju, nisu važne suptilne dogmatske razlike između homouzijske, homiouzijske i alouzijske, već je važno to, da su arijansko shvaćanje, pošto je arijanzizam bio iskorijenjen u rimskom krugu, prihvatila germanska plemena Ostrogota, Vizigota, Vandala i Burgunda. A da su Ostrogoti kao tadašnji gospodari Dalmacije nastojali da imaju za svoje arijanske vjernike u

dalmatinskim gradovima i crkve za vršenje bogoslužnih čina, da imaju i vlastite općine vjernika na čelu s biskupom, kako je to bilo i kod drugih kršćanskih općina, o tom jedva može biti sumnje. I tako nas ta hipoteza navodi na jedan stvarni trag iz vremena gotskog vladanja u Dalmaciji, koje je inače slabo rasvijetljeno, a izrodilo se, zbog savršene etničke i religijske zbrke nošene pakosnom i sektaškom tradicijom, u gotomaniju, koja je došla do izražaja u raznim fantastičkim, glupim i štetnim teorijama.

Teza prof. Dyggvea treba da bude poticaj za dalja ispitivanja u tom pravcu.

M. Kostrenčić

Duje Rendić-Miočević, *Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba*, posebni otisak iz »Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku« LII, Split 1949, str. 19—34.

Na natpisu, nađenom u Staromgradu na otoku Hvaru, koji je prvi publicirao Böckh (u CIG II 1837 c), a s fotografijom Brunšmid u »Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens«, Beč 1898 (Abhandlungen des archäologisch-epigraphischen Seminars der Universität Wien, Heft XIII),¹ nalaze se riječi: Φάριοι ἀπὸ Ἰαδασίνων καὶ τῶν συμμάχων τὰ ἑπλά. Iza posljednje riječi natpis je radiran, kako dobro opaža Rendić, »već in situ«. Iz natpisa se jasno vidi, da Farani oteše Jadasincima i njihovim saveznicima oružje, postavise ga na neko mjesto i posvetiše nekom božanstvu. Oblik »Jadasinon« čita se sasvim jasno, i pitanje je samo, gdje su oni u doba tog sukoba s Faranima nastavali. Böckh je mislio, da su Jadasinoini stanovnici Jadera-Zadra; s njime se slaže i Brunšmid,² a njegovo sam mišljenje prihvatio i ja.³ Neki su pošli i dalje, i doveli ovaj natpis u vezu sa sukobom između mornarice Dionizija Starijega Sirakuškog i Ilira, koji su došli u pomoć

¹ Fotografija se nalazi i u mojoj knjizi *Nашe More*, Zagreb 1932, str. 38.

² Brunšmid, *Inschriften und Münzen*, str. 17.

³ Novak G., *Hvar*, Beograd 1924., str. 29.

farskim starosjediocima u borbi protiv novih naseljenika. Uz ovo mišljenje pristaje i Rendić.

Na jednom drugom natpisu, koji se nalazi u arheološkom muzeju u Splitu pod br. 2323, publiciranom od Brunšmida u citiranoj raspravi (str. 33) čita se jasno $\delta\alpha\sigma\tau\upsilon$ a riječ je i sprijeda i straga okrnjena. Prof. Adolf Wilhelm pokušao je da ovaj fragmenat dovede u vezu s drugim grčkim fragmentom, nađenim u Saloni, na kojem se lijepo čita $\lambda\sigma\alpha\iota$ $\omega\omega\varsigma$ i $\lambda\sigma\alpha$, i zatim je oba ova fragmenta označio kao dijelove većega grčkog natpisa, koji je preskript jednog zaključka grada Isse i govori o poslanstvu Issejaca k Cezaru u Akvileju 56. pr. n. e.⁴ Ma da Abramić sumnja u to, da su baš ova dva fragmenta pripadala nađenom preskriptu, sklon je mišljenju, da »je sadržaj osobito fragmenta B⁶ bio u Cezarovu odgovoru viškim poslanicima ili u sličnom dekretu općine Issa, koji se odnosio na njezin savez s Rimljanima.«⁵ To sam mišljenje prihvatio i ja.⁷

Ni Brunšmid ni Abramić, koji su ponešto dopunjavali fragmenat A, nisu pokušali da razriješe riječ $\delta\alpha\sigma\tau\upsilon$ u četvrtoj brazdi ovoga fragmenta, što su drugi već učinili tako da su je pročitali $\lambda\sigma\alpha$ $\delta\alpha\sigma\tau\upsilon$ (oi).⁸ Rendić prihvata ovu dopunu, ali dolazi na novu ideju, da su ti Jadastinci identični s Jadasinima sa hvarskog natpisa i da su nastavali »u području rijeke Jadera« (str. 29), isključujući mogućnost, da su Jadasini hvarskog natpisa stanovnici Jadere, Zadra.

Još prije nego je Rendić publicirao svoju raspravu, ja sam u razgovoru s njime dopustio, da je njegova hipoteza vjerojatnija od one ranije, uz koju sam

pristajao i ja, t. j. da su Jadasini hvarskog natpisa stanovnici Jadere, došli u sukob s Farosom. Ja sam i danas, nakon publicirane duhovite i dobro argumentirane Rendićeve hipoteze, pogotovo sklon pristati na takvo tumačenje hvarskog natpisa. Međutim, postavljaju se neke sumnje, koje bi trebalo svakako ukloniti.

Ma da to izričito ne kaže, Rendić je sklon vjerovati, da je »doveden u pitanje i sam historicitet imena liburnskog Jadera u četvrtom stoljeću pr. n. e.«, povodeći se za Müllerom i Mayerom, koji misle, da je Pseudoskylaksova Idassa korumpirani oblik Dassatica (Tarsatica). Ja, međutim, nisam sklon, da poreknem postojanje liburnskog Jadera ili Jadere, koji je mogao biti greciziran kao Iadassa, daleko ranije nego se spominje salonski Jader, a smatram, da bi Iadasinai, stanovnici Iadase, bili daleko bliži kasnijim Iaderatinima, nego Idassa liburnsko-keltskoj Tarsatici.

Najstariji spomen imena rječiće »Jader«, do koje se razvila Salona, i bez koje Salona ne bi ni mogla postojati, je kod Lukana, koji je u svojim »Pharsalia« izričito tim imenom naziva, dakle u polovini I. st. n. e. Još je Ptolemej (oko 150. g. pr. n. e.) unio u svojoj karti na mjestu današnjeg Zadra grad Iadera ($\lambda\alpha\delta\epsilon\rho\alpha$) Stotinu godina prije Lukana govori o Jadertincima, stanovnicima Jadere, današnjeg Zadra, Cezar-Hircije u Bellum Alexandrinum c. XXXVII.⁹ I Jadera je tada bio već velik i ugledan grad. C. Plinije Sekund, opisujući skardomitanski konvent, piše, da je »rursus in continente colonia Iader«.¹⁰

Prema tome, već u prvoj polovini II. st. postoji liburnski grad Iader ili Iadera kao uređen stari grad s tim imenom, i nema nikakve sumnje, da je on postojao i 200 godina prije toga, što potvrđuju i prehistorijski nalazi, koji na mjestu današnjeg Zadra idu od mlađeg kamenog doba dalje.¹¹ Nije nam poznat nijedan

⁴ A. Wilhelm, *Inscription aus Salona*, Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-histor. Klasse 175, Bd. 1, Abhandlung (1913), str. 18—22.

⁵ Brunšmidov B je Abramićev A, a Abramićev B Brunšmidov A.

⁶ Abramić M., *Grčki natpisi iz Solina*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku XLVII—XLVIII, str. 6—7.

⁷ *Isejska i rimska Salona*, Rad J. A. 270, Zagreb 1948.

⁸ Jelić, *Tri nova ulomka grčkih natpisa iz Dalmacije*, Bull. dalm. XX, 1897, str. 187.

⁹ Octavius... paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in rempublicam singulare constiterat officium«. Ed Teub. 28.

¹⁰ C. Plini Secundi Hist. Naturalis lib. III. 21, Ed. Teub.

¹¹ Brunelli *Storia della città di Zara dai tempi più remoti*, Parte I, Venezia, Arti Grafiche, 1913., str. 44.

slučaj, da bi Rimljani sasvim odbacili ime bilo kojega starog ilirskog ili liburnskog grada i dali mu novo ime, kad bi u njemu osnovali svoju koloniju ili ga podigli na koloniju. Imena tih mjesta u rimsko doba ostaju ista kao i prije, samo se poneka prilagođuju latinskom jeziku. Tako su Salona, Epidaur, Naronna i Iader sačuvalo svoje ranije ime. Drugo je onda, kad Rimljani podižu neku sasvim novu koloniju i kad joj oni daju prvi put ime. Štaviše, i sami Grci, kad su se naseljavali u naše krajeve ostavili su stara imena, koja su zatekli, kao Pharos, Issa i dr.¹² Nema dakle nikakva razloga sumnjati u postojanje liburnskog grada Iadera u IV. stoljeću pr. n. e., na mjestu kasnije rimske kolonije.

Drugo je pitanje, da li su Iadasini, koje spominje hvarski natpis, iz liburnskog Iadera, ili su oni, kako-Rendić misli, pleme, koje je nastavalo oko rječice Iader, a koje se zvalo Iadastini (str. 29).

Rendićevo mišljenje, da bi se predlog C. Müllera, u komentaru izdanja Pseudoskylaksa (GGM I, str. 28), izmijenio utoliko, da se Hierastamnai, koje je očito krivo prepisano, ne čita Jadera-tenai, nego Jadastinai, svakako je vrijedno ocijeniti i uzeti u pretres unutar kompleksa cijelog pitanja.

Najvredniji dio Rendićeve rasprave svakako je njegova dopuna fragmenta već spomenutoga grčkog natpisa, koji se nalazi u splitskom arheološkom muzeju pod br. 2323, što ga je publicirao Brunšmid, a zatim Abramić. Na fragmentu se u četvrtom redu odozgo, kako sam već kazao, sasvim jasno čita $\delta\alpha\sigma\tau\upsilon\nu$. Abramić je prvi predložio čitanje trećeg retka ovako: ? $\tau\rho\alpha\gamma\upsilon\rho\epsilon\upsilon\nu\iota\ \kappa\alpha\iota$, ali on nije dopunjavao četvrti, nego ga je ostavio, kakav je na natpisu. Rendić prihvaća čitanje Jelićevo, t. j. $\tau\alpha\delta\alpha\sigma\tau\upsilon\nu\iota$ što je u općem okviru njegove hipoteze i najispravnije i najbolje odgovara samom natpisu kao takvom.

Ali, ako bi prihvatili čitanje Jelićevo i Rendićevo četvrtog retka i Abramićevo trećeg, kao i Rendićevo mišljenje, da su Jadastini živjeli oko rijeke Iader, i da se njihov grad, možda, zvao Jadaste ili Jadeste, mogla bi i Abramićeva sumnja, da fragment br. 2323 splitskog

arheološkog muzeja ne pripada, po svojim vanjskim oznakama, isejskom preskriptu, biti opravdana i po svom sadržaju. U tom bi slučaju bilo svakako opravdano postojanje Jadastinaca u kraju oko Manijskog zaljeva, a spomenuti bi fragmenat mogao biti samostalan natpis, na kojemu je uklesan ugovor između Isejaca i Jadastinaca za zaštitu Tragurijaca i Epetijaca, u vezi s Manijskim zaljevom, ili, kako dobro opaža Rendić, za slobodnu i nesmetanu plovidbu Manijskim zaljevom.

Međutim, dobro opaža Rendić, da »u doba postavljanja ovoga natpisa ager Salonitanus pripada Delmatima« i da je »ova migracija ratobornih Delmata izbrisala, vjerojatno, svaki trag u ovom kraju Jadastinima.«¹³ Prema tome, već krajem IV. st. nema više Iadastinaca u kraju oko rijeke Iader. Zašto bi se poslije 250 i više godina oni spominjali u preskriptu zaključka isejskog vijeća, u kom se nalazio odgovor Cezara isejskom poslanstvu, kad njih nije nopće bilo u to vrijeme na Manijskom zaljevu? Ako dakle prihvatimo čitanje natpisa br. 2323, kako su ga pročitali Rendić i Abramić, a i to, da su Iadastini stanovnici u kraju do rijeke Jadera ili oko nje, onda ovaj natpis ne možemo postaviti u I. st. pr. n. e., nego u IV., i on nikako ne pripada isejskom natpisu, na kojem se nalazi spomenuti preskript zaključka isejskog vijeća. Ja sam na drugom mjestu pokazao, da su Isejci osnovali svoje naselje u Saloni u II. st. pr. n. e.,¹⁴ ali to ne isključuje mogućnost isejsko-jadastinskog ugovora u IV. st., jer se u njemu ni ne spominje Salona, nego — prema čitanju Abramića i Rendića — Tragurijci i Epetijci.¹⁵ Pitanje je opet, da li bi bilo potrebno, da se ugovor između Isejaca i Jadastinaca iz IV. st. unese u tekst I. st., kad se na Manijskom zaljevu ne nalaze više Jadastinci, nego Delmati, koji se sigurno ne bi držali tog eventualnog ugovora.

Rendićeva je odlična rasprava, koja obiluje dobrim primjedbama, postavila pitanje u novo svjetlo, i ja se nadam, da će piscu i uspjeti, da ga potpuno riješi.

G. Novak

¹² O. c., str. 33.

¹⁴ Novak G., *Isejska i rimska Salona*, str. 20.

¹⁵ Rendić, o. c. 31.

God. 1939. izašlo je u Cambridgeu djelo W. A. Heurtley-a *Prehistoric Macedonia*, u kojem je autor dao dosad najpotpuniji prikaz grčke Makedonije u prehistorijsko doba. Iako je otada prošlo više od deset godina, ono je tek u najnovije vrijeme stiglo u našu zemlju (neki muzeji ga ni danas još nemaju), te zbog toga vrijedi, da se na nj skrene pažnja.

Na području Makedonije istraživalo se i prije, ali se pritom posvećivalo mnogo više pažnje historijskim epohama, negoli samoj prehistoriji. Stoga se prije I. svjetskog rata vrlo malo pisalo o prehistorijskim nalazima (članci H. Schmidta, Wace-Tompsona, Wace). U poslijeratnim godinama nešto se više radilo, ali se nije sistematski istraživalo. Jedino metodičko iskapanje u tom razdoblju izvršeno je pod vodstvom Reya, a bilo je u vezi s jednim slučajnim nalazom. Nadeni materijal je Rey objelodanio, te se ovaj njegov rad smatra temeljem za daljnja istraživanja. Od 1924. počinju sistematska sondiranja i iskapanja, koja je kroz 8 godina vodio sam Heurtley. Rezultat je ova velika i bogata publikacija. Njena vrijednost je utoliko veća, što je pisac, pored svojih rezultata, donio u njoj i sav publiciran i nepubliciran materijal drugih stručnjaka, koji su se prije njega bavili tim problemima (Rey, Casson i dr.).

Heurtley je knjigu podijelio na tri dijela: Iskapanje i sondiranje — Nalazi i općenito — Katalog i table.

U prvom dijelu opisuje iskapanja i sondiranja, i to prema područjima, a unutar njih prema lokalitetima. Kod toga se drži kronološkog reda. Pod Makedonijom smatra teritorij zapadno od Strume. Donosi veliki broj fotografija netaknutog i iskapanog terena, stratigrafskih planova i dijagrama, planova nalazišta, skica i profila.

U drugom dijelu obrađuje iskopani materijal, koji raspoređuje prema prehistorijskim razdobljima, grupira ga prema područjima, a unutar svakog područja po lokalitetima. Najvećim dijelom zastupana je keramika, manjim kameni, koštani, brončani, željezni, bakreni i zlatni predmeti. Kao donju vremensku granicu uzео je godinu 600 pr. n. e., jer smatra, da je u to vrijeme prestala epoha izolacije, a započela perioda jakog importa s juga.

Početke prehistorijskog života u Makedoniji Heurtley dovodi u vezu s osni-

vanjem kolonije u zapadnoj Makedoniji od Tesalaca, koji su se pomicali s juga kroz klanac Sarandáporo. Ova kolonija pada prije invazije plemena sa srednjeg Dunava, koja su se brzo raširila po centralnoj Makedoniji i Halkidiki. Brončano doba dijeli on u tri faze: ranu, srednju i kasnu, i smatra, da granice među njima ne potječu toliko od njihova stratigrafskog karaktera koliko od razlika u keramici. Proučavajući mnogobrojnu keramiku (poglavlja »Unutarnje veze nalazišta« i »Vanjske veze«) i tražeći analogije, autor dolazi do zaključka, da keramika grčke Makedonije ima prilično jedinstven karakter i da je u izvjesnim epohama (na pr. u rano brončano doba) bila ovisna o uzorima s juga. Na osnovi tih analogija on je i datira. Smatra također, da Makedonija po svom kulturnom materijalu pripada egejskom krugu.

U trećem dijelu daje katalog materijala sa slikama, rekonstrukcijama i profilima. Opisi predmeta su koncizni, a donose bitne karakteristike i mjere. Na katalog se nadovezuju 23 table s najljepšim primjercima.

Kao dodatak slijede bilješke o rudarstvu u Makedoniji od O. Daviesa i bilješka o kasno-neolitičkom skeletu iz Srbije od J. Koumarea.

B. V. - B.

U Istoriskom glasniku 5, Beograd 1949 (str. 90—106) dao je Milutin V. Garašanin opširan prikaz pod naslovom *Arheološka literatura u Jugoslaviji (1945—1949)*. Uvodno kaže on, između ostaloga, i to: »Na ovom mestu daćemo pregled glavnih arheoloških publikacija koje su u Jugoslaviji štampane od Oslobođenja, 1945. godine, do 1949. godine«. Međutim, kako je u tom prikazu izostavljena sva arheološka literatura štampana u NR Hrvatskoj od 1945. do 1949., treba je zbog nadopune registrirati. (Jedino u bilješci 28, str. 106 spomenutog prikaza, Garašanin spominje kratak članak, pisan zbog popularizacije struke, Z. Vinskog o bjelobrdskoj kulturi.)

Činjenica je, da NR Hrvatska ima najveći broj arheoloških muzeja u Jugoslaviji, i to: Arheološki muzej u Zagrebu, Arheološki muzej u Splitu, Muzej hrvatskih starina u Splitu, Arheološki muzej u Zadru i Arheološki muzej u Puli. Zagrebački i splitski arheološki muzej iz-

davali su kroz više desetljeća svoje stručno glasilo, slično, uz neke prekide, Muzej hrvatskih starina, tada u Kninu. Arheološki muzej u Puli bio je zastupan u časopisu »Atti e memorie della società Istriana«. U mnogim uglednim inozemnim publikacijama objelodanjan je također materijal spomenutih muzeja, kao i terenska istraživanja. Od Oslobođenja do danas nije bilo, nažalost, ovim muzejima, kao glavnim središtima arheološkog rada u Hrvatskoj, omogućeno izdavanje svojih publikacija. Također nije pokrenut bilo koji drugi časopis, u kojem bi se arheološki materijal i rezultati rada mogli sustavno publicirati. Arheološka sekcija Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu treba tek da započne radom. Zbog toga su stručni radnici-arheolozi u NR Hrvatskoj svoje radove tu i tamo mogli, više ili manje slučajno, uklopiti u neke druge časopise, i to u one, čiji je okvir donekle dopuštao štampanje nekih radova arheološkog karaktera, već prema njihovu sadržaju. Jedino je Arheološki muzej u Splitu uspio pokrenuti LII. sv. svog »Vjesnika«, od kojeg je dosad mogao štampati tek nekoliko separata. Radovi predani u štampu za časopis »Starohrvatska prosvjeta« leže, nažalost, složeni već drugu godinu. U »Ljetopisu« Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti leže također u štampi izvještaji o terenskim istraživanjima i iskapanjima (na pr. Bijelo Brdo, Sv. Spas, Zadar, Vis i dr.) pojedinih službenika spomenutih muzeja, koja je omogućila Jugoslavenska akademija. Sve je ovo, dakako, daleko ispod potencijalnih mogućnosti arheološkog kadra NR Hrvatske. Mora se istaknuti, da se veći broj radova tih arheologa nalazi u rukopisu, jer nemaju mogućnosti, da ih objelodane, a pojedini radovi štampaju se u inozemstvu.

Navodimo ovdje dosad štampane rasprave i članke od 1945. do 1949.: Duje Rendić-Miočević, Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije. Separat iz Vjesnika za arh. i hist. dalm. LII, Split 1948. (str. 1—67). — Isti, Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba. Separat iz Vjesnika za arh. i hist. dalm. LII, Split 1949. (str. 19—34). — Stipe Gunjača, Nov prinos ubikaciji Tiluriuma. Separat iz Vjesnika za arh. i hist. dalm. LII, Split 1949. (str. 1 do 3). — Mate Suić, Novi antikni epi-

grafički spomenik iz Nina. Separat iz Vjesnika za arh. i hist. dalm. LII, Split 1949. (str. 1—6). — Petar Lisićar, O prethistorijskim i grčkim vazama nađenim u Dalmaciji. Separat iz Vjesnika za arh. i hist. dalm. LII, Split 1949 (str. 1 do 15). — Josip Posedel, Koštane pločice za igru u zadarskom Arheološkom muzeju. Separat iz Vjesnika za arh. i hist. dalm. LII, Split 1949. (str. 1—4). — Danica Pinterović, Rimski grob od opeka, rimska fibula i antikna ženska portretna glava (nađeno u Osijeku). Osječki zbornik II i III, Osijek 1948. (str. 25—35). — Branka Vikić-Belančić, Rimski koštani predmeti iz Osijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Osječki zbornik II i III, Osijek 1948. (str. 36—47). — Cvito Fisković, Iskopine srednjovjekovne crkve sv. Eufemije u Splitu. Historijski zbornik I, Zagreb 1948. (str. 201—210). — Stjepan Gunjača, Još jedan nalaz starohrvatskog nakita u Trilju. Historijski zbornik I, Zagreb 1948 (str. 211—215). — Cvito Fisković, Istraživanja o srednjovjekovnoj crkvi sv. Nikole u Splitu. Historijski zbornik II, Zagreb 1949. (str. 211—221). — Zdenko Vinski, Prilog poznavanju gradišta s osvrtnom na jedan nalaz u Podravini. Historijski zbornik II, Zagreb 1949. (str. 223—241). — Stjepan Vuković, Prehistorijsko nalazište spilje Vindije. Historijski zbornik II, Zagreb 1949. (str. 243—249). — U svrhu popularizacije struke mogu se registrirati sljedeći članci: Zdenko Vinski, O bjelobrdskoj kulturi. Kolo Matice Hrvatske, Zagreb 1946. (str. 3—5). — Isti, Arheologija i rezultati prirodnih nauka. Priroda XXXIV, Zagreb 1947. (str. 2—4). — Isti, Nešto o značaju arheoloških iskapanja. Historijski zbornik I, Zagreb 1948. (str. 194—199). — Pored toga izašlo je više članaka arheološkog sadržaja zbog popularizacije struke u dnevnoj štampi, ali se oni ovdje pojedinačno ne navode.

U ovaj popis nisu uvrštene dvije rasprave Ljube Karamana: O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji. Historijski zbornik I, Zagreb 1948. (str. 103—127), i O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre. Historijski zbornik II, Zagreb 1949. (str. 115—130). Njihov je sadržaj historijsko-umjetničkog značaja, ali su u njima objelodanjene važne starohrvatske pleterne skulpture iz Lobora i Volarice, kao i fragmenti slavenske keramike iz Vrsara i Briona. — Napomi-

njemo, da bi više navedenih radova zaslužilo posebnu recenziju, a naročito doktorska teza Duje Rendića-Miočevića, *Ilirska onomastika*, koja je naučno najznačajnija arheološko-epigrafska rasprava štampana od 1945. do danas u Jugoslaviji. Treba primijetiti, da Historijski zbornik II. nije Garašanin mogao uzeti u obzir, jer je doštampan tek početkom siječnja 1950.

Na kraju trebalo bi još upozoriti i na taj propust, da NR Makedoniju Garašanin također u navedenom svom prikazu »glavne arheološke literature« u Jugoslaviji nije registrirao, iako su značajna i planovima dokumentirana iskopavanja Dimče Koče-a na lokalitetu »Imaret« u Ohridu publicirana 1948. u I. sv. »Godišen zbornik-a« Filozofskog fakulteta u Skopju.

K. V. G.

U *Informationom priručniku o Jugoslaviji*, što ga izdaje Direkcija za informacije pri Vladi FNRJ, izišao je u knj. I, sv. 6, str. 318, članak Arheološki rad u Jugoslaviji, a uz članak je objavljena i geografska karta s oznakom značajnijih arheoloških iskopavanja na teritoriju naše države. Informator Direkcije za informacije nije ovog puta bio na potrebnoj stručnoj visini, jer — osim teritorija NR Srbije, koji je savjesno na karti prikazan — nijedna naša republika nije ocijenjena onako, kako arheolog mora da je ocijeni i u kratkoj informaciji prikaže. Evo najznačajnijih propusta:

1. Makedonija je prikazana s dva lokaliteta iskapanja prije Oslobođenja (na karti stoji: »ranija iskopavanja«). Na karti je trebalo unijeti Demir-kapiju kao lokalitet, na kojem je rađeno poslije Oslobođenja. U tekstu je trebalo spomenuti napore na uređivanju Stobija, koji je za vrijeme bugarske okupacije bio potpuno zapušten i u travu zarastao, a isto tako, kad je bila riječ o muzejima, ne razumijem, zašto se nije našlo načina da se spomene arheološki muzej u Skopju, koji ima jedan od najbogatijih i najljepših lapidarija u našoj zemlji.

2. Crna Gora je ostavljena potpuno in bianco. Trebalo je unijeti svakako Dokleju; o njoj postoji posebna monografija u bečkim »Schriften der Balkan-kommission«, a o njezinim je epigrafičkim spomenicima pisao, između ostalih,

i R. Cagnat, jedan od najistaknutijih svjetskih epigrafičara i klasičnih arheologa.

3. Bosna i Hercegovina je obilježena na karti samo s dva »ranija« i dva »nova« iskopavanja, a to je svakako nedovoljno. Trebalo je, ako ništa drugo, unijeti barem poznata japudska nalazišta u zapadnoj Bosni, jer se o Japudima mnogo pisalo kod nas i u inozemstvu.

4. Hrvatska je također prošla rdavo. Na karti ne egzistiraju, u svijetu poznata, prehistorijska nalazišta Vučedol, Sarvaš i Dalj. Lička japudska nalazišta ostavljena su in bianco, a u čitavoj Dalmaciji označeni su samo Solin i Dioklecijanova palača. Napose pak djeluje nezgodno, kad se — osim Bijelog Brda — ne spominje nijedno iskopanje poduzeto poslije Oslobođenja. Primjera radi navodim, da je o Grapčevoj špilji, koju je prof. G. Novak istraživao u više navrata i poslije Oslobođenja, pisala u maju ove godine i dnevna talijanska štampa, a o tome naša informacijska služba ne zna ništa. Posebno je prema NR Hrvatskoj učinjen propust, kad nije u tekstu spomenut nijedan od njezina četiri velika arheološka muzeja (Zagreb, Split, Zadar i Pula).

5. Od prvorazrednih slovenačkih arheoloških lokaliteta izostavljeni su kasno-neolitičko i ranobrončanodobno Ljubljansko Barje, halštatsko Vače i antikni Poetovio.

6. Arheološki toliko bogata i poznata Istra ostavljena je na karti potpuno in bianco, kao da nije dio našeg državnog i nacionalnog teritorija.

Informacije ovakve vrste nisu na mjestu. Prije svega, ako ih vidi inozemni stručnjak, one će škoditi ugledu i naše arheologije i naše informacijske službe. Osim toga djeluju u izvjesnoj mjeri negativno i na naše arheologe, jer se na taj način omalovažuju njihova nastojanja i rezultati. Jasno je, da u okviru kraće informacije i male karte nije moguće kazati sve, što bi sa stručnog stajališta bilo poželjno. To, uostalom, nitko i ne traži. No, da i kraća informacija mora biti objektivna, rađena stručno i savjesno, to je isto tako jasno. Stoga treba ubuduće više paziti pri pisanju sličnih stvari i tako spriječiti da se ovakvo tretiranje ne izrodi — svjesno ili ne-

svijesno — u sistem. Ovo ističem, jer je sličnih nepotpunih i nedovoljno savjesnih prikaza već bilo i u našoj stručnoj štampi.

b. g.

U Istoriskom glasniku 2, Beograd 1949., objelodanio je Milutin V. Garašanin raspravu pod naslovom *Naselje i stan prvobitnog čovjeka neolitskog doba u Srbiji* (str. 38—67). Pisac je učinio dobar i doista koristan posao, sakupivši podatke o naseljima i tipovima nastambi iz neolitika Srbije, prema dosadašnjem stanju istraživanja, te nadopunivši ih vlastitim primjedbama. On se nije ograničio samo na nalazišta u Srbiji, već je, uz veći broj inozemnih nalazišta, uzeo u obzir neka važna nalazišta u Hrvatskoj, kao što su Vučedol, Sarvaš, Bapska, i to na osnovi velike publikacije zagrebačkog Arheološkog muzeja R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol* (Zagreb 1945.). Garašaninova je pretpostavka glede nepostojanja utvrđenog naselja u Bapskoj netočna, pa ću je naknadno korigirati pri kraju ovog kratkog prikaza. Inače je on ispravno odredio prvu pojavu utvrđenih naselja »krajem neolitskog perioda«, obično u blizini rijeka, a ona »su podignuta na strmim i visokim brežuljcima zgodnim za odbranu«. Piščevi su podaci o položaju naselja nesumnjivo od koristi, ali on ovaj sklop pitanja nije u toj mjeri iscrpio, koliko bi po svoj prilici trebalo o njemu reći. Ograničio se na ispravnu, ali odavna, kod nas još iz Truhelkina vremena, poznatu konstataciju: »...period razvijené upotrebe metala doneo je sa sobom mnogo promene... koje su našle izraza i u položaju i karakteru naših prehistoriskih naselja toga vremena«.

Naprotiv, Garašanin je glavnu pažnju posvetio neolitičkim nastambama, i to je nesumnjivo najtočnije, što je do danas o tome kod nas napisano. Pisac razlikuje zemunice, »koje su u manjoj ili većoj meri ukopane u zemlju«, kao jedan osnovni tip, i »kuće, pretežno četvrtastog oblika, koje su sagrađene na površini zemlje«, kao drugi osnovni tip nastambe u neolitiku naših krajeva. Ovdje nije moguće referirati veliki broj pojedinsti, što ih je Garašanin iznio o zemunicama i kućama neolitika, pretežnim dijelom na osnovi čuvenog nalazišta Vinča, koje je iskopao i obradio prof. Vasić. Svih pet instruktivnih ilustrativnih pri-

loga uzeo je Garašanin iz poznate Vasićeve publikacije, *Prehistorijska Vinča*, sv. II. Razumljivo je, da se pisac nije zadovoljio jedino s tim nalazištem, nego je tražio i daljnje analogije, počevši od Grbićevih, kao i američkih istraživanja nalazišta Starčevo; služio se vrlo obilnim aparatom inozemnih publikacija o nastambama neolitika i prelaza na metalne kulture. Treba ukazati na to, da je za arheologa na terenu važno razlikovati, pored zemunica, jame, u kojima se nije stanovalo, jer su to obično bili hambari, pa đubrišta i sl. Zemunice smatra pisac obično privremenom nastambom, za razliku od kuća; ove su prema nalazištu Vinča istovremene sa zemunicama. Garašanin se osvrnuo i na svoja iskopanja kuće nalazišta u Žarkovu, a bavi se posebno s kućom tipa megaron, dajući u vezi s njome niz podataka iz inozemne literature; posve pravilno se ogradio protiv stanovišta, da četvrtasta kuća, odnosno i kuća tipa megaron, mora navodno potjecati sa sjevera, kako su to isticali neki njemački arheolozi, imajući u vidu posve političke i nenaučne tendence »nordiziranja«. Međutim, kuće apsidalnog tipa, kao i kuće tipa megaron nalazišta Vučedol (nota bene, tehnički stručno iskopane i publicirane) nije Garašanin uzeo u obzir.

Na kraju svojih izlaganja spominje pisac nešto o tipu neolitičkog naselja i zaključuje, na osnovi inozemnih analogija i manjkavih podataka prof. Vasića, da je starije naselje u Vinči bilo vjerovatno takvo; da su zemunice »bile raspoređene u polukrugu ili kruguc«, dok se »naselje s četvrtastim zgradama u Vinči« ne bi moglo zasad tipološki točnije odrediti.

Sada još nekoliko riječi s obzirom na Garašaninovu sumnju (str. 41) o postojanju utvrđenja na nalazištu Bapska u Hrvatskoj. Prema podacima, kojima raspolaže Arheološki muzej u Zagrebu, nalazi se arheološki lokalitet južno od sela Bapska-Novaki (kotar Vukovar), u smjeru sela Berkasovo. Radi se nesumnjivo o utvrđenom naselju, od kojega je centralni dio, približno eliptičkog oblika, na omanjem brežuljku (sada vinograd); naziva se »gradac« — to je česti toponomastikon za ostatke utvrđenja, naročito u istočnoj Slavoniji — okružen je djelomično već zasutim, ali ipak vidljivim opkopom i nasutim bedemom. S tog lokaliteta, koji nije nažalost dosad sustav-

no iskapan, ima spomenuti muzej veći broj predmeta neolitičkog obilježja, a nešto i iz kasnijih perioda, uz ostalo i slavenske, gradišne keramike. Donekle srodno utvrđenje, sigurno prehistorijsko, nalazi se kod Bogdanovaca na rijeci Vu-ki, nadalje postoji drugo utvrđenje u šumi kod Gaboša, također na toj rijeci i t. d. Čitav taj kraj obiluje utvrđenjima, na koja je prvi upozorio Brunšmid, ali ona nisu još sustavno istražena, što je sigurno jedan od budućih zadataka arheologa Hrvatske. Nije ovdje mjesto nabrajati ostala imena takovih utvrđenja, ali možda bi trebalo upozoriti kolege arheologe u Srbiji i Vojvodini, primjere rice, još na dva važna utvrđenja u Srijemu, a to su Kormadin (*Idiminium*) kod Jakova, odakle potječe mnogobrojan neolitički materijal, uz nešto željeznodobnog i ranosrednjevjekovnog; nadalje »gradina« Novi Banovci, lokalitet ugro-žen odronjavanjem dunavske obale, koji pored antične utvrde (*Burgenae*), pruža indicije o postojanju prehistorijskog utvrđenja, a materijal u zbirkama Arheološkog muzeja u Zagrebu dokazuje približan kontinuitet naselja od kasnog neolitika sve do Slavena.

Z. Vinski

Sa znatnim zakašnjenjem izašla je u početku 1950 iz štampe I. knjiga *Zbornika Filozofskog fakulteta* u Beogradu, datirana 1948. Između 17 priloga, koji su u njoj objelodanjeni, nalaze se i historijske rasprave M. Dinića, G. Ostrogorskog i I. Božića, a pažnju historičara privlače i prilozi M. Vasića, V. S. Radovanovića, D. Nedeljkovića i E. Dyggvea.

O *Jednom prilogu za istoriju patarena u Bosni* od M. Dinića govori se na drugom mjestu u ovom Hist. zborniku 345—347. Predavanje, koje je istaknuti danski arheolog E. Dyggve održao prilikom svečane promocije za počasnog doktora na beogradskom Filozofskom fakultetu 25. V. 1947 (*Druga bazilika urbana s baptisterijem u Salonu*), izašlo je s neznatnim promjenama u »Byzantionu« XIX, 1949, pod naslovom: *L'influence des Goths à Salone*, koji je prilog prikazan u ovom Historijskom zborniku na str. 425/6. Predavanje D. Nedeljkovića *Četvrti i peti ofanziva na svetlosti nekih bitnih neprijateljskih dokumenata predmet je posebne bilješke* na str. 14.

Svoj opsežan rad *Jonska kolonija Vinča* (str. 85—235), snabdjeven mnogim ilustracijama, M. Vasić je namijenio »širem krugu« čitača. On je u tom radu dao uglavnom sažet i pregledan izvadak iz svoga životnog djela o »Preistorijskoj Vinči«. U svojim napomenama uz taj rad u »Istoriskom glasniku« 1949, br. 4, M. Garašanin priznaje, da je on, zbog svoje namjene, napisan »sa mnogo više sistema« nego ranija djela prof. Vasića, ali da u njemu »nema mnogo novih zaključaka« i da on nije postigao svoje svrhe zbog toga, jer pisac ne obavještava čitača »o stvarnom stanju arheologije i mišljenjima koja su u ovoj nauci zastupljena i usvojena«. S obzirom na to Garašanin ističe, da je prof. Vasić osamljen u svome mišljenju o Vinči kao jonskoj koloniji VI. st., jer je »gledište svih evropskih i vanevropskih preistoričara, da ona pripada neolitskom periodu«. Ovo gledište potvrđuju i »mnoge analogije vinčanskom materijalu... u ranoheladskoj i ranokikladskoj kulturi, na Kritu još u neolitu, zatim u celoj Maloj Aziji u trećoj i drugoj hiljadi godina pre n. e.«.

U svom »prilogu istoriji seljaštva u Vizantiji« G. Ostrogorski raspravlja o *Elepterima* (45—61), posebnom sloju bizantskih seljaka, koji se spominju u ispravama XIV. st. Ovi »svobodnici«, kako Hilendarski praktik ispravno prevodi njihov grčki naziv, »nimalo nisu bili slobodni mali posednici« nego »siromasi bez imovine i stalnog smještaja, koji su prelazili sa jednog mesta na drugo«. Njihova se »sloboda« sastojala u tome, da »kao beskućnici, neupisani ni u državne ni u vlasteoske poreske spiskove-praktike, oni ni prema kome nisu imali poreskih obaveza, pa zato su i mogli veleposednici da ih naseljavaju na svojim zemljama ne zadirući ni u interese državne blagajne ni u prava drugih veleposednika«.

Međutim, pisac ističe, da »masovna pojava eleveltera u pozno-vizantisko doba dokazuje da je izvesni deo vizantiskog seljaštva toga doba bio u stalnom pokretu, lutajući i prelazeći s jednog mesta na drugo«. Prema tome, »nema sumnje da su faktički elevelteri bili većinom odbe-gli seljaci kojima je uspelo da sa imanja svoga gospodara nestanu bez traga«, a »sa naseljavanjem nestajala (je) za njih i ona »sloboda« koju su dotada imali«.

Uza sve to naseljeni elevteri »obično nisu sticali potpunu stalnost, nisu se mešali sa osnovnom masom zavisnih seljaka-parika i retko su izlazili iz stanja bede i nesigurnosti, koje ih je gonilo na nova skitanja«.

Ovaj zaključak pisac izvodi iz pomnijevne analize četiriju praktika Ksenofontova manastira na Atosu, koji potječu iz vremena od 1300—1338. Na osnovi podataka u njima očito je, da je »naseljavanje elevtera bilo veoma unosno za feudalca. Pridolaženjem novih doseljenika rasla je i radna snaga i feudalna renta: u toku od dvadeset godina plaćanja koja je Ksenofski manastir dobijao od svojih elevtera utrostručila su se«.

Na osnovi novih podataka iz dubrovačkog arhiva I. Bóžić osvjetljava ličnost *Hercegovačkog sandžak — bega Ajaza* (63—81), koji je 1478—1483 radio na uvođenju turske vlasti u Hercegovinu i 1482, osvojenjem Novog u Boki, učinio kraj gospodstvu Kosača. Pisac s pravom smatra dosta sigurnom pretpostavku o istovetnosti ovog sandžaka s bosanskim namjesnikom istog imena, koji je sjedio u Vrhbosni 1470—1475 i 1784, kada mu se uopće gubi trag (1490 se već spominje kao pokojnik).

Premda je pisac postavio sebi zadaćom da prije svega prati u izvorima ličnost Ajazovu, njegov prilog sadržava više korisnih podataka za upoznavanje početaka turske vlasti u zaleđu Dubrovnika i težak položaj, u kojem se republika tada našla.

Kao »jedan primer geografske ubikacije istoriskih događaja na osnovu ispitivanja naselja i porekla stanovništva«, V. S. Radovanović prikazuje *Seljačku bunu u Marijovu u Makedoniji u drugoj polovini XVI veka* (293—305). Koristeći se podacima u prilogu Petra Mijateva »Opit za vāstanie v Makedonija prez 1564 god« (Makedonski pregled XI, 1938), pisac određuje s pomoću naziva sela područje, na kojem je izbio »prvi... seljački ustanak protiv turskog apsolutističkog feudalnog gospodstva u balkanskim stranama«. On konstatira, da su se pobunjena sela »nalazila u planinskom predelu i kotlini *Marijovo*, između Prilepa i Kajmakčalana, oko klisuraste i kanjonske doline Crne Reke u njenoj dubokoj probojnici između Pelagonije i Tikveša«. Premda se pokret pojavio u obliku hajdučije, ipak su zbog represalija turskih vlasti »od četiri glavna po-

bunjenička sela, dva sela, Satoka i Pešta, onda sasvim opustela, dok su ostala sela kao i čitava oblast Marijova takođe stradala«. Marijovo je uza sve to, prema narodnim tradiciji očuvalo svoju »zemsku« autonomiju pod narodnim starješinama do 1834; do toga se vremena u selu Gradešnici svake godine sastajala o Ilinđanu »narodna skupčina«.

O toj je buni pisao 1948 i Lj. Lape (usp. Hist. zbornik II, str. 392). Služeći se istom izvornom gradom, objelodanjenom u Dokumentima za balgarskata istorija III, on je bunu ispravno ubificirao u marijovska sela, ali ju je datirao 1565, a ne 1564, kako to čini Radovanović. Razlika potječe odatle, što turski dokumenat ima kod prvoga datum 26 safera 973, a kod drugoga 26 safera 972 (oboju se, međutim, znatno razlikuju i u određivanju dana i mjeseca prema kršćanskom kalendaru!).

J. Šidak

Poslije višegodišnjeg prekida, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti izdala je 54. knjigu svoga *Ljetopisa za godinu 1946—1948*. Među ostalim, ova knjiga pruža uvid u rad Akademije na području historije u navedenom razdoblju i u program njezina rada na tom području za 1949.

Akademija je, prije svega, pristupila uredenju svog arhiva, koji se sastoji od tridesetak tisuća akata i 220 fascikala, i izradbi inventara, koji je prije postojao samo za kodekse. Sada priprema izdanje općega kataloga arhiva.

Osim Historijskog instituta, koji je organizirao stalan paleografski tečaj s arhivistikom, »gdje bi se mogao pripremiti izvjestan broj kandidata za visoku paleografsku školu« i započeo s pripremnim radovima za periodičko štampanje regesta historijskih akata, osnovan je Dubrovački institut za »proučavanje i objelodanjivanje historijske građe iz dubrovačkog arhiva s ispitivanjem prošlosti Dubrovnika i Primorja, a osobitum obzirom na njihove veze s mediteranskim i zapadnoevropskim zemljama«. Taj je institut već poduzeo predradnje za serijsko izdavanje građe iz Dubrovačkog arhiva.

Akademija je, nadalje, preuzela 1948 na čuvanje Valvazorovu zbirku od 17 svezaka drvoreza, geografskih karata, planova i drugoga grafičkog materijala iz XVI.—XVII. st., a Trumbićevu zbirku,

koja se sastojala od arhiva Jugoslaven-skog odbora u Londonu 1914—1918 i knjižice, podijelila je u »Trumbićev arhiv« i »Trumbićevu biblioteku«. U nadležnost Akademije prešao je i Muzej hrvatskih starina (danas u Splitu).

Još 1947 Akademija je stavila u svoj program izdavanje ukupnih djela, uz ostalo, Kukuljevića, Križanića, Orbinija, Luciusa i Flacija. Među historijskim djelima, koja su do 1949 primljena za štampu, a nisu do danas izašla, nalaze se: J. Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji; M. Barada, Monumenta Tragurina II.; G. Novak, Commissiones et relationes venetae IV. (1571—1600); A. Milošević, Statut Bratovštine Sv. Križa u Kotoru 1298., a pripremljen je za štampu i nastavak »Korespondencije o događajima u Ugarskoj 1847—1849«, od koje je prvi dio izašao još 1918 u XXXVI. knj. Starina. Jadranski institut unio je u plan svojih izdanja djelo P. Skoka, Romanstvo i Slavenstvo.

U ovoj knjizi »Ljetopisac« objelodanjen je i opširan nekrolog V. Novaka o F. Šišiću, s popisom njegovih radova.

sk.

Institut za zgodovino kod Slovenske akademije znanosti in umetnosti, unio je u plan svoga rada — u skladu s današnjim osobnim i stvarnim uvjetima slovenske historiografije — ove zadaće: 1) izradba Historijsko-topografskog leksikona srednjovjekovne Slovenije do 1500 (prva knjiga s građom do 1300 uskoro će izaći); 2) kritička izdanja starijih urbara za slovensko područje do XVI. st. (dosad je prof. M. Kos izdao urbare salzburške nadbiskupije iz XIV.—XV. st. i toliminške gospostije iz 1377) i znanstvena evidencija, izdavanje i obradba mlađih urbara i drugih vrela za ekonomsku i socijalnu povijest od XVI. st. dalje; 3) izdavanje izvora za slovenske seljačke bune od XV. st. dalje; 4) sakupljanje, obradba i ocjena građe o ekonomskim i socijalnim prilikama u XVI.—XVIII. st., koje razdoblje je u slovenskoj historiografiji najslabije obrađeno; 5) izdavanje i ocjena građe za povijest Slovenaca, napose seljaštva, 1848—1849.

Kako prof. Kos ističe u svom referatu na zborovanju slovenskih historičara 1948 (*O nekaterih nalogah slovenskega zgodovinopisja*, Zgodovinski časopis II—III, 1948—1949), ove zadaće na-

meću u znatnoj mjeri kolektivne oblike znanstvenog rada, za koje zasad nedostaju potrebni radnici. Takve bi prije svega trebalo naći među nastavnicima srednjih škola. Upozoravajući nadalje na prinos nekih pomoćnih nauka, osobito etnografije i arheologije, za proučavanje ekonomske i socijalne povijesti, prof. Kos ističe značenje različitih nepisanih izvora i, uz ostalo, napose potrebu daljnijeg rada na arheološkoj karti Slovenije.

J. Š.

Godine 1949 Srpska akademija nauka pokrenula je svoj *Glasnik*, kojem je, za razliku od starijeg Godišnjaka, namijenila zadaću, da upozna je širu javnost isključivo s onim, »što se neposredno tiče nauke i naučnog rada« u Akademiji, »naučnog kretanja u njoj«. Prva knjiga, koja je u svescima 1—3, na 610 str., obuhvatila sav rad u pojedinim odjeljenjima i institutima obnovljene SAN do kraja 1949, pruža svojim izvodima vrlo dobar uvid u tematiku i rezultate znanstvenih napora.

Premda se rad na proučavanju povijesti odvija prije svega u institutima Istoriskom i Vizantološkom — o čemu je posebno riječ u ovom Zborniku — ipak se i u drugim odjeljenjima i institutima obrađuju poneka pitanja, koja skreću na sebe pažnju historičara.

U Institutu za proučavanje književnosti D. Pavlović je u predavanju *O revolucionarnom pokušaju Marina Držića iz 1566 godine*, služeći se pritom i novim arhivskim podacima, pobijao mišljenje Rešetara i Tadića, da je Držićev pothvat, kao osamljen i neobičan u povijesti Dubrovnika, proizašao iz osobnog nezadovoljstva i duševne poremećenosti njegove zbog bolesti. »On nalazi da je ovaj Držićev pokušaj prirodna posljedica naglog jačanja gornjeg sloja dubrovačkog građanskog staleža, koji već u Držićevo doba ne ustupa vlasteli ni po bogatstvu ni po raskošnom i ugodnom životu, a koji će već početkom XVII v. preuzeti u svoje ruke najveći deo dubrovačke pomorske i kopnene trgovine«. Poticaj za zasnovanu promjenu dubrovačkog ustava Držić je mogao dobiti, uz ostalo, i »živim primerom... podele vlasti između aristokratskog i građanskog staleža« u Genovi. Na kraju predavatelj konstatira, da je Držić »svoj zaverenički posao radio potpuno sam«, jer u tajnim

dokumentima dubrovačkog arhiva »nije našao ni najmanjeg traga da su dubrovački senatori saznali što god o Držićevim namerama«.

Dajući drugom prilikom saopćenje o svome radu *Kriza vlasteoskoga staleža u Dubrovniku* D. Pavlović konstatira, da dubrovačka vlastela potkraj XVI. i u početku XVII. st. propadaju ekonomski i fizički, a da građanski stalež postaje u to vrijeme sve jači. »Ta promena u ekonomskom stanju ova dva staleža dovodi do jačanja klasnih razlika u dubrovačkom društvu i ona se pored ostaloga jasno ogleda i u dubrovačkoj književnosti XVII. veka«.

U svom »usmenom saopštenju« *O Grigoriju Camblaku* Đ. Radojičić dolazi do ovih zaključaka: Camblak je u Srbiju došao »posle 1402 god., ako ne i ranije«, i ondje postao iguman manastira Dečana; svoje žitije Stefana Dečanskog morao je pisati prije 1404; 1409 je otišao u Rusiju i ondje umro 1419—1420.

Dopunjujući svoj rad »Doba postanka i razvoj starih srpskih rodoslova«, koji je objelodanio u Istoriskom glasniku g. 1948/2, Đ. Radojičić je napose obradio pitanje: *Konstantin Filozof i stari srpski rodoslovi*. U vezi s pozajmicama iz Teofana Confessora u Konstantinovu rodoslovu potvrđuje tačnost Stojanovićeve mišljenja »o ranijem postanju opširnih rodoslova i o rodoslovu iz despoteve biografije kao njihovom skraćenom tekstu«.

B. Kovačević dao je pod naslovom *Dve rasprave o bogomilima u izdanju belgijske Akademije nauka* kritički prikaz rasprava A. Solovjeva: *La doctrine de l'église de Bosnie et Les Bogomiles vénéraient-ils la Croix?* u *Bullettinu de la classe des Lettres* 1948 i 1949. »Misli da bosansku crkvu ne treba ni u pogledu njene dogme ni organizacije identifikovati sa bugarskim bogomilima. Nalazi da bi bilo opreznije i bliže istini staviti je među crkve istočnoga obreda i tipa koje su razvijale svoju individualnost i samostalnost u okviru pojedinih država, a u vezi s društvenim razvojem i prilikama u svojoj zemlji. Ovo i drugi uzroci (ugarske težnje ka izlazu na more) izazvali su borbu Bosne sa katoličanstvom i papstvom, te je otuda bosanska crkva gonjena kao jeretička«.

Kovačević, dakle, i poslije sviju radova Solovjeva, na osnovi kojih je dao svoj kritički prikaz spomenutih dviju

rasprava, ne smatra potrebnim da promijenjeni svoje gledište, koje je izrazio 1938 u prilogu: »Bogomilic, crkva bosanska (Srpski knjiž. glasnik, N. S. LIV). Medutim, zaključak, da su francuske rasprave Solovjeva »ustvari prethodne redakcije njegovih srpskih članaka«, nije u svemu ispravan. Prije svega je prva od navedenih rasprava samo ponešto izmijenjena redakcija one rasprave, koja je 25. II. 1948 primljena u sjednici Odjela za filozofiju i društvene nauke Jugoslavenske akademije i zatim odštampana kao poseban otisak iz 270. knjige Rada. Belgijska ju je akademija primila 4. VIII. 1948 na prijedlog H. Grégoirea. Zatim, i ova rasprava, kao i druga, koja je prvotno izašla u *Glasniku zem. muzeja u Sarajevu* 1948, a tek 10. I. 1949 bila primljena u belgijskoj akademiji (opet s nekim manjim promjenama), slijedile su poslije navedenih priloga, koji su izašli kod nas, pa se ne mogu smatrati njihovim »prethodnim redakcijama«. Potvrđuju to i neke promjene odnosno dopune u francuskom tekstu.

Osim preglednih izvoda iz predavanja i saopćenja pojedinih članova *Glasnik SAN* donosi i različite druge dragocjene podatke. Iz referata P. Kolendića saznajemo, na primjer, da je u posljednje vrijeme nestao autograf Tuberonovih *Commentarija*, »u kome je bilo toliko detalja koji nisu ušli u štampano izdanje tog dela«, a da se u dubrovačkom arhivu nije mogla naći »dragocena dubrovačka hronika iz XV. veka ni autograf Đorđevićeva djela »*Vitae illustrium Rhacusinorum*« (1496)«. Nadalje, da se prema dosad nepoznatim dokumentima iz 1848. u zadarskom arhivu vidi: 1) da je »koncem 1848 u Dubrovniku izdat proglas protiv širenja komunizma« i da je iz Zadra naređena istraga; a 2) »da se Dalmacijom za vreme revolucije upravljalo direktno iz Beča. Jelačić se ni za šta nije pitao« (215).

J. Šidak

Istoriski institut Srpske akademije nauka, osnovan 15. VII. 1944., dijeli se u sedam sekcija: antičku, za pomoćne historijske nauke, za srednji vijek, za XVI.—XVIII. st., za XIX.—XX. st., za orijentaciju i za proučavanje historije NOP-a i NOB-e. Pod upravom prof. V. Novaka institut je u toku 1949 radio na ovim »kolektivnim problemima: 1.

Fontes Serbiae antique. 2. Pripremanje istorisko-toponomastičkog rečnika (ispisuje se materijal iz srpskih spomenika XIV veka). 3. Prikupljanje toponomastičkog materijala za istorisku geografiju naših zemalja u antičko doba. 4. Pripremanje novog izdanja Dušanova zakonika. 5. Opisivanje i popisivanje srednjovekovnih rukopisa. 6. Prikupljanje materijala o Prvom srpskom ustanku. 7. Rad na izdavanju dokumenata o učešću Srba u revoluciji 1848/9. 9. Rad na uređivanju arhiva u Sremskim Karlovcima.

Kao prve knjige »Grade« izlaze: *Studija iz carigradskih turskih arhiva od 1554—1869* od Gl. Elezovića i *Prepiška Ilije Garašanina od 1839—1849* od G. Jakšića. Milan Marjanović predao je Akademiji rad *Borba za Jadran 1914 do 1924*, koji »ima prvenstveno karakter i oblik dokumentovane kronike zbivanja, prikazane najvećim delom citatima delova ili celine zvaničnih i memoarskih dokumenata i drugih stranih i domaćih zapisa«. Sastoji se od tri dijela: I. Londonski pakt, II. Konferencija mira 1919—1920, III. Rapallo, s uvodom, »u kome je prikaz i analiza italijanskog irendentizma kroz XIX vek, osnova i karaktera italijanskog imperijalizma i politike Italije do svetskog rata, i epilogom o prelazu danucijanizma u fašizam, i o fašističkom privremenom ostvarivanju imperijalizma Londonskog pakta i Rapallo«.

Od predviđenih izdanja Institut je dosada objelodanio samo *Istoriski časopis* I, 1—2, 1948 (izašao potkraj 1949), u redakciji V. Novaka. Institut je, uz ostale oblike rada, posvetio osobitu pažnju i predavanjima. Dušan Perović je raspravljao *O pitanju periodizacije srpske istorije do 1918*, uzevši za osnovu nacrt, koji je izradila Savezna komisija za udžbenik iz nacionalne povijesti. Prilazeći ovom pitanju sa stanovišta »društveno-ekonomskih formacija, od kojih svaka počiva na istoriski određenom sistemu produkcioni odnosu«, i koje »označavaju stupnjeve i forme progresivnog razvitka ljudskog društva, velike istoriske epohe«, on je srpsku povijest podijelio u ova razdoblja:

I. »Pretslovensko doba naših zemalja« sa dva perioda — prvobitno i robovlasničko društvo.

II. Razdoblje srednjevjekovne povijesti, koje treba da se podudara s cijelom feudalnom društveno-ekonomskom for-

macijom od VI. do kraja XVIII. st., »kada srpski ustanak, ustvari srpska buržoasko-demokratska revolucija specifičnoga tipa, ruši feudalni poredak i raščičava put za razvoj kapitalističkih odnosa u Srbiji«. Ovo se razdoblje, prema etapama u razvitku feudalnog načina proizvodnje, dijeli na etape:

1. ranog feudalizma od VI.—VII. st. do sredine XII. st.;

2. razvijenog feudalizma, do početka XVI. st.;

3. doba turske vlasti nad srpskim narodom od XVI. st. do Kočine krajine na kraju XVIII. st., uključujući i povijest Srba u južnoj Ugarskoj.

III. »Nova srpska istorija«, doba kapitalizma do 1918, dijeli se u dva perioda, odijeljena pojavom Svetozara Markovića oko 1870, s kojom započinje radnički klasni pokret.

Posljednja etapa kapitalizma 1918 do 1941 zajednička je svima jugoslavenskim narodima, a 1941 počinje s našom narodnom revolucijom razdoblje socijalističkog društva.

D. Perović govorio je u dva mahi i *O zadacima naše istoriske nauke na proučavanju srpskog ustanka od 1804*. Kao nedostatke dosadašnjih radova buržoaske historiografije o tom pitanju osudio je »isticanje nacionalnog momenta kao osnovne sadržine ustanka, kao glavne pokretačke snage, podvlačenje uloge ličnosti starešina, potcenjivanje uloge masa«, nedovoljnu pažnju prema društveno-ekonomskim momentima i nesposobnost, da jednom značajnijom monografijom iscrpnije obradi pojedine probleme ustanka (dakako, sa svoga klasnog stanovišta).

Budući rad, poduzet s gledišta historijskog materijalizma, mogao bi se raspodijeliti u tri grupe problema: 1) osvjetljavanje preduvjeta za ustanak, 2) tok revolucionarne borbe 1804—1815 i 3) rezultati borbe i ostvarenja 1815—1835.

Što se tiče ocjene ustanka, referent zastupa, na osnovi dosadašnjeg materijala, ovo mišljenje: »Srpski ustanak pretstavlja revolucionarnu borbu koja ostvaruje korenit prevrat u društveno-ekonomskom životu Srba ustaničke Srbije — prelaz od feudalnih na kapitalističke produkcione odnose u specifičnim uslovima srpskog ekonomskog i društvenog razvoja; u tom smislu on sa seoskom buržoazijom na čelu rešava zadatke buržoasko-demokratske revolucije«.

N. Vučo izložio je u jednom predavanju problematiku *Društveno-ekonomskih odnosa u Srbiji od 1830—1870 god.* On polazi sa činjenice, da je »proces prvobitne akumulacije kapitala u Srbiji imao svoje specifične oblike i metode, svoje razne faze koje su tekle drukčijim redom nego što je to slučaj ne samo u drugim zemljama već i kod ostalih naših naroda«. Najvažnije njezine metode jesu: »zahvatanje i otimanje zemlje koje je nastupilo u prvoj polovini XIX. veka, sistem otkupa i poreski sistem u Srbiji, sistem zaštitnih carina, državni dug itd.« Usporedo propadaju zaostale »feudalne ustanove« — esnafske organizacije i porodične zadruge, i razvija se »klasa trgovačke buržoazije iz koje će kasnije delimično proizići industrijska buržoazija u Srbiji«.

Međutim, »buržoaska demokratija u periodu od 1830—1870 god. nije imala ulovda da se ostvari«. Poslije Miloševe vladavine, koja je, uz negativne, imala i pozitivnih strana — ove tek treba temeljitom analizom utvrditi — ustavobranitelji su nastojali da učvrste vlast Savjeta, »koja im je bila potrebna kao predstavnicima stvarajuće trgovačke buržoazije i kao nosiocima novih metoda prvobitne akumulacije«.

U takvim prilikama istupa kao nosilac naprednih ideja sitnoburžoaska inteligencija, u prvom redu omladina, čiju borbenu impulzivnost »smanjuje neborbeni reformizam, koji ide paralelno sa prerastanjem izvesnih delova sitne buržoazije u pravu buržoaziju...«

»Prelazeći na odjek revolucije 1848 g. u Srbiji referent ističe ulogu omladine kao propagatora demokratskih ideja i neprijateljski stav vladajuće klase prema revolucionarnom zbivanju u Evropi. Ustavobraniteljski režim, iskorišćujući slobodarske pobude narodnih masa, pomaže centar evropske reakcije da bi učvrstio svoje pozicije. Posle poraza revolucije 1848—1849, u Srbiji je porastao teror autokratskih vladodržaca«. Taj režim, kao i mnogi oblici prvobitne akumulacije, potrajao je i za vladavine Mihajla, pri čem su u političkom razvoju do 1870 dolazile do izražaja »sve nove i dublje klasne suprotnosti«.

Jedan značajan momenat u društveno-ekonomskom razvoju u Srbiji XIX. st. N. Vučo prikazuje u referatu *Položaj kalfi i šegrija u doba raspadanja esnafa u Srbiji*. Nakon što je objasnio duboke

posljedice Esnafske uredbe od 1647, on je izložio razdoblje borbe, koja je potkraj XIX. st. otvoreno izbila između kalfa i majstora; »u radničkom pokretu u Srbiji kalfe (zanatski radnici) uzimaju aktivno učešće«, pa se njihova borba s esnafskom buržoazijom nastavlja i poslije konačnog ukidanja esnafa 1910.

Društvene i političke prilike u Srbiji od 1870—1903 godine bile su predmet referata D. Jankovića. To je razdoblje »pre svega period u kome je novčana privreda u Srbiji skoro potpuno i konačno zavladala i u kome je izvršen konačan prelom ka kapitalističkom načinu proizvodnje«. »Osnovno što karakteriše politički razvoj Srbije u tom periodu, ono što je najvažnije za njen dalji društveni i politički život, jesu počeci radničkog pokreta«. Međutim, buržoaska historiografija ograničila se na to, da obrađuje uglavnom diplomatsku i vojnu povijest. Njezini radovi »najvećim delom pretstavljaju ustvari materijal, građu, nesumnjivo koristan i čak i neophodan materijal za naučnu obradu ovog perioda srpske istorije«. Onj se, dakle, »ne mogu nazvati naučnim istorijama u pravom smislu reči, jer se uglavnom zadržavaju na deskripcijama i hronologiji, jer ne ulaze u naučna tumačenja i analize, a pogotovu ne u traženje i utvrđivanje zakonitosti istoriskog razvoja i pojedinih istoriskih zbivanja«.

Osnovne zadaće, koje treba izvršiti u proučavanju toga razdoblja, jesu: ispitivanje građe; istraživanje ekonomske povijesti, radničkog pokreta, postanka i razvoja buržoazije, osobito industrijske; pitanje narodnog otpora i borbi; »otkrivanje veza između države, državnog aparata vlasti i buržoazije u Srbiji, a posebno otkrivanje veza političkih stranaka odnosno njihovih vođa sa buržoazijom«.

Problematiku daljeg razdoblja od 1903 do 1918 iznio je u posebnom referatu M. Ž. Živanović (*Srbija od 1903 do 1918 godine*). On konstatira, da srpska historiografija »završava se sa 1903 godinom« i da, osim ekonomskog razvoja, treba napose proučiti: 29. maj 1903, političke borbe građanskih stranaka za vlast, omladinske nac. revolucionarne pokrete, Balkanski savez i ratove 1912—1913, I. svjetski rat.

Živanović je u četiri referata saopćio rezultate svoga rada na doktorskoj disertaciji o *Solunskom procesu 1917 godine*,

koji je — prema njegovu mišljenju — bio »prolog režima, preko koga je Aleksandar Karađorđević u novoj državi posle 1918 god. ostvario svoj plan, započeti u Solunu — šestojanuarsku diktaturu«.

Govoreći o postanku i članstvu organizacije »Ujedinjenje ili smrt«, osnovane 9. V. 1911, kad je prva sedmorica osnivača potpisala njezin Ustav, referent konstatira, da je broj članova morao biti mnogo veći od broja 517, koliko ih je ubilježeno u sačuvanom spisku do kraja augusta 1912 (postoji jedna pismena zakletva člana, koji čak ima broj 2020!). Referent nadalje ističe, »da je u organizaciji bio znatan broj članova koji su bili stalno zavičajni van Srbije, i da se osobito u Bosni okupljalo članstvo i bez formalnog začlanjivanja, štaviše i pod imenom Narodne odbrane. Utvrđuje najzad, da je građana u organizaciji bilo više nego članova oficira«.

U razdoblju između dva rata 1913 i 1914 »ne samo da organizacija prestaje da radi na omasovljenju, već ona defakto postoji, ali njen rad kao organizacije, s pokidanim vezama između članova, polako izumire«, premda grupa oko Apisa i dalje odlučno radi.

Dokumentarna građa o samom procesu dokazuje, »da dela za koja su izrečene smrtno kazne, pa nad trojicom osuđenih i izvršene — ne postoje«. Kao osobitost procesa ističe, »da je baš sama presuda sa njenim obrazloženjem pun, jasan i nepobitan dokaz da dela nema, pa prema tome da je jedino moguće zaključak da je Solunski proces pristo ubistvo putem suda, što u ovom radu referent i dokazuje kao jednu od glavnih teza«.

U referatu *Vrenja i zavere kod balkanskih naroda u vezi sa poljskom emigracijom* N. Škerović iznosi, prema poverljivom izvještaju turskog činovnika za izvanredne poslove Leona Radua iz 1845, plan poljske emigracije oko kneza Czartoryskoga.

Plan predviđa rušenje Rusije, Austrije, Pruske i Turske i osnivanje »Slovenskog carstva«, sastavljenog iz četiri ravnopravne države: poljsko-slavenske, čehoslovačko-slavenske, rusko-slavenske i ilirsko-slavenske, s ustrojstvom, koje »slovenski narodi dogovore«. Poljska bi država trebala da obuhvati i zemlje, koje joj je oduzela Rusija. »U Ilirsko-slovensku državu ušli bi svi jugoslavenski narodi, a sem toga u njen sastav bi ušao i Carigrad i Rumunija«.

Iz daljeg prikaza vidi se, da je ovaj plan, ukoliko određuje buduću ulogu Srbije, identičan s poznatim planom Czartoryskog iz 1845 (*Conseils sur la conduite à suivre par la Serbie*). Međutim, referent — prema izvodu — ne uklapa ovaj dokumenat u već poznatu građu niti uzima u obzir dosadašnje rezultate znanstvenih istraživanja o tom pitanju.

Značajan je podatak, da iz Raduova izvještaja »saznajemo o pripremama, nezavisno od poljske emigracije, još i dve grčke i jedne bugarske zavere protiv Turske«.

M. Kostić prikazao je odnose *Josifa II i Srba*, uglavnom na osnovi carevih putnih dnevnika i izvještaja.

B. Đurđev govorio je o *Mogućnostima rada na ispitivanju perioda istorije naših naroda u Bosni i Hercegovini*.

I. Sindik pročitao je svoj rad *Komunalno uređenje Kotora od 1156 do 1420 god.*, N. Županić rad *Poreklo Anta i njihov prvi istorijski podvig* (njegov sadržaj bilježimo na drugom mjestu), M. Budimir radove: *Anatoli i antička Srbija, Iliri i Tračani, O dardanskim kmetovima i Pelazgi u Atici*, a bilo je i drugih predavanja i referata, koje u izvodima donosi Glasnik SAN I., 1949.

J. Š.

Vizantološki institut Srpske akademije nauka, osnovan u ožujku 1948, razvio je pod upravom akad. G. Ostrogorskog planiran rad. On je, prema Glasniku SAN (1949), odmah pristupio izradi jednoga priručnog zbornika bizantskih izvora za povijest južnih Slavena pod naslovom *Byzantinoserbica*, u kojem će se, uz izvornu građu u prijevodu, donositi i »sva potrebna obaveštenja: karakteristika izvora, najpotrebniji podaci o rukopisima, izdanjima i dosadašnjim prevodima, najvažnija stručna literatura o izvoru i detaljni istorijski komentar pojedinih podataka«, pa, najzad, toponomastički i onomastički materijal. Do kraja 1949 prevedeni su tekstovi pisaca iz VI.—X. st., koji ulaze u prvi svezak zbornika.

Neka predavanja, koja je Institut kroz to vrijeme priredio, od znatnijeg su interesa i za historičara. M. Budimir potkrepljuje u referatu *Porfirigenit i naša narodna tradicija* novim izvodima negativno mišljenje o pouzdanosti carevih podataka. Polazeći sa činjenice, »da je

njegov historičarski posao uglavnom plod ekscerpata carske komisije, rukovođene praktičnim moralno-pedagoškim obzirima«, on upozorava na podudaranje nekih carevih podataka s podacima u Herodota i smatra vrlo vjerojatnim, »da je Portifirogenit na osnovu svoje zbirke ekscerpata preudesio i prepričao priču oca istorije«, koji se, prema tome, može smatrati i pravim ocem ove naše narodne tradicije«. U obzir dolazi priča o Heraklu, koji je, prema Herodotu, načelnik karpatsko-dnjeparskih plemena. Iz oblasti njegovih starijih potomaka dolazila su na godišnji zbor boga Apolona na Delu redovna poslanstva, sastavljena od dvije sestre i pet muškaraca, koja su išla »uz Dunav i Savu na Jadran, pa preko Epira i Delfta na Delos«. Ti podunavski i hiperborejski sjevernjaci »ne znaju ni za bune, ni za ratove, nego samo za svirku i gostoprimstvo«, pa je i sam Heraklo postao prototip primitivnih ljudi i zajednica i ideal »miroljubivih pravednika«.

Budući da suvremeni pisci nazivaju cara Heraklija novim Heraklom, postojala je mogućnost, da se navedeni podaci povežu s ličnošću cara i njegovim odnosom prema Hrvatima i Srbima. Tako se, uz ostalo, može objasniti i tobožnji ugovor Hrvata s papom Agatom.

Govoreći o *Proniji u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama* G. Ostrogorski daje kratak izvod iz svoje opširne rasprave, koja izlazi u izdanjima SAN. On prati pojavu pronije, toga »tipično feudalnoga gazdinstva zasnovanog na eksploataciji zavisnih seljaka«, od njezina postanka u Bizantu sredinom XI. stoljeća, preko prvih vijesti o njoj 1299 do 1300 u Srbiji, gdje se već smatra nasljednim vojničkim lenom, potpuno različitim od baštine, sve do podataka u mletačkim izvorima, koji je u početku XV. st. prikazuju kao »jednu staru tradiciju« u Zeti. »Kako u Srbiji i Makedoniji, tako je i u Zeti sistem pronije bio vrlo rasprostranjen (a po svoj prilici i u Bugarskoj). Naprotiv, Bosna s njenim jakim plemstvom nije znala za ovaj sistem odozgo kontrolisanog feudalnog vlasništva«. Prema tome, pretpostavka V. Čorovića, da se u natpisu bana Kulina spominje pronija (jedini podatak, koji bi je u Bosni spominjao, i to punih stotinu godina prije negoli u Srbiji), ne bi se mogla održati.

J. Š.

Srpska akademija nauka objelodanila je od 1946 do sredine 1950 više knjiga *Glasa*, *Spomenika* i *Posebnih izdanja* s historijskim priložima.

U *Glasi* su izašle ove rasprave:

CXC-II r., knj. 95, 1946

K. Georgijević, Kada je Jovan Rajić završio svoju istoriju?

R. Marić, Tragovi grčkih istoričara u delima Konstantina Filosa (usp. primjedbe Đ. Radojčića u Glasniku SAN I, 230).

J. Radonić, Jeronim Pastrić, istorik XVII veka (usp. recenziju Vj. Štefanića u idućoj knjizi Historijskog zbornika).

N. Radojčić, Vlastel u Zakonu gradskom Nomokanona Sv. Save.

G. Ostrogorski, Serbskoe posolstvo k imperatoru Vasiliju II. (rus.).

J. Radonić, Rimsko papstvo i Moskovsko carstvo pred kraj XVI. veka.

Gl. Elezović, Selanikli Mustafa efendija i njegova istorija. — Jedan nov imenik srpskih arhijepiskopa i patrijaraha pečkih.

S. Troički, Ko je preveo Krmčiju sa tumačenjima?

J. Radonić, Patrijarh Josif Rajačić i general Đuro Rukavina (usp. ocjenu V. Bogdanova u Historijskom zborniku II, 1949, pod naslovom: O nekim osnovnim problemima Četrdesetosme).

U *Spomeniku* izašli su ovi prilozi:

XCVI — II r., knj. 75, 1948.

D. Pantelić, Popis pograničnih nahija Srbije posle Požarevačkog mira.

XCVII — Odeljenje društvenih nauka, knj. 76, 1948.

M. K. Ivanović, Prilozi za istoriju carina u srednjevekovnim srpskim državama (usp. bilješku u Historijskom zborniku II, str. 394—396).

U *Posebnim izdanjima* izašle su ove samostalne knjige:

CXLIII — Odeljenje društvenih nauka, knj. 56, 1949.

N. Radojčić, Obred krunisanja bosanskoga kralja Tvrtka I.

CXLVI — Odelj. društ. nauka, knj. 57, 1949.

D. Pantelić, Beogradski pašaluk pred prvi Srpski ustanak (1794—1804).

CXLIX — Odelj. društ. nauka, knj. 58, 1949.

J. Radonić, Štamparije i škole Rimske kurije u Italiji i južnoslavenskim zemljama u XVII veku (usp. ocjenu Vj. Štefanića u idućoj knjizi Hist. zbornika).

CL — Odelj. društ. nauka, knj. 59, 1949.

V. Popović, Agrarno pitanje u Bosni i turski narodi za vreme reformnog režima Abdul-Medžida (1839—1861). — Usp. bilješku u idućoj knjizi Historijskog zbornika.

CLI — Odelj. društ. nauka, N. S., knj. 1, 1949.

R. L. Veselinović, Arsenije III Crnojević u istoriji i književnosti.

CLII — Odelj. društ. nauka, N. S., knj. 2, 1950.

N. Radojčić, Srpska istorija Mavra Orbinija.

CLV — Odelj. društ. nauka, N. S., knj. 3, 1950.

J. Radonić, Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka.

U *Gradi II* (Istoriski institut 2) izašla je 1950:

Prepiska Ilije Garašanina I, 1839—1849. (Skupio i za štampu sredio Grgur Jakšić.)

šk.

Opisujući *Antičke zbirke Zemaljskog muzeja i njihov daljnji razvitak* (Pregled IV, Sarajevo 1949, str. 127—139), D. Sergejevski dodiruje više važnih pitanja iz povijesti Bosne u antičko i ranosrednjevjekovno doba.

On prije svega obraća pažnju na to, da je Bosna u vrijeme rimske vladavine »bila pretežno nastanjena Ilirima, a u manjoj mjeri drugim narodima, na pr. Keltima i helenizovanim orijentalcima, koji su u nju dolazili kao stručnjaci za rudnike, a najmanje predstavnicima onog naroda koji je tu zemlju osvojio i pripojio svojoj državi, t. j. Rimljanima«. Prema tome, klasično-rimska umjetnost u ovoj ilirskoj zemlji pod utjecajem domaće »elementa ima svoje originalne crte«, koje se pojavljuju na spomenicima u toku III. st. n. e. »Već i onda se vidi da se skulpture našeg muzeja bitno razlikuju od italijanskih, galskih i od skulptura drugih pokrajina rimske države. Kako izgleda, ilirski element sačuvao se u rimsko doba najbolje u našoj zemlji. Vjerovatno zbog njezinog geografskog položaja i manje ekonomske zainteresovanosti Rima u ovim krajevima,

ma, on nije u takvoj mjeri potpao pod uticaj grčko-rimske kulture«.

Konstatira nadalje, da »dosada gotovo nije bilo iskopavanja seoskih imanja iz antičkog doba« niti je »nađeno (osim možda jednog izuzetka) ništa što bi bilo slično bogatom i prostranom imanju veleposjednika«. S obzirom na buduće zadatke Muzeja pisac zaključuje: »Iskopavanja na selu i u gradovima pokazaće da li imaju pravo oni arheolozi i historičari koji govore da je u antičko doba, t. j. pod rimskom vlašću, Bosna bila seljačka zemlja u kojoj su zemlju iskorištavali pretežno slobodni seljaci; da su građani malih municipija po Bosni bili bogati seljaci; da robovlasništvo nije uzelo ovdje takvog maha kao u drugim, bogatijim provincijama rimske države«.

Premda V. i VI. st. obilježavaju konačno propadanje starih umjetničkih oblika, »Bosna je izvanredno bogata ostacima iz tog doba«, osobito arhitektonskim (bazilike u Dabravini, Zenici, Lepenici i Brezi). Njihova je ornamentika originalna »mješavina najraznovrsnijih motiva« i utjecaja; sličnost je s romaničkim ornamentom samo vanjska. »Bosna se, ako je uporedimo sa ostalom Evropom, nalazi u izvanredno sretnom položaju u pogledu takvih spomenika: nigdje u Evropi nije sačuvano toliko ostataka arhitekture i tako dobro sačuvanih«. Te su građevine, zajedno s gradovima, propale za avarskih navala potkraj VI. st., ali su se njihove ruševine donekle sačuvale, jer su Slaveni voljeli graditi u drvu, pa su i »crkve u srednjem vijeku obično građene od drveta i bile su malobrojne«.

J. Š.

O problemu *Anta* progovorio je prof. N. Županić u posljednje vrijeme dva puta: u obliku predavanja, koje je pod naslovom *Poreklo Anta i njihov prvi istoriski podvig* održao 1949 u Istoriskom institutu SAN, i u prilogu *K antskemu problemu*, koji je objelodanio u *Zgodovinskom časopisu II—III, 1948—1949, str. 145—149.*

Prof. Županić je u svom predavanju pošao s gledišta, da proučavanje t. zv. Seobe naroda treba proširiti na osnovi »kineskih, turskih, perziskih, jermenskih i arapskih izvora« i da je za objašnjenje početaka slavenskih plemena i naroda potrebno poznavanje jezika alarodskih

Kavkazaca i arijevskih jezika Skita, Sarmata i Alana.

Pošto se uz ostalo osvrnuo na najnovije rezultate sovjetskih učenjaka, osobito P. N. Tretjakova (*Anti i Rus'*), on na osnovi latinskog hronografa Pomponija Mele i C. Plinija zastupa svoju tezu, poznatu još od 1924 (usp. Ljubljanski Zvon) odnosno 1930 (na III. Međunar. bizant. kongresu): »da su prvobitni nosioci imena Anta bili poreklom iz područja Kavkaza, i to sa zapadne strane, gde danas živi čerkesko-abhaska skupina jafetitskih autohtona, u prvoj vrsti (zacijelo: u prvom redu! J. š.) čerkeskih plemena« (Glasnik SAN I, 256—258). »Talas sarmatskih seoba odneo je Ante iz Kavkazije među Slovene, gde su izgubili svoj prvobitni jezik«.

»Prvim istoriskim podvigom« Anta smatra njihovu borbu protiv Gota na kraju IV. st. Oni su pod vodstvom Boza najprije porazili Gote, a zatim 376 podlegli Venetariju, hunskom vazalu, koji je Boza sa 70 antskih starješina dao primiti na križ. »Ta okrutnost izazvala je negodovanje čak i kod Huna, koji ponovo pobeđiše i kazniše obesne istočne Gote, a zapadne Gote potisnuše iz Dacije na Balkansko Poluostrvo«.

Prilog u Zgodovinskom časopisu odgovor je na kritiku K. Boude, koju je ovaj dao o tezi Županića 1941 u Zeitschrift für slavische Philologie pod naslovom: Der angeblich kaukasische Ursprung des Namens Antae, zastupajući mišljenje, da je ime Anti avarskog podrijetla i da nije plemensko nego mjesno.

Županić pokazuje na primjerima, kako mjesna imena mogu imati etničko obilježje; takva imena čuvaju u sebi tragove davnih ili bližih migracija, kakvih je na Kavkazu na pr. bilo u posljednjim dvjema stoljećima prije n. e. i u prvim dvjema stoljećima na početku n. e.

Polazeći s gledišta da kavkaska plemena, bez obzira na karakter svakoga pojedinog dijalekta, pripadaju jezično velikoj porodici alarodskih Kavkazaca, Županić pobija tvrdnju Boude, da riječ and u značenju natio ne postoji uopće u kardinjsko-čerkeskom jeziku. Prema čerkeskom rječniku G. Balinta — Illyésa iz 1904. riječ and znači uopće narod i napose Čerkesi. Potvrđuje to naročito i čerkeski etnolog samouk Schora — Bekmursin — Nogmov (umro 1844.) u svojim pričama i pjesmama čerkeskog naroda

(1866, na njem.), a neizravno podaci u Plinija i Pomponija Mele.

Županić, nadalje, ističe da je na osnovi Jordana i Prokopija i sam već 1940. zastupao mišljenje o istovetnosti Anta s istočnim Slavenima, ali ponavlja svoju tezu, da su prvobitni Anti čerkeskog podrijetla. Oni su u vrijeme jedne od sarmatskih seoba krenuli iz sjeverozapadnog Kavkaza »i iz velikog dijela Slavena, osobito istočnog, stvorili historijski plemenski savez, koji se je impozantno borio protiv Gota, Avara i Bizantinaca. Etnička pak prvobitnost Anta, koja je bila alarodska, utonula je u slavenskom moru«.

O pitanju Anta raspravljao je u najnovije vrijeme i Antonín Dostál u svom »prilogu pitanju starodrevnih plemenskih imena«, koji je pod naslovom »Venetové, Antové«, objelodanio 1949 u praškoj Slaviji XIX., str. 62—72. On, prije svega, postavlja pitanje, može li se ime Veneti, »kako u korijenu, tako i u sufiksu, objasniti samo iz slavenskog jezičnog materijala«, a zatim ističe, kao značajnu činjenicu, da dosad ima toliko različitih tumačenja imena Veneta, Anta i dr. Već ta pojava »pobuđuje nepovjerenje prema lingvističkom tumačenju ovog imena, nepovjerenje, koje je daka-ko posljedica i oskudice u većoj građi i okolnosti, da poznati materijal nije bio nigdje sustavno sakupljen i obrađen sa svih strana. Mislimo, da će biti potrebno sakupiti svu nomenklaturu, koja ovamo ide, pažljivo pratiti njezino rasprostranjenje u historijskom razdoblju, koliko je to god moguće. Međutim, taj bi rad prešao okvir slavistike i same lingvistike. Ali dok se taj posao ne obavi, smatramo, da su preuranjene sve prehistorijske koncepcije, ukoliko se osnivaju na lingvističkom tumačenju ovog imena«.

J. š.

Religija drevnih Slavena predmet je prikaza, koji je B. O. Unbegaun dao u zbornom djelu »Les religions de l'Europe ancienne«, od kojega je III. svezak posvećen religijama Etruščana, Rimljana, Kelta, Germana i »starih Slavena« (Collection »Mana«: Introduction a l'histoire des Religions 2, Pariz 1948, str. 467).

Poljska arheološka i prehistorijska nauka obraća još uvijek osobitu pažnju najstarijoj povijesti Slavena. Od najno-

vijih djela na tom području ističu se: »Atlas do pradziejów Słowian« (Atlas za slavensku prahistoriju) od Konrada Jazdzewskog (Lodź 1948—49) i velika monografija G. Labude o Samovoj državi, pod naslovom: »Pierwsze Państwo Słowiańskie: Państwo Samona« (Bibl. Hist. IV., Poznanj 1949, str. 357).

šk.

»Zavičajni muzeji«. U dvobroju 3—4 časopisa »Muzeji« za 1949 objavljen je elaborat Ministarstva za nauku i kulturu Vlade FNRJ o tipu »zavičajnog muzeja«. U vezi s reorganizacijom naših muzeja, razrađivanje problematike pojedinih muzejskih tipova predstavlja značajan korak naprijed u njihovom organizacionom sređivanju. Određivanjem tipa »zavičajnog muzeja« data je ovim elaboratom ne samo osnova za dalji pravilniji razvoj postojećih muzeja te vrste (zapravo većeg dijela muzeja u našoj zemlji izvan postojećih muzejskih centara) nego i za razvijanje, šire rasprostranjivanje, muzejskog rada na području naše zemlje.

Elaborat polazi od osnovne podjele postojećih muzeja u FNRJ na dva glavna tipa: na specijalne i na kompleksne muzeje, tj. na muzeje, koji sakupljaju, obrađuju i izlažu specijalnu građu pojedinoga naučnog područja, i na one, koji zahvaćaju raznovrsnu građu s različnih naučnih područja. Ti kompleksni muzeji, koji su naročito brojni u pokrajini, dosad su nastajali više manje slučajno, kao produkti neorganiziranog i nesistematskog sakupljanja različite građe, zadržavajući neku neodređenu fizionomiju i razvijajući se bez jasnog cilja i programa. Uviđajući važnost takvih kompleksnih muzeja na polju kulturno-prosvjetnog rada, zbog toga što upravo ti muzeji svojom širinom i raznovrсноšću materijala dopuštaju upoznavanje nekog određenog područja s raznih gledišta, predviđeni elaborat nastoji da odredi njihovu načelnu strukturu. Formulirajući zadatak i naziv muzeja, elaborat ističe, da bi takav kompleksni muzej morao u osnovi biti »kulturno-istoriskog značenja sa zadatkom da sakuplja, naučno obrađuje, čuva, i izlaže predmete, kojima će ilustrovati i dokumentovati teme, koje su vezane za životni razvoj ljudske zajednice na određenoj teritoriji. U širem vidu zadaci ovih muzeja bili bi sledeći: prikazivati prirodu svoga kraja,

ekonomiku kraja, ukazivati na razvitak društva i njegovu ideologiju.« Kao specijalni naziv za tu kategoriju elaborat predlaže izraz »zavičajni muzeji« (na pr. muzej Hrvatskog Primorja, Vojvodine i t. d.).

Obrađujući pitanje muzejske građe elaborat ističe, da ona treba da služi osnovnoj temi takvog muzeja, tj. »ekonomskoj, političkoj i kulturnoj historiji jednog ili više srezova, oblasti ili uopšte jedne pokrajine, koja čini etničku, ekonomsku, kulturnu i političku teritorijalnu jedinicu«. U tako široko određivanje građe Elaborat uključuje i arhivsku građu, zadirući time u jedno od principijelnih pitanja, koje se ne da riješiti samo običnim sporazumijevanjem u vezi s razgraničenjem muzejske građe, kojemu je također posvećen dio elaborata. Naime, dok se kod sve ostale građe može pretpostaviti, da će se sporazumnim rješanjem, prema važnosti, pravilno razgraničiti materijal između centralnih i pokrajinskih muzeja (pri čem elaborat naglašava, da treba voditi računa o tome, da izložba takvih muzeja ne bude sastavljena pretežno od kopija), kod arhivskog materijala ne bi se nikako smjela tim elaboratom na neki način sankcionirati već postojeća tendencija, da muzeji izlažu originale. Tu se ne radi o razgraničavanju određene građe između ustanova istog tipa (muzeja) nego o principijelnom pitanju razgraničavanja područja rada ustanova različitog tipa i prema tome, različitih zadataka — muzeja i arhiva. Princip centralizacije arhivskog materijala, s kojim se sukobljuje niz »sabiračkih« i lokalnopatriotskih tendencija muzeja u pokrajini, predstavlja u današnjoj situaciji na tom polju, s obzirom na niz problema, rješjenje, koje se ne bi smjelo narušavati, tim više što se arhivski materijal, ukoliko dolazi u obzir u muzejskoj postavi, može vrlo lako nadomjestiti kopijama. Tendencija prema formiranju različitih »lokalnih arhiva« uz pokrajinske muzeje, koja je nošena takvim motivima, smeta pravilnoj koncentraciji arhivskog materijala u centralnim ustanovama, kod kojih jedino postoji puna garancija, da će biti pravilno čuvan, te mnogo šira mogućnost njegove naučne obrade.

Ističući kulturno-prosvjetnu funkciju takvih muzeja, elaborat im daje tematsku strukturu, koja nužno orijentira sabiranje materijala na ilustraciju četi-

riju osnovnih tema, te se time ujedno i korigira tendencija, da pojedini muzeji tog tipa izlažu monografske zbirke s pojedinih područja ili pojedinih predmeta, s time, da se, ukoliko specifičnost nekog kraja dozvoljava dublju obradu nekog materijala, pristupi formiranju specijalnog muzeja. Osnovne teme prema elaboratu bile bi ove: 1. priroda kraja, 2. historija kraja, 3. Narodno-oslobodilačka borba kraja i 4. socijalistička izgradnja kraja. Tom tematskom strukturom povezuju se prošlost i sadašnjost nekog kraja s njegovom budućnosti, i muzej postaje tako živ organizam, koji na specifični način prati njegov razvoj u vremenu. U vezi s tim principima elaborat naglašava, da kod postave muzeja treba sprovesti princip »tematske postave«, tako da se odjeljenja ne formiraju »prema pojedinim kategorijama predmeta«, nego je »osnov izložbe tema, koju će ilustrirati predmeti najrazličitijih kategorija, i prema tome predmet se podređuje temi, a ne tema predmetu«. Na taj način elaborat korigira i tendenciju prema stvaranju »likovnih galerija« u sklopu muzeja, konstatirajući da »nije zadatak zavičajnih muzeja da dadu zaseban monografski prikaz razvitka likovne umjetnosti na tom području« kao ni to, da djela likovne umjetnosti uvrštavaju u izložbu bez tematske veze s određenom temom postave.

U pogledu teritorijalne podjele elaborat zastupa mišljenje, da administrativna podjela Narodnih republika ne mora značiti ujedno i shemu za teritorijalno razgraničenje muzeja, ostavljajući preciziranje tog pitanja samoj praksi, specifičnim uvjetima pojedinog područja.

Što se tiče organizacije samog rada, s obzirom na bolno kadrovsko pitanje na tom području, kao i s obzirom na kompleksnost građe, elaborat predlaže rješnje u vidu formiranja savjeta stručnjaka, koji bi ujedinjavao mjesne prosvjetne radnike različitih struka sa stručnjacima iz centara.

Svojom obradom ove problematike elaborat Ministarstva za nauku i kulturu Vlade FNRJ pridonijet će mnogo, da se pitanje naših pokrajinskih muzeja otpočne napokon rješavati. Tretirajući s principijelnog stanovišta pitanje njihove strukture, on već danas daje mogućnost za korigiranje griješaka, za pretvaranje tih muzeja u značajne ustanove kulturno-prosvjetnog rada. *M. Prelog*

»*Muzeji*«. Časopis za muzeološkokenzervatorska pitanja II, broj 3—4, Beograd 1949. Posljednji dvobroj »Muzeja« nastavlja dosadanju redakcionu praksu: raznoliki materijal ne odgovara namjeni časopisa, prelazi njene granice, pretvarajući časopis u šarolik zbirku često zanimljivih i vrijednih članaka i studija s područja arheologije, historije, historije umjetnosti, etnografije itd. Na uvodnom mjestu štampan je elaborat o tipu »zavičajnih muzeja«, koji je sa strane Ministarstva za nauku i kulturu Vlade FNRJ bio podnesen na diskusiju savezne konferencije stručnjaka, održane u Beogradu 2.—5. VI. 1949., a koji predstavlja značajan prilog za sređivanje naše muzejske prakse. Specifično muzeološkog karaktera još su prilozima *J. Šobić*: »Manekeni u muzejskom izlaganju« i *Perside Tomić*: Inventarisanje etnografskih predmeta, a za historijat naših muzeja interesantan je prilog *dr. B. M. Drobñjakovića*: »Prvi naš muzejski inventar«. Prvi od tih priloga nabacuje više manje letimično probleme, koji se javljaju u vezi s upotrebom manekena u izlaganju etnografskog materijala, a drugi iznosi muzejsku praksu pravilnog stručnog inventiranja predmeta. Prikaz *Drobñjakovića* o prvom muzejskom inventaru u Beogradu dopušta uvid u početke naših muzeja prije jednog stoljeća. U tu grupu radova idu još prikazi rada pojedinih muzejskih ustanova, kao što su: »Prikaz rada u Narodnom muzeju u Skoplju od oslobođenja do danas« od *Radmile H. Polenaković* i *Vere Kličković* i od *dr. Lelje Dobronić* »O radu na formiranju muzeja Varaždinskih Toplica«. U vezi s radom na zaštiti spomenika jesu članci *Ivana M. Zdravkovića*: »Amidžin konak i stare kuće u Kragujevcu«, *Bran. Kojića* i *I. Zdravkovića*: »Stare kuće u okolini Beograda«, i *Voj. Damjanovića*: »Konzervacija na Sopoćanima«.

Prilog našoj novijoj historiji umjetnosti predstavlja rad *M. Kolarića*: »Dura Jakšić na Bečkoj akademiji 1861—1862. godine«, raden prema Jakšićevim pismima iz te periode. On pokazuje, kako je za vrijeme svoga bečkog školovanja Jakšić studirao Rembrandta, u čijem je slikarstvu pokušao da nađe pomoć u izgradnji svog ličnog slikarskog shvaćanja nošenog njegovim romantičarskim težnjama u jasnoj opoziciji prema slikar-

stvu, koje je tada u Beču dominiralo. S tim u vezi daje niz biografskih i drugih podataka o Jakšićevu teškom položaju u Beogradu prije odlaska u Beč i za njegov mučan studij na bečkoj Akademiji, čime nadopunjava materijal za toliko potrebnu monografiju ovoga značajnog umjetnika.

Mirjana Čorović Ljubinković u svom radu: »Ikona XIV. veka: Čudo u Honič daje iscrpnu ikonografsku i historijsko-umjetničku analizu jedne ikone, porijeklom iz Hilandara, nabavljenu za Umetnički muzej u Beogradu.

S područja arheologije *Jovo Kovačević* daje pod naslovom: »Slovenske i srpske starine u Vinči kraj Beograda i manastir Vinča« tabelarni prikaz slavenskih i srpskih starina toga važnog lokaliteta i kratak historijski pogled na manastir Vinču. Iako skromniji po pretenzijama i solidniji po izradbi od rada u prošlom broju »Muzeja«, Kovačevićev prilog ima u jednoj bilješci ispod teksta i opet stanoviti kritički žalac u odnosu na mišljenje i postavke dr. Karamana. Naučna polemika, borba mišljenja, danas toliko potrebna našim istraživanjima, ima svoju svrhu i svoje oblike, koji treba da se izražavaju na drugi način nego kroz ovakve žalce u notama ili između redova. *Milutin Garašanin* opisuje u prilogu: »Iz prvobitne istorije Kosova i Metohije« neolitski nalaz iz sela Valača — statuete iz gline, bliske onima kulture Vinče, a *Draga M. Garašanin* u prilogu »Iz preistorije Zemuna« nove nalaze keramike iz ranoga brončanog doba, nađene 1948. u Zemunu. *Nedeljko Virjević* daje pod naslovom: »Kompleks Galič« arheološko-historijsku skicu područja, na koje se odnosi historijska vijest, da je Manojlo Komnen, pokoravajući Rašku, zauzeo i grad Galič. U svom prilogu »Iz numizmatičke zbirke Umetničkog muzeja« dr. *Rastislav Marić* daje pregled prinosa zbirke, uglavnom antičkog novca, a *Irma Čremošnik* prikazuje rad na slavenskoj arheologiji u Bosni i Hercegovini, koji je tokom razvoja sarajevskog muzeja pod Austro-Ugarskom bio svjesno zapostavljan, a koji je danas ušao u prvi plan rada toga muzeja.

U studiji pod naslovom: »Okrugli kožni štítovi u našim muzejima« *Vojislav Bogičević* analizira okrugle štítove muzeja u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu, određujući njihovo porijeklo iscrpnom analizom likovnih i literarnih podataka.

Prilog »Srebrni prsten iz Tmave u Toplici« *Dr. Milenka S. Filipovića* obrađuje srebrni pečatni prsten s heraldičkim motivom lava, koji motiv dovodi autor u vezu s Brankovićima. Isti autor u kratkom izvještaju daje rezultate ankete, koju je Etnografski muzej u Beogradu proveo o igrama pod maskama, te pregled rada muzeja A. P. Vojvodine na području etnografije.

M. Prelog

I spravci i dopune »Prilozima povijesti srpskog slikarstva u Hrvatskoj od kraja XVII. do kraja XVIII. stoljeća«. U vezi s gore navedenim mojim člankom u II. knj. »Historijskog zbornika« (str. 185—209) upozorio me prof. Fedor Moaćanin, asistent Muzeja Srba u Hrvatskoj, na neke podatke, koje nisam poznavao, i predložio mi da ih objelodanim kao ispravke i nadopune tom članku. Zahvaljujem drugu prof. Moaćaninu i na ovom mjestu za kolegijalnu pomoć.

1. Ikone starog ikonostasa sv. Ane iz Donje Vrijeske kod Velikih Bastaja, što se nalaze u Muzeju Srba u Hrvatskoj, pomutnjom su navedene u mom članku na str. 205 kao ikone iz crkve u Bastajima, koje je izveo Mojsej Subotić 1785. Subotičeve ikone i danas još stoje u crkvi u Bastajima, a ikone u spomenutom muzeju potječu sa starog ikonostasa, nekoć pohranjenog na pjevalištu crkve sv. Ane u Donjoj Vrijesci kod Velikih Bastaja. Taj je ikonostas vjerovatno nekoć stajao u istoj crkvi sv. Ane. Potječe iz sredine ili druge polovine 18. st., ali nije Subotičev rad.

2. O slikaru Mihajlu Speranci, koji je 1786. signirao u Trstu ikonu sv. Đurđa iz crkve u Srp. Moravicama, pohranjenu u Muzeju Srba u Hrvatskoj (str. 206. moga članka), zabilježio je Ivan Kukuljević u svom »Slovníku umjetnikah jugoslavenskih« (Zagreb 1858, str. 422), da je »Speranza M. slikar našega vijeka, rodóm iz Korčule. Slikao Franju M. Karnea — Steffanea, koju sliku je na bakru rezao V. Giacóni, s podpisom M. Speranza Corcyrensis p. V. Giacóni sc.« — Međutim je prof. Moaćanin našao u brošurici M. Katurića »Govor izrečen u Srpskoj čitaonici u Zadru... 1908« (Zadar 1909., str. 14—15) podatak, da je ikonostas crkve sv. Ilje u Zadru izradio Mihajlo Speranza Krfiot od 1806. do 1810. za 1500 forinti, a dovršio ga je

1828. ikonopisac Jevtimije Popović za 350 for. — Prema tome je Kukuljevićevo zaključivanje, da je »Speranza Corcyrensis« rodom Korčulanin, pogrešno.

Ioan Bach

Jedno načelno objašnjenje. — U časopisu »Muzeji«, koji izlazi u Beogradu, u sveskama 2 (str. 114 i d.) i 3—4 (str. 114 i d.), obje iz godine 1949., objavljuje na su dva članka Jovana Kovačevića, službenika Umetničkog muzeja u Beogradu; u njima je on pokušao da obradi pojedine naušnice ranog srednjeg vijeka. Ne ulazeći u stručnu kvalitetu tih članaka, smatram svojom dužnošću, da dadem neka objašnjenja, tim prije, što se ovdje radi o načelnosti, koja mora postojati, kako drugdje, tako i među naučnim radnicima.

Stvar je u slijedećem. J. K. se na str. 124 (Muzeji 2, u bilješci 88) osvrće na pismo, koje sam mu pisao otprilike negdje koncem rujna ili početkom listopada 1948., a »referirao« ga je u citiranoj bilješci na način, kojim on pokušava dovesti pred javnošću u sumnju moju dobronamjernost i kolegijalnost u davanju zamoljenih usluga stručne prirode. — J. K. je, naime, pismom od 22. rujna 1948. tražio od mene, da mu »signaliziram« podatke o naušnicama sa tri jagode iz Arheološkog muzeja u Zagrebu; da mu navedem »egzotičnu« i »obskurnu« literaturu; da mu je saopćio: »Pod pritiskom redakcije časopisa »Muzeji« potrebno je da napravim neki članak za idući broj...« Značajno je za naučnu akribiju J. K., da fotografije ili crteža naušnica od mene uopće nije tražio u svom pismu, premda mi to u istoj bilješci predbacuje. Pretpostavljajući, da bi ga ipak mogle zanimati i fotografije naušnica, poslao sam mu već prije objavljenu fotografiju naušnice iz Erduta (kojom se, usput budi rečeno, on i koristio). Za fotografije neobjavljenih naušnica objasnio sam mu, da ih ne mogu poslati, jer sam već priredio ove uz neke druge starohrvatske naušnice za publikaciju u svojoj radnji, koja je već tada, t. j. od kolovoza 1948. ležala u uredništvu časopisa »Starohrvatska prosvjeta« u Splitu. J. K. je udesio citiranu bilješku zbog nečega, što ne samo nije tražio, nego na što on — ma kako objašnjavao naknadno svoj »određeni stav prema prioritetu u naučnom iskorišćavanju

materijala po muzejima od pojedinih muzejskih radnika« (u napomeni uz svoj drugi članak na str. 128, Muzeji 3—4) — nema ni prava. Uostalom, više je nego sigurno, da uredništvo »Starohrvatske prosvjete« ne bi načelno dopustilo, da se u isto vrijeme i negdje drugdje objavi izvorni naučni materijal predan njemu u štampu. Priznajem, da bih se i ja, lično, na tako nešto doista teško mogao odlučiti. Vjerujem, da je ovo načelo J. K. ipak jasno, kako se to vidi iz njegove bilješke 120 e (str. 124, Muzeji 2) o naušnicama iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu, od kojih ne donosi reprodukcije, pa ipak to nikome ne predbacuje. Ako se već radi o načelnosti i prioritetu, koje, kao što sam već naglasio, spominje J. K., čak zauzimajući nekakav mentorski stav i dijeleći lekcije doduše širokom rukom, ali nejasnom stilizacijom (str. 128, Muzeji 3—4), onda bi jedan naučni radnik mogao, ali ne bi morao, u tom slučaju, već po njemu obrađeni izvorni materijal dati bona fide na uvid drugom naučnom radniku s tim, da ga ovaj ne će objaviti prije, no što se sporazumi s njim. To je obično stvar kolegijalnog dogovora.

Pripominjem, da se stručno osoblje Arheološkog muzeja u Zagrebu, kojega sam službenik, inače odazivalo i odazivat će se ozbiljnim željama stručne prirode kolega, koliko iz naše republike, toliko i iz drugih republika FNRJ, kao što su se isti kolege odazivali nama. Tu nas je rukovodilo načelo kolegijalne suradnje i omogućavanja pristupačnosti muzejskog materijala i literature, što mora biti i jest svakom muzejskom radniku danas jasno, a da se tome ne »posveti posebna pažnja« (str. 128, Muzeji 3—4), kako to savjetuje J. K.

Naposljetku, još nešto o terminu »starohrvatski«. Njime se obično pojmovno obuhvataju u arheologiji oni elementi materijalne kulture, koji potječu iz vremena i s teritorijom starohrvatske države, a nisu import, već su domaća izradba. Taj je termin, uostalom, stvoren na osnovu čitavog niza rasprava prvaka naše arheologije i povijesti, te je — pogotovu danas, kad se svaka nacionalna individualnost naroda FNRJ Ustavom garantira — stekao »građansko pravo« opstanka. Otuda je stavljanje uskličenika u zagradi uz termin »starohrvatski« kako to uporno čini J. K. u najmanju ruku neukusno, da ne kažem i neozbiljno, a

svakako je posve nenaučno. — Smatrajući ovime taj slučaj udešenog citiranja i zabadanja definitivno likvidiranim, želim još primijetiti, da — sve u svemu —

malo više autokritike i skromnosti ne bi Jovanu Kovačeviću bilo na odmet.

Zdenko Vinski

Potkraj siječnja 1948., ministarstvo vanjskih poslova SAD izdalo je zbirku nacističkih dokumenata pod naslovom »Nacističko-sovjetski odnosi 1939—1941«, a sovjetski informacijski ured objavio je u listu »Izvestija« kritički osvrt, na tu publikaciju, koji je kod nas izašao u formi brošure pod naslovom *Falsifikatori istorije* (Istorisko obaveštenje), Izdanje »Borbe«, Beograd 1948.

U tom osvrtu, koji je zamišljen kao opširan uvod u kasnije objavljivanje diplomatskih dokumenata iz zaplijenjenog arhiva njemačkog ministarstva vanjskih poslova, Sovinformbiro nastoji da utvrdi tok događaja i razvoj pregovora, koji su prethodili nacističkoj agresiji na Poljsku 1939.

Osnovne teze su ove:

1. monopolistički krugovi Zapada pomagali su nakon prvoga svjetskog rata obnovu njemačke teške industrije i, kasnije, porast njemačkoga ratnog potencijala;

2. reakcionarne vlade Velike Britanije i Francuske izvršile su politikom smirivanja i popuštanja Hitleru (Chamberlain) prvi prodor u dotadnji sistem kolektivne sigurnosti u Evropi (Društvo Naroda, Mala Antanta itd.);

3. u svima pregovorima i pothvatima pred rat one su nastojale da diplomatski osame SSSR i da Hitlera gurnu prema Istoku, da ondje traži životni prostor za Veliku Njemačku.

Pored već otprije poznatih postavaka brošura sadržava zanimljive pojedinosti. Između ostalog spominje tajne pregovore o miru između Engleza i Nijemaca (preko mađarskog posrednika) u Lisabonu 1941. i Amerikanaca i Nijemaca u Švicarskoj 1943. iza leđa SSSR-a. U tim pregovorima u Švicarskoj učestvovao je brat John Foster Dulles-a, Allen Dulles, koji je za vrijeme rata bio jedan od šefova američke obavještajne službe u Evropi.

B. K.

U izdanju Prosvete u Beogradu, izašla su 1949., ćirilicom, dva spisa J. J. Rousseau-a: *Društveni ugovor* (u prijevodu T. Markovića) i *O porijeklu i osnovima nejednakosti među ljudima* (u prijevodu R. Stojanovića). Oba spisa su u jednoj knjizi, a pogovor je napisao D. Matić.

»Društveni ugovor« preveden je kod nas već i prije. U izdanju »Prosvjetne biblioteke« u Zagrebu izašao je 1918. prijevod M. Grubera s opširnim predgovorom o životu i djelima Rousseau-a i s napomenama o »Društvenom ugovoru« iz pera prevodioca.

Od ostalih djela Rousseau-a kod nas je još preveden samo »Emil«. Pod naslovom »Rusovljevi Emil ili o vaspitanju« izašao je u Pančevu 1872. prijevod od Mate Neškovića, narodnog učitelja, nepotpun i obimom neznan. Potpun prijevod u tri knjige izašao je u Zagrebu 1887.—1889. u izdanju »Hrvatskog pedagoškog sabora«. Djelo je preveo i pogovor napisao I. Širola. U novije vrijeme »Emila« je ponovo preveo D. Tamiđić (u izdanju knjižnice »Pedagoški klasici«, Beograd 1925.—1927.).

Iz Rousseauovih »Ispovijesti« prevedena su svega dva odlomka; oba su izašla kao posebne knjižice u izdanju biblioteke »Naša iskra« u Aleksincu, prvi pod naslovom »Moje šegrtovanje« 1928. (preveo B. Stefanović), a drugi pod naslovom »Moje dve ljubavi« 1929. (preveo M. Rajković).

O Rousseau-u se kod nas malo pisalo. Osim onoga, što ima o njemu u uvodima i pogovorima spomenutih prijevoda, postoje još samo prijevodi poglavlja o Rousseau-u iz sovjetske »Historije francuske književnosti« od K. N. Deržavina, pod naslovom »Rousseau i rousseau-izam« (izdanje Kulture, 1947.) i prikaza Rousseau-a u sovjetskoj »Istoriji filozofije« II. (izd. Kulture, 1949.).

»Društveni ugovor« nastao je 1759.—1761., a objavljen je 1762. On predstavlja najbolje i najpoznatije djelo Rousseau-a i uglavnom njemu zahvaljuje on, sve do

danas, svoju slavu. Premda je tema svih njegovih djela u biti ista, a to je kritika feudalnog društva, ipak »Društveni ugovor« zauzima posebno mjesto među njima, poradi oštine i potpunosti te kritike. Analizom društvenog razvitka i društva, onakva kakvo je on poznao, Rousseau nastoji naći uzroke njegovih slabosti i način, kako da se one otklone. Društvo nije prirodna tvorevina, tvrdi Rousseau, prirodni čovjek živio je izolirano. Ono je nastalo historijskim razvitkom, u jednom su trenutku ljudi bili prisiljeni da se udruže, da bi se održali. Oni su sklopili ugovor, kojim su htjeli stvoriti »jedan oblik udruživanja koji bi štitiio svom zajedničkom snagom ličnost i dobra svakog člana društva, i kroz koji bi svatko, udružen sa svima, ipak slušao samo sebe i tako ostao isto toliko slobodan kao i prije«. Tim riječima označio je Rousseau ujedno i glavnu misao svog spisa; njegova definicija društva je također kriterij, na temelju kojeg on društvo ispituje. Udruživši se, narod nije prenio suverenitet ni na koga, jer je suverenitet nedjeljiv i neprenosiv. Političko tijelo, koje je nastalo udruživanjem, sastoji se od zakonodavne vlasti, koja pripada narodu, i izvršne vlasti, koju vrši vlada. Vlada nije prema tome suveren, ona je »posredničko tijelo stavljenost između podanika i suverena radi njihovog zajedničkog općenja«. Tri su osnovna oblika vlade: prema Rousseau-u: demokracija, aristokracija i monarhija. Demokracija je svakako najidealnija, ali ona zahtijeva od građana, vrline koje oni ne posjeduju, i stoga Rousseau zaključuje, da tako savršena vlada nije za ljude; ona bi odgovarala jedino bogovima. Najbolja vlada bila bi »izborna aristokracija«, gdje bi bili izabrani najmudriji, najiskusniji i najpošteniji da vladaju. Ali kako je svaka vlada sklona uzurpaciji, to su potrebne povremene skupštine, na kojima bi narod mogao oduzeti vlast onima, koji bi je mogli uzurpirati.

Cijeli »Društveni ugovor« je kritika feudalno-apsolutističkog sistema. Pošavši s iste baze kao i Hobbes, Rousseau dolazi do sasvim suprotnog zaključka, i služi se teorijom društvenog ugovora za opravdanje demokracije.

U raspravi »O porijeklu i osnovima društvene nejednakosti« Rousseau se opširnije bavi pitanjem postanka društva nego u »Društvenom ugovoru«. On naj-

prije razlikuje dvije vrste nejednakosti: prirodnu ili fizičku i moralnu ili političku. Prirodna se nejednakost sastoji u dobi i fizičkim kvalitetama, a politička — ona čije uzroke Rousseau istražuje — u privilegijama, koje pojedinci uživaju. U prirodnom stanju nije bilo političke nejednakosti, ona je kao i društvo rezultat historijskog razvoja. U prirodnom stanju čovjek živi izolirano, i jedini njegov pokretač je blagostanje. Da bi povećao blagostanje, on stvara oruđe, obrađuje zemlju, stvara vlasništvo i odnose sa drugim ljudima; tako nastaju prvi oblici nejednakosti. Obogaćivanje s jedne strane i osiromašivanje s druge do vodi do neprekidnih borba i ratova. Da bi se zaštitili, bogati, koji su u manjini, predlažu ujedinjenje, koje bi svima osiguralo mir, slobodu i posjed. Dolazi do sklapanja društvenog ugovora, i stvara se vlast, koju bogati zlorabe. Time nastaju novi oblici nejednakosti. »Prateći razvoj nejednakosti u raznim dobama njegovog preobražaja, vidimo da je najprije došlo do donošenja zakona i prava svojine. Drugi stupanj je pretstavljen obrazovanjem upravne vlasti, a treći i posljednji smjenom zakonite vlade proizvoljnom.«

Rasprava »O porijeklu i osnovima društvene nejednakosti« u neku ruku je idejna osnova »Društvenog ugovora«. Prethodi mu i vremenski, jer je nastala 1754. Oba djela predstavljaju logičnu cjelinu i nadopunjuju se.

U pogovoru pod naslovom »Osnovna tematika Rousseau-ovog dela«, Dušan Matić — koji je svoje odlično poznavanje francuske kulture XVIII. st. pokazao i u opširnijem prilogu »O velikoj francuskoj Enciklopediji« (Pregled, Sarajevo 1947., br. 4—6) — ocrtao je epohu, u kojoj je Rousseau djelovao i nastojao da Rousseau-a prikaže kao njezin izraz. Iako je u to vrijeme bilo i većih mislilaca od Rousseau-a, ističe Matić, ipak on sve druge nadmašuje svojim društveno-političkim koncepcijama. Osnovna tematika njegova djela bila je kritika feudalizma, a to je bio i najaktuelniji problem epohe. Način, kako je Rousseau taj problem postavio, i žestina, kojom je napadao feudalni sistem, učinili su, da je on bio najbliži svom vremenu i najrazumljiviji suvremenicima.

V. M.

Povodom 75-godišnjice krakovske akademije nauka, Varšavsko naučno društvo izdalo je 1948. fotografsko izdanje kronike »oca« poljske historiografije, »tako-zvanoga Gallusa«, kroničara XII. st., pod naslovom *Galli Anonymi Chronicon, Codicis Saeculi XIV. Zamoscianus appellati reproductio paleographica*. Editio praefationeque instruxit Iulianus Krzyżanowski.

Faksimili (169 tabla) pravljeni su prema »codexu Zamoyski«, pisanom u sredini XIV. st. u cistercijskom samostanu Koprzywnicy (postoje još dva druga codexa iz XV. st., »heilsberški« i »codex Czartoryski«). Fotografije su jasne, tekst, pisan gotičkom minuskulom, čitak. Naravno, čito su uspjeli faksimili onog dijela codexa, u kojem ima inicijala izvedenih prema srednjovjekovnom običaju u crvenoj boji. U uvodu J. Krzyżanowskog, pisanom poljski (postoji i latinski prijevod), pisac je iznio historijat codexa, kao i rezultate dosadašnjeg istraživanja djela. Na kraju se nalazi i kratka bibliografija najvažnijih djela, koja se pobliže bave osobom autorovom, kao i samom kronikom. Uzgred spominjemo, da su Fińkel i Kętrzyński uz izdanje kronike 1899., sastavili i jednu bibliografiju »Gallusa«. Međutim je literatura o »Gallusu« tokom posljednjih godina postala tako opsežna, da je Karel Maleczyński izdao 1934. u »Roczniki Historyczne« X. novu bibliografiju.

O životu se autora malo zna. Poljak nije bio, jer u pismu, koje se nalazi pred III. knj. kronike kaže »... exul apud vos et peregrinus... ad locum meae professionis reportarem«. On je dakle prognanik i stranac, ali nigdje u djelu ne govori, zbog čega i odakle je prognan. Naziv »Gallus« dao mu je već u XVI. st. poljski historik Martin Cromer, te se taj »nadimak« uobičajio u naučnoj literaturi. Tokom XIX. st. hipoteze o podrijetlu su se množile: Nijemac Semmler tvrdio je, da je »Gallus« Nijemac, Kownacki je jedini zastupao mišljenje, da je on Poljak, neki kao Gumpłowicz i Maleczyński zastupaju mišljenje, da je Flandrijac. Većina ih tvrdi, da je pisac kronike podrijetlom iz Francuske, te i posljednji zastupnik te teorije prof. M. Plezia u djelu »Kronika Galla na tle historiografii XII. w.c., Krakow 1947., opširno obrazlaže ovo mišljenje. Za nas je zanimljiva hipoteza Brücknera i Ty-cowa, da se radi o Slaveni iz Ugarske.

Koliko je to mišljenje opravdano, teško je reći, ali je nesumnjivo, da je »Gallus« naše krajeve poznao. Kada i zbog čega je došao u Poljsku, mišljenja su također podijeljena. Maleczyński tvrdi, da je on već krajem XI. st. bio u Poljskoj; dok Plezia dokazuje, da je došao tek 1115. Navodno je te godine upoznao u mađarskom samostanu Somogyvaru poljskog vladara Boleslava Krivoustoga, koji ga vodi u Poljsku, gdje i ostaje do 1116., kad mu se zameće svaki trag. U Somogyvaru nedaleko Blatnog jezera osnovao je kralj Ladislav (1077—1095) samostan naselivši ga monasima iz St. Gillesa u Francuskoj. Taj samostan ostaje kroz decenije rasadište francuske kulture u Ugarskoj. Već su za Ladislavova života bili sa Zapada poslani neki redovnici u Ugarsku da propagiraju križarski rat. Da li je među njima bio i »Gallus«, ne zna se.

»Gallus« je imao široko obrazovanje; on poznaje stare autore kao Salustija, Livija, a možda i Cezara. Često citira bibliju, koju izvrsno poznaje. Poznati su mu i srednjovjekovni historičari kao Izidor iz Seville, Regino iz Prüma, Einhard i drugi.

»Gallus« ostaje do 1116. na dvoru Boleslava Krivoustoga, gdje ga protežira kraljev kancelar Mihajlo, kojemu »Gallus« i posvećuje svoje djelo. Nakon kancelarove smrti oko 1115. »Gallus« nema više moćnog zaštitnika i odlazi u svoj »locus professionis« — kuda, ne zna se. Plezia naslućuje, da bi to mogao biti samostan Somogyvar.

Kronika se sastoji iz tri knjige, a pred svakom se nalazi po jedno pismo. U prvom pismu »Gallus« spominje kancelara Mihajla, naziva ga svojim »codperatorom«, dakle suradnikom, te mu iz zahvalnosti posvećuje čitavo djelo. U prvoj knjizi obrađuje razdoblje najstarije poljske povijesti, sve do rođenja Boleslava Krivoustog. U uvodu opisuje sa zanosom »terram Sclavoniae«, koja se prema jugu prostire »uz Sredozemno more, počevši od Epira preko Dalmacije, Hrvatske i Istre«, pa »završava granicama Jadranskog mora i ondje, gdje je Venecija i Akvileja, odvaja se od Italije« (»Ad austrum vero iuxta mare mediterraneum ab Eppyro derivando per Dalmaciam, Crovaciam et Hystriam finibus maris Adriatici terminata, ubi Venecia et Aquillea constitit, ab Hytalia sequestratur). Imao

je prema tome, jasnu predodžbu o položaju naših krajeva; oni su mu bili zacijelo poznati, ili na temelju nečijeg pričanja ili po tome, što ih je sam prošao putujući iz Francuske u Ugarsku. Na razmjerno dobro poznavanje naših krajeva upućuje osobito oblik »Crovacia«, koji upotrebljava mjesto oblika »Croatia«, uobičajenog u srednjevjekovnoj književnosti.

U drugoj knjizi »Gallus« priča događaje iz mladosti Boleslava Krivoustoga, koji je piscu u svakom pogledu ideal; on govori o njegovim junaštvima i opširno opisuje njegove vojne pohode protiv Čeha, Moravljana, Nijemaca i Pomoranaca. — Treća knjiga počinje, kao i prethodne dvije, s pismom, u kojem »Gallus« govori o sebi (kao što smo već istakli), nazivajući se prognanikom i strancem. Knjiga obasiže razdoblje od 1109—1112., te nije dovršena. Kslojdnje poglavlje nosi naslov: Pomorani tradiderunt castrum Nakel Polonis. Dakle predajom utvrde Nakel završava »Gallus« svoje izlaganje. Da li je smrt sprječila autora da djelo dovrši, nije poznato.

Miroslava Despot

Louis Bréhier. La marine de Byzance du VIIIe au XIe siècle. »Byzantion, revue internationale des études byzantines« XIX, Bruxelles 1949, str. 1—16.

Odličan francuski arheolog i bizantolog Louis Bréhier, kome je ovaj svezak revije i posvećen, raspravlja u gore navedenom članku o bizantskoj mornarici od VIII. do XI. st. Tema je zanimljiva i za našu historiografiju, jer se često postavlja pitanje, u kojoj je mjeri Bizant mogao da pruža zaštitu dalmatinskoj temi i da brani svoje političke pretenzije na Dalmaciju, a u kojoj je zaštititi i obrani ratna njegova mornarica nužno imala odlučnog udjela.

Evo, što autor kaže o toj temi.

Iako je kopnena vojna snaga Bizanta imala prvenstveno značenje, geografski položaj zahtijevao je od Novog Rima da bude i pomorska sila. Carigrad je baštinió od starog Byzantiona iste obveze i iste prednosti: njegov položaj između Crnog i Sredozemnog mora, njegovu prirodnu luku — Zlatni Rog, potrebu da se živežnim namirnicama opskrbljuje morskim putem (žito je dolazilo jednako s Crnog mora kao i iz Egipta), potrebu da brani prilaz do morskih tjesnaca i da

ovdje podigne carinarnice i vojničke postaje za kontrolu plovidbe. A s druge je strane Carstvo moglo da iznosi svoje revindikacije na Zapad samo onda, ako ima slobodan pristup u Sredozemno more. Epohe njegove velike moći bilježimo tada, kad on gospodari morem, a epohe opadanja, kad je to gospodstvo izgubio. Nedostatne pomorske snage i nebriga careva za razvoj mornarice veliki su uzroci njegove propasti.

Pomorska historija Bizanta počinje, kad je Carstvo pod Dioklecijanom i Konstantinom opet osvojilo gospodstvo nad morem, koje je bilo u III. st. pokolebanogusarenjem barbara. Pet datuma u toj historiji znači prekretnice: 439 osvajaju Vandali Kartagu i stvaraju mornaricu, kojoj nije bila dorusla nijedna mornarica Carstva, počevši od Augusta; 532 ponovno osvajanje Kartage po Belizaru, uništenje vandalske mornarice, što zajamčuje Bizantu gospodstvo nad Sredozemnim morem za više od jednog stoljeća; 649 stvaranje arapske pomorske sile, koja ugrožava opstanak Bizanta i prekida putove Sredozemlja, koji su istovremeno nesigurni radi gusarenja Slavena i španjolskih Arapa; 960 ponovno osvajanje Krete po Nikeforu Foki, koji oslobađa obale Carstva od gusarskih strahota, vraća Bizantu gospodstvo nad morem i daje golemi polet pomorskoj trgovini; 1081 savez Aleksija Komnena s Venecijom, koja mu stavlja na raspoloženje mornaricu protiv Normana i dobiva u zamjenu znatne koristi — to je prvo odricanje Bizanta u oblasti pomorstva i početak zahvaćanja bizantske pomorske snage od strane talijanskih republika, sve dok Andronik II. (1282—1328) iz razloga štednje ne napušta mornaricu. — U tom dugom vremenu napose je značajna perioda u početku VIII. st., vezana uz reforme Leona III. i njegovih nasljednika iz izaurijske dinastije. Nikad bizantska mornarica nije bila moćnija ni aktivnija, nikad pomorske ustanove, jedva izmijenjene od kraja antike, nisu dosegle takvo savršenstvo.

Reforma pomorstva, spremána od VII. st., povezana je s reformom kopnenih vojnih snaga i s osnivanjem tema. U početku su sve pomorske snage bile ujedinjene pod imenom teme karabisanoi u jedan pomorski odred, kome je bio na čelu drugar Kibiraiota, koji je bio i admiral cijele flote. Leo III. je ukinuo to visoko komandno mjesto. Drugaru Ki-

biraiota dao je rang stratega teme, a od njegove je oblasti učinio nezavisnu temu. Otad su postojale dvije flote: carigradska, uzdržavana od centralne kase, i pokrajinska, sastavljena od kontingenta pomorskih tema. Bila je to prava revolucija, jer je sada mornarica imala svoje trajne ustanove, a od zapovjednika se je zahtijevalo stručno znanje.

Carigradska flota bila je zadužena stalnom obranom Carigrada i susjednih oblasti i bila je u IX. st. poznata pod imenom βασιλικόν πλοῖμον — carska mornarica. Odredi te mornarice vršili su pomorsku policiju, a na strateški važnim točkama bile su uređene baze, tako na ulazu u Dardanele i Bospor, u dračkim vodama, na dalmatinskoj obali i nasuprot Sicilije. U slučaju pomorskog rata baze bi se pojačale, odnosno podigle bi se nove. Zapovjednikom ove flote bio je drugar mornarice, δρουγγάριος τοῦ πλοῖμου, koji ima pod sobom više oficira. Tri do pet dromona — vrsta krstarica — činilo je jednu operativnu jedinicu pod komandom komesa ili nauarha, koji je primao naređenja od drugara i prenosio ih na pojedine kapetane brodova. Poseban su odred carske mornarice bili brodovi, određeni za ličnu službu caru ili carici. Kapetani dromona u tom redu carske flote zvali su se πρωτοκάραβοι, a bili su odabrani među njezinim najboljim kapetanima. Imali su odličan položaj, a kadšto su pravili i veliku karijeru. Tako je Roman Lekapen počeo kao pomorski vojnik, postao kasnije kapetan carske dromone, zatim strateg pomorske teme Samosa, a na kraju se uspeo na carski prijesto.

Pokrajinska flota tema bila je odvojena kao posebna organizaciona cjelina od carigradske flote pod Leonom III. u početku VIII. st., kad je od mornaričkog odreda Kibiraiota formirana posebna nezavisna pomorska tema, koja je obuhvatala južni dio Male Azije na prostoru Karije, Pizidije, Likije i Pamfilije sa sjedištem u Ataliji. Tema Kibiraiota — nazvana po gradu κισβόρα ή μικρά — bila je najvažnija pomorska tema i davala je Carstvu najodličnije vojnike ratne mornarice. Pored nje bile su još pomorske teme: Egejska i tema otoka Samosa. Prema tome su pomorske teme za uzimale proćelje Carstva prema Sredozemnom moru. Dok je carska flota bila upotrebljavana u pomorskim ekspedicijama i u prilazima Carigradu, flota te-

ma imala je da vrši policijsku službu u svojim vodama i da se odupre iznenadnim navalama u svom sektoru. Njena je snaga bio važan element pomorske moći Carstva, a bila je zavisna od dva uvjeta: da se stalno nalazi u obrambenoj spremi i da raspolaže s dovoljno pronija (lena) za vojničku službu, koje su osiguravale regrutiranje dovoljnog broja brodske posade, regrutirane napose iz dva izvora. Prvi su izvor bili pronijari. Čini se, da je Nikefor I. (802—811) naročito razvio sistem pronija u pomorskim temama. Te su teme svakako predstavljale elitu bizantske mornarice i davale najznačajnije kontigente za velike pomorske ekspedicije. Drugi izvor bile su kolonije barbara, naročito Mardaiti u Libanonu, koji su davali mornarici 5000 vojnika, iako su brojili tek 12000 glava. — S obzirom na izvjesne predrasude stratezi su pomorskih tema imali, za razliku od drugih stratega, dosta čedan rang. Dakako, oni su imali vrhovnu komandu nad flotom svoje teme, a veće brodske jedinice, dromone, stajale su pod komandom drugara ili turmarha, koji su primali naloge od stratega. Služben aparat u pomorskim temama bio je, u odnosu prema drugim temama, dosta malen.

U pomorskoj historiji Bizanta bio je važan događaj iznašašće »tekuće vatre«, ὑγρόν πῦρ, obično zvane »grčka vatra«, koja se je s uspjehom upotrebljavala u pomorskim ratnim operacijama od posljedne četvrtine VII. v. i neko vrijeme dala Carstvu nesumnjivu premoć nad njegovim protivnicima. Ona je spasila Carigrad od navala Arapa, a pokazala je svoj učinak spaljujući i monoksile Rusa, kad su ovi u nekoliko mahova pokušali da osvoje Carigrad. Grčka se vatra bacala s pomoću dugačkih, gipkih i pokretnih cijevi — σιφωνες — smještenih na pramcu broda. Unatoč nastojanju Bizantinaca, da za sebe sačuvaju tajnu tog oružja, nije im to pošlo za rukom, jer Arapi već od IX. st. upotrebljavaju također grčku vatru, a kasnije se s njome upoznao i Zapad.

Opisi brodova u Leonovoj Taktici govore o promjenama i usavršavanju starih modela: veća tonaža, znatnija brzina, djelotvornije naoružanje i bolja zaštita brodova. Na ratne brodove montirani su sifoni, u X. st. bila su tri na svakom brodu, pod zapovjedništvom sifonarija, koji se smjestio u malom drvenom zaklonu na pramcu broda. Linijski

brodovi su uvijek dromome, koje imaju dva sprata veslača — gornji naoružan, a donji zaštićen bokovima broda. Prema podacima Leonove Taktike, dromona srednje veličine nije imala više od 150 ljudi, od toga 100 veslača, niti je imala više od sto toña deplasmana. Strijelci s lukovima bili su smješteni na pokrivenoj estradi povrh sifona, a drveni tornjevi, *ελοκάστρα* nalazili su se u sredini broda s posadom, koja je bacala kamenje i druge predmete s pomoću mašina na neprijateljske brodove. Veće dromone imale su i 200 ljudi. Tada je bilo i više brodskih tipova. Admiralski brod — *πάμψυλον* — na kojem se nalazio strateg, nadvisivao je druge jedinice veličinom, oružanjem, brzinom, te je imao odabrane mornare i borce. Lake dromone imaju jedan red veslača, te su prave krstarice određene za izviđačku službu. Još manji brodovi stoje na raspoloženju komandanta, prenose njegova naređenja i vrše stražarsku službu. Vrsta malih bojnih brodova bili su pamfili sa 40 ljudi posade, koji je tip, možda, posuđen od Rusa. Transportni brodovi, *γελάνδια* postali su sada teške galere s četiri reda vesala, te su bili spori. Bili su naoružani kao dromone s drvenim tornjevima u sredini i sa sifonima na pramcu. Bilo je i brodova za ukrcavanje konja, a i brodova opremljenih kao arsenali.

Strateg ili vrhovni komandant ratnog pohoda bio je odgovoran za red i disciplinu. Brinuo se za opskrbu, da bi spriječio pobune ili samovoljno oduzimanje hrane civilnom pučanstvu prijateljskih zemalja; pazio da podređeni komandanti ne čine krivo vojnima; prikupljao meteorološka opažanja, da bi predvidio vrijeme i brinuo se za promatranje zvijezda. Flotu su čuvale izviđačke jedinice i patrole na moru i kopnu. Prije polaska na ratni pohod on je držao ratno savjetovanje sa svojim štabom. Za vježbanje posade održavali bi se česti manevri, ili između dvije dromone ili između dva odreda. Kako su brodovi bili srazmjerno laki, prenosili bi ih u slučaju nužde i kopnom s jednog mjesta na drugo, napose preko prevlaka. Glavna formacija brodova u borbi bila je u obliku polumjeseca, i to tako, da su najjače dromone bile na krilima, a admiralski brod u središtu; napadalo se čeno, tako da su svi pramci bili upravljani protiv neprijatelja, a eskadra je bila podijeljena

u tri formacije: jedna je napadala neprijatelja s čela, a druge dvije s boka i s leđa. Upotrebljavale su se i brojne ratne varke.

Podaci iz spisa Konstantina Porfirogeneta *De caerimoniis aulae Byzantinae* pružaju nam sliku o jakosti pomorskih snaga Carstva u X. st. U ratnom pohodu protiv Krete 910. vrhovni je komandant mornarice zapovijedao objema flotama, od kojih je carska imala 100 brodova (60 dromona i 40 pamfila), a flota triju pomorskih tema i teme Helade svega 177 brodskih jedinica. Svaka dromona imala je 250 veslača i 60 ljudi posade, a svaka pamfila 130 do 160 ljudi, uključivši i veslače, tako da dobivamo svega 35340 veslača i boraca, a od tih je bilo 700 Rusa i 5087 Mardaita iz Libanona. Ekspediciona flota protiv Krete 949. imala je svega 88 jedinica, a od toga je otpalo na flotu iz tema tek 28 brodova. No ekspedicija Nikefora Foke protiv Krete 960. brojila je 3300 brodova svake vrste, od toga 2000 transportnih.

Kadšto je flota imala da podupre diplomatske akcije i pregovore. Tako je patricije Kozma, putujući na pregovore s langobardskim poglavarima u Južnoj Italiji, bio praćen s 11 helandija, na kojima je bilo 1450 konjanika, i sa 7 korablja, koje su imale posadu od 700 Rusa.

Carigrad je u četrdeset godina (677 do 712) bio dva puta spašen od napadaja Arapa, a 860—1043 četiri put od napadaja ruskih monoksila; gusari su bili istisnuti iz sviju svojih pozicija, i sloboda je plovidbe uspostavljena u svima morima — to je bilanca ovoga najslavnijeg razdoblja u vojnoj historiji Bizanta i jednog od najvažnijih u historiji Evrope. Pobjede Bizanta u to vrijeme pripremile su, kako je to pokazao Pirrenne, procvat Zapada.

M. K.

O povijesti Lužičkih Srba malo se je dosada pisalo; u cijelosti su je pokušali prikazati W. Boguslawski i M. Hórnik u svojoj »Povijesti srpskog naroda« 1884. Posljednjih godina obraćaju joj posebnu pažnju češki i poljski prehistoričari, koji prije svega istražuju t. zv. lužičku kulturu iz doba bronze i željeza (postojala je gotovo do početka naše ere). Neki od njih postavljaju, štaviše, pitanje o njezinu slavenskom obilježju. Među najnovijim radovima o prošlosti Lužice ističu se *Pravěké dějiny Lužice*, koje je

napisao češki prehistoričar. J. Neustupný (1946) i koje idu od paleotika do kraja X. st., kad Lužički Srbi padaju zauvijek pod vlast Nijemaca.

U svom autoreferatu (Časopis Národního musea CXVI, 1947, oddíl duchovnědný č. 1) pisac napominje, da je u svom radu morao početi od osnova, od samog arheološkog materijala, jer se na pristanu njemačku literaturu nije mogao osloniti. Radu je prišao »isključivo iz znanstvenih interesa«, pa je uvjeren, da on nema »kulturno-političke tendencije«. Pokazuje to i u spornom pitanju o etničkim nosiocima razvijene »lužičke kulture«, pobijajući jednako pretpostavku o njezinu ilirskom odnosno ligurskom podrijetlu, kao i mišljenje o njezinu tobožnjem slavenskom obilježju. Zastupa pritom »u punoj mjeri metodički princip, prema kojem se narodnost prehistorijskih kultura može određivati samo onda, ako oslonac za to pružaju historijske vijesti. Zbog toga dopuštam, da su slavenske bile samo najmlađe faze onih skupina lužičke kulture, koje se nalaze istočno od Labe; podupiru to i antičke vijesti o Slavenima iz vremena oko Kristova rođenja«. Što se tiče latenske kulture u posljednjim stoljećima prije n. e., Neustupný pristaje uz mišljenje Kostrzewskog, da je ona »od zapada zahvatila samonikle skupine lužičke kulture istočno od Labe« i da nema dokaza, prema kojem bi »latensku kulturu donijeli u ove krajeve tek Germani sa sjevera; to je bila jedna od njemačkih konstrukcija s providnom političkom tendencijom.« Prema tome — »istočni latèn ne može biti ni vandalski ni burgundski«, pa »u obzir dolaze oni narodi i plemena, koja antički izvjestitelji spominju istočno od Labe — među njima prije svega Slaveni«.

Razmjerno najveći dio knjige pisac je posvetio Lužičkim Srbima; njihovu povijest izlaže sve do danas, iako je to od XI. st. dalje učinio tek u glavnim crtama.

šk.

Poslije oslobođenja nismo imali originalnih radova iz područja historije religije na našem jeziku. *Uvod u sociologiju religije* S. Živkovića (Beograd 1945) predstavlja pregled nekih buržoaskih teorija o postanku religije s naročitim osvrtom na Durckheima. Pisac ih podvrgava kritičkoj ocjeni, dokazujući

njihovu nenaučnost, a da ne ulazi u sam problem postanka religije.

Rad A. Fiamenga, *Porijeklo i društvena uloga religije* (Zagreb 1950. str. 160), ima zadaću da ispuni ovu prazninu. Pisac je uglavnom radio na materijalu iz djela klasika marksizma, nastojeći da dade popularni prikaz postanka ovog oblika društvene nadgradnje u prvobitnoj zajednici i u klasnom društvu.

Knjiga se dijeli na uvod i deset poglavlja. U uvodu pisac izlaže s marksističkog stajališta položaj religije u društvenom životu kao i njezin odnos prema nauci. Predmet prvog poglavlja — Izvori religije — je prikazivanje povezanosti religije kao dijela društvene nadgradnje s niskim stepenom razvitka proizvodnih snaga. U »Početku religioznih shvaćanja« (II. pogl.) pobija se idealistička teza o tome, da je religiozni osjećaj prirodan ljudima te se ispituje način postanka prvih religioznih predodžba kod primitivnih naroda. U idućem poglavlju — Primitivne forme religije — pisac ispituje animizam i magiju i temelji svoje izlaganje na zaključcima Lévy-Bruhla. Zatim prelazi na religiju u klasnom društvu kao oruđe eksploatatorskih klasa za izrabljivanje: Antička grčka religija (IV.), Postanak kršćanstva (V.), Kršćanstvo u feudalizmu (VI.) i Kršćanstvo u kapitalizmu (VII.). Nadalje pisac opisuje »Izvore i socijalnu funkciju religije u kapitalizmu« (VIII.), prikazujući kao socijalni korijen religije »vladavinu kapitala nad čovjekom«, te komentira Engelsovu misao, da se problem religije rješava »dugotrajnim, upornim radom na uništavanju korijena religije s jedne strane i preodgajanjem mase s druge strane« (113). Borba protiv religije je »sastavni dio opće borbe za proletersku revoluciju i izgradnju komunizma« (119). U IX. poglavlju — Rješavanje religioznog pitanja u socijalizmu i borba protiv religije — prikazuje se odnos između države i crkve u FNRJ te se naglašava, da se komunistički pokret ne može spojiti s religijom i da »borba komunista protiv religije ne znači nipošto zastupanje načela proganjanja religije i popova« (192). Zadnje poglavlje — Uloga religije kroz historiju i njezina budućnost — daje sintezu dosadašnjih izlaganja te ukazuje na to, da u budućem komunističkom društvenom uređenju »religija neće više imati mjesta u ljudskoj

svijesti, jer će je »potpuno istisnuti nauka, umjetnost, tehnika, filozofija« (160).

Kolikogod valja pozdraviti ovaj prvi pokušaj jednog marksističkog prikaza o postanku religije kod nas, isto je tako potrebno da se istaknu nedostaci, koje pisac treba imati pred očima u svom daljem radu. U prvom redu mislimo, da je u mnogo većoj mjeri trebalo iskoristiti etnografski materijal iz života primitivnih naroda, a ne samo citirati mišljenja drugih autora, naročito buržoaskih, nazore kojih valja prihvaćati s rezervom, kao na pr. Lévy-Bruhla i njegovu teoriju o participaciji.

Politička izlaganja, koja pokazuju, u čemu se sastojala društvena funkcija religije, kao i prikaz stajališta radničkog pokreta prema njoj i borbe s njome, mnogo su bolja od naučnog dijela, u kojem se kod pisca osjeća izvjesna nesigurnost. Ta nesigurnost ima za posljedicu, da rad nije ujednačen. Na nekim mjestima se ne dobiva dojam, da pisac daje popularni prikaz o razvitku religije, što bi odgovaralo svrsi knjige, jer je broj citata prevelik za jedno popularno djelo. Na taj način pisac doduše nastoji, da mu rad bude na što višem stepenu naučnosti, ali pri tom ne posvećuje pažnju nekim važnim problemima.

Glavni mu je nedostatak taj što ne povezuje u dovoljnoj mjeri religiozne pojave s aktivnošću masa, t. j. da polaže veću važnost na relativnu samostalnost religije kao dijela društvene nadgradnje. Ovo se naročito vidi, kad pisac govori o kršćanstvu u robovlasničkom uređenju. On uopće ne spominje sekte i hereze, u kojima se odražuju pojedine epizode revolucije potlačenih klasa u rimskom društvu, kao što je na pr. pokret donatista u Africi IV. i V. vijeka n. e. i koje predstavljaju njihov reakciju na povećavanje vrhova kršćanske crkve s vladajućim slojevima u carstvu. Kada pisac u posljednjem poglavlju nuzgred veli: »S pojavom građanske klase razvijaju se razni oblici hereza« (146), neupućeni čitalac steći će utisak, da prije postanka građanske klase nikakvih hereza nije bilo. Uz to se također ne spominje, da su mnogi seljački pokreti za feudalizma također imali religiozno-mistički karakter. Baš činjenica, da se religiozne pojave ne prikazuju s pomoću konkretnih primjera iz društvenog života kao način ispoljavanja klasnih suprotnosti, osnovni je nedostatak knjige.

Valja primijetiti, da pisac uopće ne govori o utjecaju kršćanstva na Južne Slavene i da nema ni jedne riječi za bogumile. Na čitave četiri strane on piše o inkviziciji, a šutke prelazi preko velike društvene uloge reda isusovaca u počecima kapitalizma, kao da ih uopće nije ni bilo. Opisujući borbu protiv religije svakako je trebalo spomenuti i Voltairrea, iako je on bio deist, jer se pod utjecajem njegove oštre i beskompromisne borbe protiv crkve formirao ateizam materijalističkih filozofa u Francuskoj XVIII. vijeka.

Neke tvrdnje nije moguće prihvatiti. Tabu-propisi nemaju svoje porijeklo samo u društvenoj podjeli rada, kako to misli pisac. Prirodna podjela rada, ekonomske i higijenske potrebe kao i animističko-magijska vjerovanja uvjetuju postanak ovih zabrana. Inače se ne bi moglo protumačiti, kako nastaju tabu prema određenim vrstama poslova, koje žene ne mogu vršiti, prema preostaloj hrani, krvi, glavi, kosi, noktima itd. Davno prije »historijske epohe matrijarhata« (53), a ne samo u njoj, t. j. još u prahistoriji ljudskog društva, postoji kult materinstva i plodnosti. Na srednjem stepenu divljaštva, i to za kulture Aurignac, imamo slike i statuete trudnica i golih žena s rogovima izobilja i bez njih, kao što su na pr. Willendorfska Venera, reljefi iz Laussela, ženske statuete iz Brassempouya, Lespugnea, Mentonea i Savignana, urezana slika na koštanoj pločici iz Langerie Basse (Magdalenska kultura) itd. Isto je tako dvojbeno tvrdnja, da se tek s »obrazovanjem krupnih država« božanski likovi »penju u nevidljiva nebesa daleko od ljudi«, jer židovska država u Palestini nije bila »krupna«, a ipak je Jehova za Židove stolovao na »nebesima«.

Ima u knjizi i općih mjesta. Tako bi na str. 65. bilo bolje da se spomoću konkretnih primjera opiše razvitak proizvodnih snaga u Grčkoj mjesto općenitih rečenica o raspadanju rodovskog uređenja i prijelazu na robovlasnički poredak.

Kada govori o postanku kršćanstva (38. i sl.), pisac veli, da je ono »nastalo stapanjem, putem sinkretiziranja dotadašnjih oblika religija i raznih pravaca filozofije«, pozivajući se na Engelsovu misao, da je kršćanstvo amalgam »orijentalne teologije i grčko-rimske vulgarnizirane filozofije«. Ako je kršćanstvo

odmah nastalo kao svjetska religija, što proizlazi iz piščeva izlaganja i iz mišljenja nekih sovjetskih pisaca (Istorija drevnog mira, u red. prof. A. V. Mišulina, Moskva 1943.), onda će neupućeni čitalac upitati, kakvo je to »prvobitno kršćanstvo«, o kojem pisac govori na str. 136. On je propustio da produbi Engelsovu misao, prema kojoj je kršćanstvo proizvod čitavog antičkog svijeta »barem (wenigstens) u svom obliku svjetske religije« (Zur Geschichte des Urchristentums, Die Neue Zeit XIII, 1894—95, str. 9), jer Engels smatra, da je postojalo praktično kršćanstvo u lokalnom mjerilu Zapadne Azije. Pisac to spominje usput na str. 75, ali ne objašnjava, zašto i na koji način počeci ove svjetske religije nastaju baš u Maloj Aziji, te naročito ne ističe ove dvije razvojne faze u postanku kršćanstva. Osim toga, propust je govoriti općenito o vezi kršćanstva s drugim ideologijama onog vremena, a ne osvrnuti se na mesijanizam, t. j. na vjerovanja u budućeg spasitelja — Parakleta, rođena od djevice, koja su se proširila čak i u najvišim rimskim krugovima početkom naše ere, o čemu svjedoči Vergil u svojoj IV. Eklogi, ili na eshatološka strujanja o svršetku svijeta, koja su pod kraj rimske republike bila isto tako raširena na čitavom njezinu teritoriju.

Ima i drugih netočnosti u vezi s postankom kršćanstva. Vjeru u zagrobni život nije ono preuzelo samo iz kulta Izide, što je uostalom dvojbeno, jer ovaj kult ne pozna ni dualizam između raja i pakla, ni Strašni sud, već je te elemente prihvatilo iz Zaratustrine religije. Isto je tako netočno, da je »mit o bogu, koji je stvorio svijet za šest dana, uzet od babilonskih žreca«, jer ih u doba postanka kršćanstva više nije bilo. Taj mitos preuzelo je kršćanstvo, zajedno s čitavim Starim Zavjetom.

Valja istaknuti rečenicu: »Kršćanstvo se proglašava u rimskoj državi za slobodnu religiju godine 325« (82). Ako se ne radi o štamparskoj griješci — a ne vjerujemo, da se radi o njoj, jer nije naznačena na posebnom popisu ispravaka, koji je priložen knjizi —, onda je pisac počinio grubu omašku. Već g. 311. je car Galerije u Nikomediji posebnim ediktom dozvolio kršćanima u cijelom carstvu, da ispovijedaju svoju vjeru, dok Milanski edikt od g. 313. nije ništa drugo nego potvrda Galerijeva edikta, u kojoj Kon-

stantin i Licinije priznaju jedinstvo kršćanske organizacije. A g. 325, koju pisac navodi, već je zasjedao prvi ekumenski koncil u Niceji.

Neka mjesta u knjizi su nesređena i površno sastavljena. Na str. 62. se spominju »bogovi patrijarhata« i »malih država, koje se rađaju iz patrijarhata«, što bi također značilo, da su očinski rodbinski odnosi uvjetovali postanak »malih država«. A prvi kršćanski teolozi Justin, Tertulijan, Origen i Augustin, koji su živjeli u II., III. i u početku V. vijeka, uvršteni su u poglavlje pod naslovom »Kršćanstvo u feudalizmu« (83 — podcrtao O. M.).

Takvi i slični propusti pokazuju, da pisac nema sigurnosti u rukovanju činjeničnim materijalom iz historije religije i da se pri radu na svojoj knjizi koristio samo onim partijama i autorima, koji su mu bolje poznati. Trebalo je produbiti i proraditi materijal u većem opsegu i dati možda kraći, ali zato cjelovitiji prikaz razvitka religije u društvenom životu. Opaska, da se ne bi smjelo prestrogo suditi o tom radu zato, što je popularan, ne bi bila na mjestu. Da se mogu pisati popularni radovi, treba potpuno ovladati čitavim područjem odnosa problema. Samo u tom slučaju moguće je utvrditi njegove najvažnije osobine, istaknuti ih i prikazati popularno, t. j. ne s obiljem citata, već spomoću odabranih, što jednostavnije opisanih konkretnih primjera. Stoga mislimo, da između kritike jednog popularnog i jednog naučnog rada ne smije biti kvalitativne razlike.

Popularizirati znači dati naučni sadržaj na način, koji je svima pristupačan. Kako to treba raditi, uči nas Lenjin u svom djelu *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*, koji nosi podnaslov: *Popularni ogled* (podcrtao O. M.).

(Kad je ova bilješka već bila složena, ustanovili smo, da se u knjižarama opet može dobiti knjiga A. Fiamenga. Nismo mogli utvrditi, da li se radi o novom izdanju ili ne. Činjenica je, da sadrži sve nedostatke i pogreške, koje su gore istaknute.)

O. Mandić

Institut historije materijalne kulture u Akademiji nauka SSSR izdao je 1949. knjigu V. F. Gajdukeviča *Bosporskoe carstvo* (str. 622). U ovom je radu pisac sabrao i uopćio rezultate istraživanja o

Bosporskom carstvu, državi, koja je nastala u V. st. n. e. na obim obalama Kimerijskog Bospora, danas Kerčkog tjesnaca. Za vrijeme grčke kolonizacije na obalama Crnog mora u VI. i V. st. pr. n. e. nastao je velik broj gradova na istočnom dijelu Krima i na zapadnom Tamanskom poluotoku. Trgovačke veze između grčkog stanovništva ovih gradova i starosjedilačkih plemena — skita, sarmata, sinda, meota i t. d. — doprinijele su pojavi, da je ovo lokalno stanovništvo, iako se nalazilo na razvojnem stepenu prvobitne zajednice, također utjecalo na život gradova doprinoseći svoj udio stvaranju njihove društvene organizacije i kulture. Bosporsko je carstvo nastalo ujedinjavanjem ovih gradova te je obuhatalo istočni Krim, Tamanski poluotok, donji tok rijeke Kubana, jugoistočnu i istočnu obalu Azovskog mora i teritorij donjeg Dona sa svim plemenima, koja su tamo stanovala.

Pisac ističe, da je istraživanje ove države zbog toga važno, što su njezin društveni život i kultura imali trajni utjecaj na susjedna skitska i sarmatska plemena i njihovu kulturu; a od ove djelomično poističe kultura starih slavenskih plemena. Pojava jake skitske države u III. i II. st. pr. n. e. ne može se protumačiti drukčije nego utjecajem ekonomskih i kulturnih veza s gradovima Bosporskog carstva. Ove su veze pospješile raspadanje rodovskoga društvenog uređenja u skitskih plemena, stvaranje klasa i, napokon, države. Ali je isto tako obratan utjecaj starosjedilačkih plemena izazvao korenite promjene u grčkim temeljima života gradskog stanovništva Bosporskog carstva, tako da je ono već u svojim počecima bilo grčko-sarmatska robovlasnička država.

Iako to pisac nije izričito naznačio, knjiga se stvarno dijeli na dva dijela. Prvi obuhvaća u 8 poglavlja historiju Bosporskog carstva do konca II. st. pr. n. e., kad je ono palo pod vlast Mitridata Eupatora, a drugi obrađuje u 4 poglavlja događaje do njegove propasti koncem IV. st. n. e. Opisujući proces kolonizacije na svjevnjoj obali Crnog mora, pisac ističe, da su u njoj važnu ulogu imali grčki gradovi u Maloj Aziji, naročito Milet (Pogl. I. — Grčka kolonizacija sjevernih obala Crnog mora). Na mjestu današnjeg grada Kerč, gdje su tada stanovala skitska plemena, bio je utemeljen grad Pantikapej, čiji je poli-

tički utjecaj nad drugim bosporskim gradovima prevladao stoga, što je držao pod svojom kontrolom promet, koji se odvijao kroz Kerčki tjesnac (II. — Štvaranje bosporske države). U iduća dva poglavlja (III. — »Arheanaktidi« i IV. — »Spartokidi«) opisuje se spomoću ispočetka fragmentarnih, a kasnije sve brojnijih historijskih i arheoloških podataka, politički život Bosporskog carstva, koje je nastalo osamdesetih godina V. st. pr. n. e. sa središtem u Pantikapeju, kao i njegove veze s grčkim gradovima, sve do II. st. pr. n. e. Posebno se prikazuju trgovački odnosi Bosporskog carstva u doba Spartokida (V.), seoska ekonomika, industrija i zanatstvo (VI.), pojedini gradovi carstva (VII.) i njihove nekropole (VIII.).

Drugi dio počinje s opisom događaja, koji su bili uzrokom, da je Bosporsko carstvo pod pritiskom Skita s jedne, a pontijske države s druge strane izgubilo svoju samostalnost postavši najprije dijelom države Mitridata Eupatora i, kasnije, rimskog imperija. U idućim se poglavljima istražuju političke i druge društvene pojave u prvim vijekovima naše ere (X.), ekonomika i kultura bosporskih gradova u tom razdoblju (XI.), njihove krize i propadanje u konačna propast u IV. st. kao posljedica provale Huna i Alana (XII.).

U izlaganju ima metodoloških nedostataka, koji dovode pisca do toga, da tvrdi, kako je povezanost s rimskom državom bila od odlučnog značenja za historiju Bosporskog carstva (str. 483), a da ne ulazi dublje u razmatranje procesa borbe između njegovih unutarnjih suprotnosti, naročito u odnosu prema »barbarizaciji Bospora.

Knjiga je vrlo dobro opremljena, ima mnogo slika i bilježaka. One pružaju mogućnost, da se prodube potankosti, koje su u izlaganju samo nabačene. Osim toga knjiga ima prostrane opise slika i brojna kazala imena i stvari. Moglo bi se prigovoriti, da je u tekstu navedeno previše arheoloških detalja, koji otežavaju čitanje.

O. Mandić

Godine 1947. izašlo je u Londonu četvrto dopunjeno i prošireno izdanje knjige *Osvit Evropske Civilizacije* (The Dawn of European Civilization) od V. Gordon Childea, prvaka engleske arheologije. U predgovoru trećeg izdanja

(1939) Childe napominje, da su nadopune (edicije iz 1927. i 1939.) prvobitnog izdanja (1925) nužna posljedica naglog razvoja arheologije u posljednjih dvadeset godina. Nova revolucionarna otkrića na polju arheologije, veli on u tom predgovoru, čine, da je slika, koja je dosada postignuta, još uvijek privremena. Međutim, i slijedećih je godina djelo revidirano, upotpunjeno najnovijim rezultatima i literaturom, te ilustrirano s mnogo novih slika, crteža i planova.

Childe je svoju knjigu podijelio u 18 poglavlja, prema područjima i skupinama arheoloških kultura. Prikaz počinje kratkim opisom Evrope u posljednje glacialno doba, a zatim prelazi na mezolitik (srednje kameno doba), ističući bitne karakteristike pojedinih kultura u tom razdoblju. Istražuje nadalje »prehistoriju Orijenta i Krete, Anatolije, Kiklada, Grčke, Trakije, kulturu velike evropske ravnice« (evropska Rusija), kulture sjevera (Danske, Švedske, Njemačke), »Balkansku« i »Dunavsku« civilizaciju, civilizaciju Sicilije i Italije, civilizacije otoka zapadnog Mediterana, prehistoriju Španije i Alpinske zone, a završava prehistorijom Britanskih Otoka. Svako područje obrađuje kronološkim redom, a unutar pojedinog razdoblja prema grupama arheoloških kultura. Zalazi u sve elemente materijalnog i duhovnog života (geološki i geografski podaci, nastambe, grobovi, keramika, oruđe, oružje, nakit, plastika, ornamenat itd.), tražeći veze i utjecaje među pojedinim kulturama.

Childe nalazi, na osnovi iznesenog materijala, čvrste veze između prednje Azije i egejskog kruga s jedne strane, a zapadne i sjeverne Evrope s druge strane. Glavnim putovima ovih veza smatra Dunav, »veliku evropsku ravnicu« i zapadne obale. Također pokušava da izmiri dva potpuno oprečna stanovišta u nauci — »orijentalista« i »zapadnjaka«. Prvi smatraju, da se odvijala na Istoku prava prehistorija zapadne civilizacije, dok drugi drže Evropu kolijevkom najviših elemenata ljudske kulture. Prema Childeu istina leži po srijedi: Zapad je dužnik Istoka, veli on, ali narodi Zapada nisu slijepo imitirali, nego su tekovine Istoka znali preraditi u novu organsku cjelinu, te pošli putem vlastitog razvoja.

Na kraju Childe donosi 4 mape Evrope, na kojima su razgraničene pojedine

grupe arheoloških kultura, te prilaže svakoj mapi tumač.

B. V. - B.

A rheološki terenski i naučni rad u Čehoslovačkoj dao je posljednjih godina lijepe rezultate i dobre publikacije. Organizacijom tog rada rukovodi Državni arheološki institut (Státní archeologický ústav) sa sjedištem u Pragu i ogrankom u Brnu (vođi J. Poulik), te Slovački arheološki institut u Turčanskom sv. Martinu (vođi V. Budinský-Křička). Direktor praškog instituta je doc. Jaroslav Böhm. Osim nadzora nad arheološkim spomenicima u čitavoj republici, institut kontrolira sva iskapanja i koordinira ne samo terenski, nego i naučni rad arheologa na muzejskim i univerzitetским ustanovama. G. 1949. institut je pokrenuo informacijski organ pod naslovom »Archeologické rozhledy« (uređuje Jan Filip, profesor prehistorijske arheologije na Karlovu univerzitetu). Časopis izlazi četiri puta godišnje, a sadrži kratke prethodne izvještaje o značajnim arheološkim iskapanjima i istraživanjima, muzejske vijesti o postavi pojedinih arheoloških zbirka i o povremenim izložbama, te sažete prikaze novih arheoloških publikacija. Naročita pažnja posvećena je dobrim fotografijama.

Isti Državni arheološki institut pokrenuo je u svojoj nakladi novu seriju publikacija »Monumenta Archaeologica«, u okviru koje je, kao prvi svezak, izašlo djelo Josefa Poulika »Staroslovańska Morava« (Prag 1948, str. 215, bilj. 497, sl. 36, tab. LXXVIII, 4°). Ovo opsežno i veliko djelo donosi arheološki materijal iz ranoga srednjeg vijeka na teritoriju Moravske, i to uglavnom po njemu nazvani »blučinski tip«. Podrobno je obrađena slavenska gradišna keramika, na osnovi čega autor donosi njezinu novu kronološku podjelu i razlikuje četiri stepena, mjesto dosadašnja tri, unijevši, po Borkovskom, kao prvi »praški tip« predgradišne keramike. Opširan résumé je na ruskom i engleskom jeziku. — Izdavanje arheoloških edicija nije u ČSR usko vezano samo uz spomenuti arheološki institut, jer Arheološka komisija pri Češkoj akademiji znanosti i umjetnosti objelodanjuje i dalje uz suradnju arheološkog zbora Narodnog muzeja, poznati ugledni časopis »Památky arohaeologické«, dok Narodni muzej u

Pragu izdaje redovno svoje glasilo »Časopis Národního musea«, a povremeno i »Sborník Národního musea«, u kojima je arheologija dobro zastupljena. Osim toga, Društvo čehoslovačkih prehistoričara izdaje u Pragu svoj časopis »Obzor prae-historický«, a u drugim gradovima, kao u Brnu, Olomoucu, Bratislavi i Turčan-skom sv. Martinu, izlaze također povre-mene arheološke publikacije.

Slovačka akademija znanosti i umjet-nosti u Bratislavi pokrenula je 1947. no-vu seriju publikacija pod naslovom »Slo-venské dejiny«, čiji je prvi svezak obje-lodanjen pod naslovom »Slovensko v pravěku« (Bratislava 1947, str. 158, tab. LVI, veliki 8°). Ova knjiga obuhvaća prehistoriju Slovačke od diluvija do rano-ga srednjeg vijeka. Suradnici su: J. Skutil (diluvijalna prehistorija), V. Bu-dinský-Krička (neolitik, bronzano i hal-štatsko doba), L. Kraskovská (latenska kultura), J. Eisner (rani srednji vijek). Ovoj sintetičkoj publikaciji prethodilo je slično djelo: »Slovensko v pravěku« (Bratislava 1953), koje je napisao Jan Eisner, tada profesor univerziteta u Bratislavi, danas profesor slavenske arheologije na Karlovu univerzitetu, naj-istaknutiji predstavnik ranosrednjevje-kovne arheologije u Čehoslovačkoj. U čast njegova 60-og rođendana izdala je Slovačka akademija »Eisnerův sborník« (Bratislava 1948) kao V. svezak časopisa »Historica Slovaca« (str. 257, s brojnim ilustracijama, veliki 8°). Ovaj zbornik sadrži veći broj radova čehoslovačkih arheologa, koji tretiraju sve arheološke periode, te biografiju i popis radova prof. Eisnera. Résumé-i su na ruskom i francuskom jeziku.

Opću arheološku sintezu za teritorij Čehoslovačke dao je prof. Jan Filip u svojoj knjizi »Pravěké Československo« (Prag 1948, str. 417, sl. 105, tab. 48, 8°). Ona pruža iscrpan pregled diluvijalne prehistorije, te prelazi zatim na neolitik, eneolitik i bronzano doba, u čijoj kasnijoj fazi Filip posebno ističe kulturu grobnih humaka, a u prelazu na željezno doba kulturu pepeonih žara u vezi s lu-žičkom kulturom. Nadalje autor govori o historijskim Keltima i prelazi na arhe-ološki materijal iz doba rimskog carstva, te završava s ranim srednjim vijekom. U uvodu daje neke opće poglede na prehi-storijsku arheologiju i osvrće se na orga-nizaciju prehistorijskog arheološkog rada.

u Čehoslovačkoj danas. Opširan résumé je na francuskom jeziku.

K. V. G.

Monumenta Germaniae historica, po-znata zbirka izvora za njemačku povi-jest u srednjem vijeku, osnovana još 1819., opet je 1949. obnovila svoju izda-vačku djelatnost poslije duge stanke, prouzrokovane II. svjetskim ratom. In-stitut, koji nosi isto ime, stradao je teško u toku rata: propali su mnogi rukopisi, priređeni za štampu, kao kolekcija pisa-ma XII. st. (tzv. Tegernsee — zbirka), tekst Burcharda iz Wormsa i dr., a pri-godom eksplozije njegove izdavačke ku-će u Berlinu uništena su i mnoga štam-pana izdanja. Uza sve to uspjelo je spa-siti dragocjenu biblioteku od 60 tisuća svezaka.

Obnovljen institut, kojem je sjedište u Münchenu, nastoji da uspostavi onu autonomiju, koju je imao od osnutka do Hitlerova dolaska na vlast. Njime upravlja komitet od 14 članova, na čelu s izabranim predsjednikom F. Baethege-nom; u njemu se nalaze poznati struč-njaci, članovi njemačkih akademija i dr. Znanstveni centri instituta nalazit će se pored Münchena i u Berlinu i Beču.

Već 1949. institut je dao u štampu pet publikacija, među njima tri knjige iz zbirke »Briefe der deutschen Kaiserzeit« i svezak isprava Henrika Lava, a među brojnim najavljenim izdanjima pojedinih zbirka (Scriptores, Leges, Diplomata, Epistolae, Poetae Latini, Miscellanea) ne-ka su značajna i za povijest slavenskih naroda. To su: »Historia Francorum« Grgura iz Toursa (izd. W. Holtzmann), »Chronica Slavorum« od Arnolda iz Lü-becka (izd. W. Hanisch) i »Schwabenspiegel« (izd. H. Planitz).

M. D.

Od 12.—14. X. 1949. održao se u Rimu XXVIII. kongres, posvećen historiji Risorgimenta. Na njemu se, uz ostalo, raspravljalo i o novim djelima s toga područja, među njima o knjizi Sua-dia »Venezia Giulia e Dalmazia 1848. do 49.«

S područja historijske metodike pariš-ka »Revue historique« bilježi u toku 1948/9. ova nova djela: Jean Bruhat, Essai sur l'apport du marxisme aux etu-

des historiques (»Edition sociales« 1949); C. Bloch — P. Renouvin, Guide de l'étudiant en histoire moderne et contemporaine (Presses universitaires de France, 1949); četiri predavanja G. Salveminija na čikaškom univerzitetu o historijskoj nauci i njezinu odnosu prema drugim društvenim naukama (u kolekciji »Orientamenti« — Storia e Scienza, Firenze).

U Parizu je osnovano društvo, kojemu je zadaća, da napose proučava povijest XVII. stoljeća (*Société d'études du XVII. siècle*). Društvo je pokrenulo i svoj »Bulletin«.

M. D.

Međunarodni studentski komitet u Danskoj priredio je 1949. arheološko logorovanje za inostrane studente, pod vodstvom C. G. Schultza, inspektora Narodnog muzeja u Kopenhagenu. Ono je potpuno uspjelo, pa su slična logorovanja priređena i 1950. Jedno je od njih bilo organizirano za studente-esperantiste i na njem je službeni jezik, mjesto engleskog, bio međunarodni esperanto. Studenti šest različitih narodnosti, među njima i dva studenta arheologije sa sveučilišta u Zagrebu, proveli su ovog ljeta, zbog terenske prakse, dva tjedna u iskapanju ranosrednjevjekovne vikinške utvrde Aggersborg.

Do danas su u Danskoj poznate dvije utvrde, odakle su Vikinzi poduzimali svoje ratničke pothvate u zapadnu Evropu: već sasvim istraženi Trelleborg na otoku Selandu i još veći Aggersborg na Limfjordu, u sjevernom Jyllandu, iskapanje kojega još nije dovršeno.

Nakon arheološke ekskurzije po Selandu 1935. počela su iskapanja na zemljištu kod grada Slagelse, gdje se naišlo na ostatke utvrde Trelleborg. Ova moćna utvrda, koja se sastoji iz jednoga glavnog utvrđenja i jednog predutvrđenja, obuhvaća šest hektara. Smještena je na dnu širokog poluotoka, koji se poput glinenog jezika pruža po mokrim livadama. Ovim livadama protječu dva najveća potoka zapadnog Selanda: Tudeaa i Vaarbyaa, koji se spajaju izvan poluotoka i uviru u veliki Storebaelt. Vodeni put između Trelleborga i Storebaelta bio je pred tisuću godina zacijelo mnogo prometniji nego li danas. Po sve-

mu se čini, da je kod Trelleborga bila luka ili barem mjesto za izvlačenje brodova.

Glavno utvrđenje je okruženo nasipom pravilnoga kružnog oblika, širokim 17 m i visokim oko 6 m; njegov unutrašnji promjer iznosi 240 metara. Nasip se sastoji iz nabijene zemlje, pojačane drvom. Unutrašnje i vanjske strane zemljanog bedema formiraju prilično pravilne koncentrične krugove. I s vanjske i s unutarnje strane bedem je imao ravan prostor s palisadom — vjerojatno za obranu. U nasipu se nalaze četvora vrata, okrenuta prema glavnim stranama svijeta i položena sučelice jedna prema drugima u obliku križa. Oblik utvrđenja nalik je na rimski tabor. I strane vratiju bile su pokrivene vertikalnim polukružnim palisadama, koje su držale vodoravni drveni pod, pokriven glinom. Da bi se smanjio pritisak nasipa prema palisadnoj ogradi vratiju, postavila se gomila kamenja u širini od 6 m kroz čitavu visinu nasipa. Vrata su se zatvarala kod vanjskih izlaza vratnim krilima, od kojih su se našli koluti i ključevi.

Kuće se, dakako, nisu sačuvale, ali su se u zemlji našli tragovi rupa, u kojima su bile ukopane grede kuća. Kuće su imale oblik lađe. Nešto slično nije se nikada prije našlo. Drži se, da su te kuće bile neke vrste vojarnje, u kojima su stanovale posade vikinških brodova; oblik broda nije dakle kod ovih kuća slučajan. Sve strane kuće bile su od drva, prikovana uz jake grede. Kuća se sastoji iz jedne malene i dviju velikih prostorija s ognjištem u sredini. Posred utvrde bio je visok toranj, koji je služio kao izvidnica. Čitav ovaj blok od 16 pravilno poredanih kuća bio je opkoljen nasipom, u neposrednoj blizini kojega je s obje strane tekao potok, koji je dijelom štitiu utvrdu od neprijatelja, dok je ostali teren bio zaštićen jarcima. O utvrdi Trelleborg sačuvalo se vrlo malo podataka; zna se, da su je sjeverni Vikinzi sagrađili prije tisuću godina.

O drugoj vikinškoj utvrdi Aggersborg, koja je bila sagrađena nešto kasnije, znamo mnogo više. Danski kralj Knut Veliki sakupio je ovdje 1035. ratno brodovlje za napad na Englesku, ali je nakon dugog oklijevanja odustao od tog pothvata. Ozlojeđeni seljaci sjevernog Jylanda napali su utvrdu, pa je kralj pobjegao u Odense, ali je ondje bio uhvaćen i ubijen.

U vezi s njezinim iskapanjem treba istaći, da je postojao nacrt P. Hauberga iz 1906., prema kojem je utvrda bila otvorena prema moru, jer se tada mislilo, da je ležala neposredno uz more. Međutim, iskapanja, koja su započela u jesen 1945., pokazala su protivno. Pred utvrdom se nalazi tzv. Otok utvrde. U doba Vikinga vodostaj je ovdje bio tako nizak, da je stari put vodio preko današnjeg mora do grada Lögstör s onu stranu Limfjorda.

Danski su arheolozi najprije utvrdili, da je Aggersborg sličan već istraženom Trelleborgu, ali da je većeg opsega. Zatim se nastavilo još intenzivnije iskopati, te se pri tom naišlo na zanimljiv kulturni materijal, kao što su noževi iz opsidijana, mnoštvo željeznih čavala, predmeti iz pečene gline rabljeni kod tkalačkih stanova, željezni utezi prevučeni broncom, ukrašena dugmeta i češljevi, posrebrni ukrasi za kajiševe i sl. Nađen je velik broj ulomaka keramike, koja je rađena samo rukom, bez lončarskog kola.

Pod gornjim slojem zemlje, debelim 1—1,5 m, nalazi se bijela tvrda kreda. Zbog toga su se predmeti iz metala sačuvali ovdje mnogo bolje, jer ih vlaga nije uništavala. Kratko vrijeme pred našim dolaskom u Aggersborg nađen je osobito vrijedan nalaz: zlatna narukvica s 22—23 karata, teška 72 grama. Prema usmenom saopćenju insp. Schultza ova se narukvica upotrebljavala kao plaćevno sredstvo, jer teži upravo jednu tre-

ćinu marke (1 marka=217 grama=8 öre =24 örtunga).

Unutar nasipa bilo je 48 kuća. Prije nego je bila sagrađena ova utvrda, ležao je na njenom mjestu stari gradić, koji se u smjeru istok-zapad pružao oko 500, a u smjeru sjever-jug oko 300 metara. Međutim, ovo je naselje bilo porušeno, da bi ustupilo mjesto vikinškoj utvrdi, što najbolje ilustrira strategijsku važnost položaja. Sav je građevni materijal bio upotrebljen za gradnju utvrde, ali on nije dostajao, pa se za gradnju iskoristila i najbliža šuma. Danas se vide samo konture kuća, po kojima zaključujemo, da su kuće bile duge oko 35 metara. Ispod toga sloja vide se tragovi porušenoga grada; postoje tisuće rupa, koje od njega potječu.

Arheolozi su kod iskapanja Aggersborga primijenili iskustva, stečena prilikom iskapanja Trelleborga. Obje su utvrde, naime, sagrađene na isti način. Kako su njihove kuće imale oblik broda, moglo se lako izraditi točan plan smještaja kuća, koje su prilikom iskapanja u Aggersborgu zatečene upravo na predviđenom mjestu.

Suvišno je spomenuti, da je tehnika iskapanja bila vrlo precizna. Provodila se po sistemu mreže, zbog čega je cijeli teren bio iskolčen na kvadratne blokove. Svaki iskopani predmet bio je stavljen u papirnatu vrećicu s oznakom bloka, kvadranta i dubine. Glavni tok radova snimao se fotografski, pa i s aviona.

M. Gjivoje

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA III

1950

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKE KNJIGE” / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

HISTORIJSKI ZBORNIK – GODINA III. – 1950.

I Z D A J E
P O V I J E S N O D R U Š T V O H R V A T S K E
Z A G R E B